

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za arheologiju, Katedra za klasičnu arheologiju
Odsjek za klasičnu filologiju, Katedra za grčki jezik i književnost
Ivana Lučića 3

Barbara Pavlek

HERAKLO I HERAKLEJE NA SREDOZEMLJU

Magistarski rad

Mentor: dr. sc. Marina Milićević Bradač, red. prof.

Komentor: dr. sc. Marina Bricko, red. prof.

Zagreb, srpanj 2015.

Sadržaj

1.	Uvod.....	3
2.	Heraklo – Ἡρώς θεός.....	9
2.1.	Podrijetlo imena - Hera i Heraklo.....	11
2.2.	Izvori mita.....	12
2.3.	Heraklo u grčkoj književnosti.....	25
3.	Herakleja – Heraklov grad?.....	44
3.1.	Arhajske kolonije.....	53
3.2.	Klasične kolonije	61
3.3.	Kasnoklasične i helenističke kolonije.....	76
4.	Heraklo i kolonizacija	84
4.1.	Geografija Heraklovih putovanja	85
4.2.	Heraklo – heroj koji donosi civilizaciju	90
5.	Zaključak	97
	Prilozi.....	100
	Popis priloga	110
	Popis izvora.....	111
	Popis literature	117
	Internetske baze podataka.....	134
	Sažetak i ključne riječi.....	135
	Abstract and key words.....	135

1. Uvod

Ἀργεῖος ἢ Θηβαῖος· οὐ γὰρ εὐχομαι
μῆς· ἅπας μοι πύργος Ἑλλήνων πατρίς.

Jesam li Argivac ili Tebanac? Ne dičim se baš
jednim gradom: svaka je utvrda Helenā meni
domovina.

Plut. De Exilio 600f (Nauck, *Trag. Graec. Frag., Adespota*, fr. 392)¹

Imena antičkih gradova uglavnom su jedinstvena, pa kad više lokaliteta povezuje isto ime, to upada u oči i inspirira pomnije istraživanje. Postojanje dvadesetak Aleksandrija nije čudno s obzirom na važnost i dosege osvajanja Aleksandra Makedonskog.² Priličan broj Herakleja na Mediteranu malo je teže objasniti. Naime, ako je grad Herakleja (grč. Ἡράκλεια) dobio ime po Heraklu, svom osnivaču i/ili heroju/bogu zaštitniku isto kao i Aleksandrija po makedonskom osvajaču, ta bi se povezanost Herakla i Herakleja trebala odraziti u lokalnim mitovima i materijalnim dokazima štovanja heroja/boga Herakla. Za razliku od Aleksandra Makedonskog, koji je usprkos svim legendama ipak stvarna, povijesna osoba, za Herakla nismo sigurni niti u njegov „mitološki status“, naime je li heroj, bog ili oboje.³

Lewis Richard Farnell u mitološkoj građi vezanoj uz Herakla prepoznaje tri kategorije mitova: epsko-povijesne (ratni pohodi), folklorno-fantastične (zadaci, osobito oni vezani uz mitološka bića, daleke krajeve i silazak uz podzemlje) i kulturalne. Ovi posljednji odnose se na Heraklova manja djela, priče koje ga prikazuju kao junaka koji donosi civilizaciju, gradi putove i isušuje močvare. Takve priče često prate narodne junake i kasnije svece, a nalaze se kod svih naroda.⁴ Mitovi nisu služili samo u etiološke svrhe. Početkom 8. st. pr. Kr. Grci su se otisnuli na pučinu u potrazi za novim teritorijima. Da bi objasnili fenomen pomorskih putovanja, narode na koje su nailazili, njihove vladare i kultove, Grci kao i uvijek posežu za mitovima – u ovom slučaju najčešći su oni o avanturama slavnih junaka u dalekim zemljama, tzv. *Nostoi* –

¹ <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0307>; Nauck, August. *Tragicorum graecorum fragmenta*. Teubner, Leipzig, 1889.

² The Basement Geographer 2012, pristupljeno 18. 12. 2014.

³ Stafford 2010

⁴ Farnell 1921, 101.

„povratci“ junaka iz Trojanskog rata, od kojih je najpoznatiji svakako Odisejev. U klasičnom razdoblju (5. st. pr. Kr) mitovi o Heraklovim pothvatima lokalizirani su u kolonijama, prije svega dominiraju u Italiji i na Siciliji. U helenizmu (od 3. st. pr. Kr) mitografi se počinju baviti objašnjavanjem geografije novonaseljenih i još neistraženih mediteranskih prostora pomoću novog tumačenja putovanja mitskih junaka (*Nostoi*, *Argonauti*).⁵

Procvatom trgovine na Sredozemlju i većim zamahom kolonizacije, mitovi se počinju mijenjati tako da služe „legitimizaciji“ teritorija koji se naseljava.⁶ Argumenti mogu biti povijesni (vraćanje u domovinu), religijski („obećana zemlja“), socijalni (izgradnja novog društvenog poretka), ili nacionalni (očuvanje nekog naroda i omogućavanje njegove budućnosti).⁷ Tu su najvažniji mitovi o „civiliziranju“ nekog područja i osnutku naselja. Irad Malkin razvija pojam „nacrt“ Bronisława Malinowskog, koristeći ga u sintagmi engl. *charter myths*, kojom objašnjava funkciju mitova kao „pravne podloge“ kolonizaciji, svjedočeći o „davnom osvajanju“ određene zemlje od strane nekog heroja, delfskim proroštvima, te „oporučnom ostavljanju“ teritorija nasljednicima (npr. Spartanci koriste mit o Heraklidima da bi osnovali koloniju u Siciliji⁸).⁹ Razlika između teritorija (zemlja koju politički posjeduje neka zajednica) i zemlje (fizički prostor) rezultira razlikom unutar „mitova nacrt“. Prvu kategoriju čine tzv. teritorijalni mitovi (engl. *territorial myths*) koji objašnjavaju veze između određene zajednice i teritorija koje nastanjuje ili želi posjedovati, a politički su od nje odvojeni. Druga kategorija su tzv. mitovi zemlje (engl. *land myths*), koje karakteriziraju genealogije vezane uz određene toponime, te svjedočanstva o konkretnim obilježjima neke zemlje¹⁰ Kako su plovidba na zapad i kolonizacija napredovale, tako se i lokalizacija mitova „pomicala“ sve zapadnije: dobar primjer za to je upravo Heraklo i njegove avanture (mit o Gerionu lokaliziran u Španjolskoj¹¹; mit o Anteju u Africi).¹² Heraklo je dominantan heroj-pronositelj grčke civilizacije među

⁵ Malkin 1998, 2.

⁶ Ibid. 150-1.

⁷ Ibid., 20.

⁸ Ibid.

⁹ Malkin 2003b, 4, bilj. 4; cf. Malinowski, Bronislaw. *Myth in Primitive Psychology*. W.W. Norton, Incorporated, 1926, 117.

¹⁰ Malkin 1996, 10, abstract

¹¹ Malkin 1998, 192.

¹² Malkin 1996, abstract

italskim narodima, što dokazuju priče o istrebljivanju čudovišta i postavljanju temelja za buduće kolonije.¹³

Grci su se u razdoblju kolonizacije osim ovih „iredentističkih“ metoda služili i metodom približavanja svoje civilizacije lokalnim kulturama.¹⁴ Heraklo, putujući heroj koji je u mitskoj prošlosti određen prostor osvojio ili mu na neki način pomogao i tako ga učinio svojim dužnikom, idealan je „medij“ za stapanje grčke mitologije i kulta s lokalnim vjerovanjima.¹⁵ Najbolji primjer za to je izjednačavanje Herakla s feničkim bogom Melkartom, vjerojatno glavni razlog za Heraklovu popularnost na cijelom Sredozemlju, kojim su Feničani dominirali davno prije Grka. Heraklovo putovanje do Geriona i vrta Hesperida na mitskom Zapadu, u svom su izvoru dio grčke usmene predaje, lokalne bajke, no u srazu s feničkim predajama o Melkartu šire se Sredozemljem i lokaliziraju na kraju Pirinejskog poluotoka, u kraju feničke kolonije Gades, Grcima poznate kao Gadeira (Herakleja?).¹⁶ Povezivanje Melkarta s Heraklom možda se prvi puta dogodilo u susretu Feničana i Grka na Siciliji (Erik, Herakleja, fenička Makara, ime povezano s Melkartom).¹⁷

Imena novoosnovanih naseobina (grč. κατοικισμοί) mogla su se mijenjati, ovisno o uvjetima u kojima su osnovane, o čemu govori Platon u *Zakonima* (Pl. Lg. 704): ovisno o lokalnoj topografiji (imena mjesta osnutka, obližnjih rijeka, izvora), lokalnim (eponimnim) božanstvima i herojima ili posebnim okolnostima koje su pratile osnivanje (sukob, vremenske nepogode, brak). Niti jedan od navedenih uvjeta ne spominje imenovanje grada po osnivaču (grč. οικιστής), osim ako on nije dio „posebnih uvjeta“, npr. ako on nazove koloniju po matičnom gradu (npr. italska Kima nazvana je po eolskoj), ili ako „eponimnog heroja“ shvatimo kao stvarnu osobu. „Osnivači“ ne samo gradova i naroda, nego i institucija poput svetkovina i igara, jedan su od temelja grčkog pogleda na svijet.¹⁸ Ipak, čini se da je čast „eponima“ bila rezervirana za bogove i heroje – nazvati grad po smrtniku moglo se samo u iznimnim slučajevima, npr. kod izbjeglištva (Minijci pod vodstvom Tere, naseljavaju otok zvan Kalista, kasnije po vođi izbjeglica nazvan Tera; Hdt. 4. 147), ili u čast dobročinitelju (susretljivost lokalnog vladara, Megara Hibleja na Siciliji; Thuc. 6. 4. ili Solonovo uređenje kolonije na Cipru;

¹³ Malkin 1998, 206.

¹⁴ Malkin 2004, 359; cf. 356-59. „The Middle Ground“

¹⁵ Farnell 1921, 140.

¹⁶ Ibid., 145.

¹⁷ Malkin 2004, 361-2.

¹⁸ Malkin 1986, 115-17.

Plut. Vit. Sol. 26. 2-3).¹⁹ Prvi smrtnik koji se odvažio grad nazvati po sebi bio je Filip II Makedonski, koji je 357. g. pr. Kr. osnovao Filipe.²⁰ Prije njega to su pokušali tirani Kipsel i Hipija, Atenjanin Hagnon koji je osnovao Amfipol, te Gilak, koji je osnovao tzv. ilirsku Apoloniju, kasnije preimenovanu u čast „pravog osnivača“, boga Apolona, koji je „inicirao“ osnivanje kroz delfijsko proročište²¹ – njihov neuspjeh svjedoči da je za Grke davanje vlastitog imena gradu prelazilo granice i pripadalo u tzv. ὄβρις.²²

Čast „eponima“ bila je jedna od herojskih povlastica (grč. τιμαί) i kao i ostale dodjeljivana postumno. Ako je osnivač (grč. οἰκιστής) nakon smrti proglašen herojem, grad je mogao biti preimenovan njemu u čast, no u većini slučajeva ta je čast pripadala nekom tradicionalnom heroju koji je, u skladu s navedenom Platonovom definicijom, bio na neki način povezan s prostorom naseobine.²³ To dobro ilustrira mit o Heraklovom tjeranju Gerionovih goveda od Pirinejskog poluotoka kroz Liguriju i Italiju do Sicilije, koji je rezultirao koncentracijom gradova s njegovim imenom upravo na tom prostoru.²⁴

Stjepan Bizantinac (6. st)²⁵ spominje dvadeset i tri Herakleje²⁶, *Realencyclopädie*²⁷ ih navodi dvadeset i devet, dok *Brill's New Pauly*²⁸ navodi postojanje deset gradova i jednog otoka pod tim imenom: u Grčkoj grad u Trahinu (lat. Heraclea Trachinia, grč. Ἡράκλεια ἢ Τραχινία, danas Iraklia / Ἡράκλεια), mjesto u Akarnaniji (Ἡράκλεια Ακαρνανίας, danas možda Vonitsa / Βόνιτσα) i naselje na otoku južno od Naksa (danas Iraklia / Ἡράκλεια); dva grada u Makedoniji (Heraclea Lyncestis, grč. Ἡράκλεια Λυγκηστίς / Λύγκου, danas Bitola, FYROM i Heraclea Sintica, grč. Ἡράκλεια Σιντική, danas Rupite u Bugarskoj); dva grada na Siciliji (Ἡράκλεια / Ἐρυξ, danas Erice i Heraclea Minoa, grč. Ἡράκλεια Μίνωα, danas Eraclea Minoa), jedan u Lukaniji (danas Policoro) i tri u Maloj Aziji: Heraclea Salbace (grč. Ἡράκλεια Σαλβάκη, danas Vakıf, Denizli, Turska), karijska Heraclea / Latmus (grč. Ἡράκλεια πρὸς Λάτμω, danas Kapıkırı, Turska) i najpoznatija, Heraclea Pontica (grč. Ἡράκλεια Ποντική, danas

¹⁹ Ibid., 117-19.

²⁰ Ibid. 114. 15.

²¹ Ibid. str 123-4.

²² Ibid. 127.

²³ Ibid. 128-9.

²⁴ Farnell 1921, 138-9. ; cf. Malkin 1998, 2.

²⁵ Škiljan *et al.* 1996, 548.

²⁶ St. Byz., Gronovius & Jonge 1678, 297-8. ; cf. Farnell 1921, 131.

²⁷ *PWRE15* 1912, s. v. Herakleia (Bölte, Stöhlin, Oberhummer, Büchner, Ruge, Beer, Kiessling, Weissbach, Patsch, Ziegler), 428-39.

²⁸ *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H)

Eređli, Zonguldak, Turska). Uz svaki grad *Realencyclopädie* (uz nadopunu u *Brill's New Pauly*) navodi koncizan opis povijesti mjesta, antičkih izvora, do danas očuvanih ostataka, važnih nalaza i povijesti istraživanja, te popis osnovne referentne literature.²⁹ Neke od gradova koje spominje *Realencyclopädie*, ali ne i *New Pauly*, može se naći u digitalnim izdanjima *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*³⁰, *Dictionary of Greek and Roman Geography*³¹ i *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*³², dostupnih na stranicama Perseus Digital Library. Peckov rječnik spominje grad u Maloj Aziji, Heraclea Cybistra (grč. Ἡράκλεια Κύβιστρα, danas Eređli kraj Konye, Turska)³³. Smithov rječnik spominje Herakleju u Elidi (grč. Ἡράκλεια Ηλείας, danas Iraklia / Ἡράκλεια u Grčkoj, nekad Brouma / Μπρούμα)³⁴ i keltsku u Narbonskoj Galiji (Heraclia Caccabaria, danas Cavalarie-sur-Mer, Francuska)³⁵; također navodi malu Herakleju na sirijskoj obali³⁶, jednu na partskom teritoriju³⁷, a prema istom rječniku trački je grad na Propontidi, Perint, također u jednom periodu nosio ime Herakleja³⁸. Princetonova pak enciklopedija navodi kao Herakleju kasnije središte rimske dunavske mornarice (*Collegium nautae universi Danubii*), Aksiopol (danas Cernavodă, Rumunjska).³⁹ Enciklopedija kao Herakleju / Karteju spominje i fenički Gadir (danas Cádiz, Španjolska), jer ju je prema kultu Melkarta / Herakla tako nazvao Timosten s Roda (Str. 3. 1. 7-8).⁴⁰ Ne smijemo zaboraviti niti „hrvatsku“ Herakleju, koju spominje Pseudo-Skilak (Ps. Scyl. 22). Pokušavalo ju se ubicirati na otoku Hvaru na temelju nalaza novca (slučajnih i u ostavama).⁴¹ Najviše se njome bavio Marin Zaninović.⁴² Osim navedenih, kod Stjepana Bizantinca spominje se Herakleja u Libiji (δ' Λιβύης), o kojoj osim možda na Tabula Peutingeriana (9. 3. b i 9. 4. b) nema nikakvog spomena⁴³,

²⁹ vidi bilj. 26 i 27; dopunjeno informacijama dostupnima na internetskoj stranici projekta Pleiades (vidi popis baza podataka)

³⁰ Stillwell *et al.* 1976

³¹ Smith 1854

³² Peck 1898

³³ Ibid.

³⁴ Smith 1854

³⁵ Ibid. Cf. St. Byz., Gronovius & Jonge 1678, 297.

³⁶ Smith 1854; cf. St. Byz., Gronovius & Jonge 1678, 297; cf. *PWRE15* 1912, s. v. Herakleia (Beer), 434.

³⁷ Smith 1854

³⁸ Ibid. Cf. St. Byz., Gronovius & Jonge 1678, 297.

³⁹ Stillwell *et al.* 1976

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Matijašić 2009, 64-5.; cf. *PWRE15* 1912.

⁴² Zaninović 1996; Zaninović 2008

⁴³ Možda se tu misli na kirensku koloniju Eu(h)esperide (grč. Ευεσπερίδες), danas Benghazi u Libiji, osnovanu oko 515. g. pr. Kr. koja je krajem 4. st. pr. Kr. kovala novac s Heraklovim likom po uzoru na Aleksandrove tetradrahme iz kovnice u Peli; u antici se ta kolonija zbog imena povezivala s vrtom Hesperida i s Heraklovom borbom protiv diva

kao i o Heraklejama na Sardiniji (ε' Σαρδοῦς), Tesaliji (η' Θεσσαλίας) i u Pisaiki (ιη' Πισσαική).⁴⁴

Ovaj rad ima za cilj kronološki prikazati prisutnost mita o Heraklu kroz grčku književnost i podatke o gradovima zvanim Herakleja, prikupljene iz antičkih izvora i stručne literature. Polazište je bila *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*⁴⁵, a dodatno je konzultirana i verzija *Der Neue Pauly* dostupna na Internetu (*Brill's New Pauly*), te je proučena dostupna referentna literatura i u njoj citirani antički izvori. U prvom dijelu rada iznosi se mitološka građa vezana za Herakla, uz interpretacije i teorije o njegovoj dvostrukoj (božanskoj i herojskoj) ulozi u grčkoj mitologiji pronađene u proučenoj literaturi. U drugom dijelu se prikazuju dostupni podaci o gradovima zvanim Herakleja, u matičnoj Grčkoj i ostatku Sredozemlja, grupirani kronološki prema periodu u kojem su osnovane. Prikupljeni podaci objedinjeni su u tablicama i prikazani na kartama koje se nalaze u prilogima na kraju rada (Prilog 2-5). Treći dio povezuje mit i gradove u sintezu koja pokazuje Heraklov značaj kao panhelenskog heroja važnog u helenizaciji Sredozemlja.

Antički izvori citirani su kraticama prema *The Oxford Classical Dictionary*.⁴⁶ Ukoliko nije drugačije navedeno, svi prijevodi su autoričini.

Anteja; čini se da je obala zapadno od Euesperida nosila Heraklovo ime: Malkin (Malkin 2003b, bilj. 76, str. 186) spominje „Heraklove pijeske“, grč. Ἡρακλείοι ὄψεις (Ps. Scyl. 109), također se u Ptol. Geog. 4. 4. 3. javlja „Heraklova kula“ (grč. Ἡρακλέους πύργος) kraj rta Drepana (cf. Herakleion Akroterion <http://pleiades.stoa.org/places/363971>, pristupljeno 24. 4. 2014); cf. Ibid., 186 i d. ; Buttrey & McPhee 1998, 54-5

⁴⁴ St. Byz., Gronovius & Jonge 1678, 297-8

⁴⁵ *PWRE15* 1912, , s. v. Herakleia (Bölte, Stöhlin, Oberhummer, Büchner, Ruge, Beer, Kiessling, Weissbach, Patsch, Ziegler), 428-39.

⁴⁶ Hornblower, Spawforth & Eidinow. *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford University Press, 2012.

2. Heraklo – Ἡρώς Θεός

Heraklo (grč. Ἡρακλῆς) najpoznatiji je grčki heroj, usprkos činjenici (a možda upravo zbog činjenice) da velik broj više ili manje raširenih inačica priča o njegovom životu i djelima nikad nije kanoniziran.⁴⁷ Priče su vezane uglavnom za Argolidu i Tebu, no postoje i mnoge lokalne predaje u mjestima koja je Heraklo posjetio na svojim putovanjima.

Prema mitu sin je kralja bogova Zeusa i smrtnice, mikenske princeze Alkmene (grč. Ἀλκμήνη), kćeri Elektrionove (grč. Ἠλεκτρίων).⁴⁸ Alkmenin je muž bio Amfitrion (grč. Ἀμφιτρίων), sin Alkaja ili Alkeja (grč. Ἀλκαῖος), sina Perzejeva. Amfitrion je vladao citadelom u Tirintu, a njegov stric Stenel (grč. Σθένελος) naslijedio je svog brata Elektriona, Alkmeninog oca, na mikenskom prijestolju.⁴⁹ Alkmene je nazivana „Midejkom“ (Theoc. 24. 1-2), a njezin sin Heraklo zvan je „Tirinčanin“ (Callim. Hymn. 3. 146; Ov. Met. 7. 410). Citadele Mideja i Tirint zajedno s Mikenom bile su prema mitu sjedišta Perzejevih sinova.⁵⁰

Iako je Heraklo primarno vezan uz Argolidu, u svom je rodnom gradu, beotskoj Tebi, štovan „više od drugih bogova“ (Isoc. 5. 32). Mit o pohodu Elektrionovih sinova protiv Teleboejaca (pirata s otoka Tafa) koji su ukrali Elektrionovu stoku objašnjava Heraklovo rođenje u Tebi. Amfitrion je, naime, vratio stoku Elektrionu i tako zadobio njegovo povjerenje i ruku njegove jedine kćeri, Alkmene. No u napadu bijesa, pod okolnostima koje mit jasno ne objašnjava, Amfitrion je digao ruku na goveda i slučajno ubio i samog Elektriona (Hes. Sc. 12-13). Osim što prema njezinoj želji nije smio taknuti svoju zaručnicu dok nije osvetio njenu braću i iskupio se za ubojstvo oca ratom protiv Teleboejaca, Amfitriona je iz Argolide prognao stric Stenel, novi mikenski kralj. Amfitrion je odlučio tražiti očišćenje kod Kreonta u Tebi, u zamjenu za istrebljenje lisice koja je terorizirala tebansku zemlju (Apollod. Bibl. 2. 4. 6).⁵¹ Uz Kreontovu pomoć, Amfitrion je pobijedio Teleboejce i vraćao se u Tebu svojoj obećanoj ženi, no pretekao ga je Zeus: kralj bogova preuzevši Amfitrionov lik prevario je Alkmenu. Kasnije iste večeri vratio se pravi Amfitrion i pridružio se u ložnici zbunjenoj Alkmeni.

⁴⁷ Brill's New Pauly (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F)

⁴⁸ Zamarovský 1973, 18.

⁴⁹ Ibid. 16. i 281.

⁵⁰ Kerényi 1974 128; cf. Zamarovský 1973, 244

⁵¹ Kerényi 1974 129-130.

Rodila je blizance, Zeusovog sina Herakla i Amfitrionovog sina Ifikla (grč. Ἴφικλῆς) (Apollo. Bibl. 2. 4. 8).⁵²

Heraklo je neobična mitološka osoba upravo zbog svoje dvostruke naravi: božanske i ljudske / herojske. Često je u tom kontekstu citirana i na različite načine tumačena Pindarova sintagma ἦρως θεός (Pind. Nem. 3. 22).⁵³ Herodot (Hdt. 2. 42-45) je na svom putovanju kroz Egipat naišao na kip „Heraklov“ u hramu „tebanskog Zeusa“ (Amon-API u egipatskoj Tebi / No-Amonu; njegov sin Khonsu, bog Mjeseca⁵⁴).⁵⁵ Prema pričanju Egipćana, Herodot je zaključio da je Heraklo drevni egipatski bog, te da je grčki heroj samo nosio njegovo ime, kao što su i imena njegovih roditelja, Amfitriona i Alkmene, „od davnina podrijetlom iz Egipta“. Da bi potvrdio drevnost i božanstvo Heraklovo, Herodot odlazi u hram posvećen „Heraklu“ (Melkartu) u Tiru. Zaključuje da najbolje postupaju „oni Grci koji su utemeljili i podigli dva Heraklova svetišta, pa mu u jednom prinose žrtvu kao besmrtniku s nadimkom Olimpijski, a u drugome mu žrtvuju kao junaku“ (Hdt. 2. 44).⁵⁶ Herodot svoje zaključke uglavnom zasniva na pričanju svojih vodiča, koji nisu uvijek pouzdani - često te priče nisu utemeljene na stvarnoj tradiciji. Iako Heraklo nije „uvezeno“ drevno egipatsko božanstvo, ovo Herodotovo svjedočanstvo pomaže stvoriti veze između Herakla i njemu sličnih mitoloških osoba na istočnom Mediteranu. Važno je istaknuti razdvajanje „božanskog“ Herakla i Herakla-heroja, koje se primjećuje već kod Homera (Hom. Od. 11. 601-604): u podzemnom svijetu Odisej susreće Heraklovu sjenku, dok je u isto vrijeme posve jasno da se Heraklo nalazi na Olimpu među blaženim besmrtnicima.⁵⁷

Je li Heraklo detronizirano drevno božanstvo, koje je nakon iskušenja među smrtnicima ponovno „zavrijedilo“ božansku čast, ili je rođeni smrtnik koji je kroz svoja djela stekao herojsku slavu, a na kraju i apoteozu?⁵⁸

⁵² Ibid. 131.

⁵³ Bremmer 2006, 18; Stafford 2010, 230; o kultu heroja i razlikama o žrtvovanju olimpskim i htonskim bogovima (i herojima), cf. Farnell 1921, 95-6; Burkert 1985, 199-208; Bremmer 2006. 15-20; Stafford 2010, 231-237; Scullion 1994

⁵⁴ *Herodot. Povijest.* ed. Dubravko Škiljan. 2. izd. Grčki i rimski klasici sv.4. Zagreb: Matica hrvatska, 2007. bilj. 36 i 37, 174. ; cf. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0064:entry=thebae-geo>

⁵⁵ Stafford 2010, 229-30.

⁵⁶ *Herodot. Povijest.* ed. Dubravko Škiljan. 2. izd. Grčki i rimski klasici sv.4. Zagreb: Matica hrvatska, 2007

⁵⁷ Farnell 1921, 97-8.

⁵⁸ Ibid.; cf. Stafford 2010, 239-43 smatra apoteozu glavnim uzrokom popularnosti Heraklova kulta; koncept je vjerojatno preuzet s Istoka (Burkert 1985, 210)

2.1. Podrijetlo imena - Hera i Heraklo

Jedna od priča govori da je Heraklo rođen kao Alkej ili Alkeides (Diod. Sic. 4. 10. 1), te da mu je ime Heraklo prorečeno u Delfima, jer „će steći besmrtnu slavu noseći ljudima pomoć“ (Ael. NA 2. 32).⁵⁹ L. R. Farnell odbacuje taj navod kao apsurdan; on smatra sasvim prirodnim sinu nadjenuti ime u čast božice braka.⁶⁰ Etimologija Herakla povezuje s maćehom Herom (Ἥρα + κλέος = slava), prema analogiji s ostalim imenima na -κλής, poput Periklovog (Περικλής) ili Sofoklovog (Σοφοκλής).⁶¹

Martin Nilsson podsjeća da se imena junaka mitova i narodnih predaja obično ograničavaju samo na titulu (npr. Kralj, Princeza, itd.) ili su deskriptivna (npr. Crvenkapica ili u grčkoj mitologiji Edip, „otečenih nogu“).⁶² Deskriptivna imena mogu biti i nadimci ili epiteti, poput imena mjesta uz koje je mitološka osoba vezana ili imena naroda iz kojeg dolazi – takve su ličnosti nerijetko prerasle u eponimne heroje.⁶³ Većina mitoloških imena ipak su vjerojatno u nekom periodu bila normalna osobna imena, no u historijskim vremenima nisu nadijevana djeci, jer su smatrana „herojskim“ i samim time određenim tabuom. U helenizmu se stanje promijenilo: Heraklovo ime nije nosio niti jedan smrtnik do sina Aleksandra Makedonskog i Barsine – Aleksandar si je to mogao priuštiti, jer se smatrao potomkom Heraklovim (Theoc. 17. 26-7).⁶⁴ Nilsson priznaje da je Heraklovo ime etimološki vezano uz Herino, no odbacuje interpretaciju preko mitologije i nudi rješenje prema kojem bi ime Heraklo bilo uobičajeno osobno ime, poput Dioklo, Atenoklo ili Hermoklo. Zbog razvoja mita i kulta Zeusovog sina Herakla, kao osobno ime ga je zamijenilo mnogo manje slavno – Heraklit. Nekada uobičajeno osobno ime postalo je imenom heroja pučkih predaja, možda inspirirano stvarnim junakom zvanim Heraklo, ili istom logikom kojom su junaci nama znanih bajki dobili imena poput „Ivica“.⁶⁵

Već u antici je tumačenje Heraklova imena kao “onaj koji nosi Heri slavu“ ili „onaj kojem je slava po Heri“ bilo problematično.⁶⁶ Bio je prihvaćen mit prema kojem je Hera od Heraklova rođenja bila njegova ljuta neprijateljica: poslala je dvije zmije u

⁵⁹ Kerényi 1974 128. ; cf. Kretschmer 1916

⁶⁰ Farnell 1921, 99-100.

⁶¹ *PWRE* 15 1912, s.v. Herakles, 523-28. (Zwicker) citira *Etymologicum magnum* (Sylburg 1816, 435) i navodi teorije o etimologiji Heraklova imena; cf. Harrison 1908, 346; Kretschmer 1916; Rutgers 1970

⁶² Nilsson 1932 189-90.

⁶³ Ibid. 191.

⁶⁴ Ibid. 190-2.

⁶⁵ Ibid. 191-2.

⁶⁶ *Brill's New Pauly* (2006) s.v. “Heracles” (Graf, F)

kolijevku, no maleni Heraklo ih je udavio (Pind. Nem. 1. 33-52)⁶⁷. U antici se taj paradoks pokušavao objasniti činjenicom da je Heraklo do svoje slave došao upravo preko patnji što mu ih je uzrokovala Hera (Pind. Fr. 291).⁶⁸ Navodno je na dan kad se Heraklo trebao roditi, nagovorivši Zeusa na zakletvu prema kojoj će „onaj čovjek nad svima susjedima vladat, onaj čovjek, što danas med nogama ženskima padne“ (Hom. Il. 19. 109-111),⁶⁹ Hera zadržala božicu porođaja Ilitiju (grč. Ειλείθια) podalje od Alkmene i poslala je Nikipi, supruzi Stenela, sina Perzejeva, kralja u Miken. Tako se Euristej (grč. Εὐρυσθέης), sin Stenelov, rodio ranije od Herakla i postao gospodar Argolide.⁷⁰

Farnell ističe da u kultu nema spomena mržnje između Here i Herakla, baš naprotiv: Herin hram u Sparti izgradio je prema predaji upravo Heraklo; kasnija tebanska himna slavi ga kao sina Here i Zeusa, u Ateni je možda čak imao veze s Herinim kultom, a kasniji mit „pomiruje“ Heru i Herakla nakon njegove apoteoze. Možda je ta legendarna netrpeljivost odraz rivalstva Herinog Arga i Heraklove rodne Tebe. Heraklovo posve „ljudsko“ ime za Farnella predstavlja dokaz da je Heraklo prvotno smrtni heroj, tek kasnije primljen među Olimpljane.⁷¹

2.2. Izvori mita

U centru Heraklovog mita svakako je poznatih dvanaest zadataka (grč. δωδέκαθλον)⁷² Iako ih spominje već Homer (grč. ἄθλοι kao *terminus technicus*), u *Ilijadi* se konkretno spominje samo dovođenje Kerbera iz Hada uz Ateninu pomoć (Hom. Il. 8. 362-9), a o istom djelu govori Odiseju u podzemlju sjenka Heraklova (Hom. Od. 11. 616-627) – jer „...sam obilno on se med bozima besmrtnim časti, // Hebu gležanja krasnih imade tamo za ženu...“ (Hom. Od. 11. 602-3).⁷³ Već Hesiodova *Teogonija* spominje pohod na Gerionova goveda (Hes. Theog. 287-94), ubijanje lernejske Hidre uz Jolajevu pomoć (Hes. Theog. 314-318) i nemejskog lava, kojeg je kao i Hidru, Hera poslala da napakosti Heraklu (Hes. Theog. 326-332).⁷⁴ Uz njih

⁶⁷ Kerényi 1974 134.

⁶⁸ Brill's *New Pauly* (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F)

⁶⁹ Homer. *Ilijada*. ed. Stjepan Ivšić & Tomo Maretić. 8. izd. Biblioteka Vijenac 23. Zagreb: Matica hrvatska, 1987.

⁷⁰ Kerényi 1974 132.

⁷¹ Farnell 1921, 99-101; o odnosu Herakla s Atenom i Herom cf. Harrison 1908, 300-303; 316

⁷² Brill's *New Pauly* (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F)

⁷³ Homer. *Odiseja*. ed. Stjepan Ivšić & Tomo Maretić. 6. (Matičino 5.) izd. Biblioteka Vijenac 24. Zagreb: Matica hrvatska, 1987.

⁷⁴ Tullon 2012 1, 8.; vidi Prilog 1

fragmenti izgubljenog vjerojatno Pizandrovog⁷⁵ epa o Heraklu iz 7. st. pr. Kr. spominju još i kerinejsku košutu, a Stezihor (7/6. st. pr. Kr.)⁷⁶ je opjevao pohod na Gerionova goveda i dovođenje Kerbera.⁷⁷ Čini se da je do kraja arhajskog razdoblja poznat cijeli kanon dvanaest Heraklovih djela, prikazanih na metopama Zeusovog hrama u Olimpiji (oko 470-456. g. pr. Kr.).⁷⁸ Redosljed se ustalio u helenizmu, kako ga donosi Diodor (Diod. Sic. 4. 11-27): (1) nemejski lav, (2) lernejska Hidra, (3) erimantski vepar, (4) kerinejska košuta, (5) ptice sa Stimfalskog jezera, (6) Augijeve staje, (7) kretska bik, (8) Diomedove tračke kobile, (9) pojas amazonske kraljice, (10) Gerionova stoka i naposljetku, (11) Kerber i (12) zlatne jabuke Hesperida.⁷⁹

Prvih šest zadataka vezano je uz Peloponez, i to najprije granice same Argolide (1, 2), pa susjedne Arkadiju (3, 4, 5) i Elidu (6)⁸⁰, dok se drugih šest nalazi izvan granica Peloponeza i „poznatog svijeta“ – horizontalno s obzirom na geografski položaj: južno (7), sjeverno (8), istočno (9) i zapadno (10, 12) u odnosu na Peloponez – te vertikalno, u podzemnom svijetu (11).⁸¹ Antički mitografi osim ovih dvanaest zadataka (grč. ἄθλοι ili ἔργα) spominju i priče o Heraklovim događajima između pojedinih zadataka (epizode, grč. πάρεργα, od kojih su poznati npr. svađa s Kentaurima, borba s divom Antejem, borba s Meropima na Kosu, služba kod Omfale itd.⁸²), te djela (grč. πράξεις), koja opisuju kasnije Heraklove ratne pohode (protiv Pila, Eleje, Sparte i Troje) i doživljaje Herakla kao jednog od Argonauta.⁸³

Većina priča o Heraklovim pothvatima odnosi se na borbu s čudovištima (životinjama, mitskim bićima i ljudima) koja utjelovljuju primitivne, divlje, neprirodne karakteristike i pobude (deformiranost, incest, bestijalnost, monstroznost, izvrnute spolne uloge, barbarizam, ljudske žrtve).⁸⁴ Heraklo ne preže ni pred čim, istrebljuje zlo, svrgava i postavlja vladare, osniva svečanosti i gradove.⁸⁵ Može se zaključiti da je Heraklovih dvanaest zadataka za cilj imalo osigurati granice Argolide (1, 2), proširiti

⁷⁵ Škiljan *et al.* 1996, 468.

⁷⁶ Ibid. 549.

⁷⁷ Brill's *New Pauly* (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F)

⁷⁸ Barringer 2005 214-5.

⁷⁹ Tullon 2012 1. ; cf. (osim zadnja 2 zadatka) Nilsson 1932, 213-4. ; za sveobuhvatnu studiju Cf. Brommer 1953

⁸⁰ Tullon 2012 4.

⁸¹ Brill's *New Pauly* (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F); cf. Brommer 1953, 62 Bader 1983, 219-21; Jourdain-Annequin 1989b, 305

⁸² Brill's *New Pauly* (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F)

⁸³ Nilsson 1932, 194-5.

⁸⁴ Tullon 2012, 6, 10. ; cf. Brill's *New Pauly* (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F)

⁸⁵ Brill's *New Pauly* (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F)

utjecaj na susjednu Arkadiju i Elidu (3-6), donijeti civilizaciju okolnim barbarskim narodima (7-9) i istražiti daleki zapad (10, 12), pomičući granice poznatog svijeta (grč. οἰκουμένη).⁸⁶ Podrijetlo predaja o Heraklu treba tražiti u praindoeuropskim i predindoeuropskim, a paralele u egipatskim i bliskoistočnim mitovima.⁸⁷

Heraklovo rođenje u Tebi u obitelji Tirinćanina Amfitriona i služenje gospodaru Mikene u poslovima vezanim za sjeverni Peloponez, dio je mita koji nalazimo već kod Homera.⁸⁸ Heraklov mit, raširen po Grčkoj, već je u Homerovo vrijeme lokaliziran u centrima mikenske civilizacije Tebi, Tirintu i samoj Mikeni. Nilsson smatra da se vezanje Herakla uz mikenske centre moralo dogoditi u vrijeme prosperiteta citadela, jer iako je kasnije Teba ostala važan grad, Mikena, a posebno Tirint, izgubili su svoju moć. I u samom mitu reflektiraju se odlike mikenske civilizacije: Heraklo, princ u Tirintu, izvršava zadatke kao vazal Euristeja, kralja u Mikeni, glavnoj citadeli Argolide. Ubijanje divljih životinja i čudovišta poznat je motiv lokalnih mitova koji se vežu za Argolidu i Arkadiju, mjesta nastanka i izbjeglištva mikenske civilizacije, što prema Nilssonu pokazuje njihovu starost: eponimni heroj Arg ubija bika, Satira i Ehidnu, megarski heroj Alkatoj ubija lava, a Heraklov otac Amfitrion teumesijsku lisicu. Heraklovi poslovi prema tome su dio bogate tradicije. Oni najraniji, Homeru poznati, osim lava i Hidre, vezani su za mistični otok Hesperida na zapadu i na ekspediciju u podzemnom svijetu. Suočavanje junaka sa Smrcu i pobjeda koja ga dovodi do apoteoze nisu grčki koncept i trebali bi, prema Nilssonu, pripadati „predhelenskoj“ jezgri mita. Putovanje u Had izvorno je moglo sadržavati borbu na Vratima (grč. πύλαι) Podzemlja, kasnije preoblikovanu u rat protiv Nelejevog Pila (Πύλος) na Peloponezu.⁸⁹ Otok Hesperida na krajnjem Zapadu lako bi mogao biti identičan s idejom Elizija, koja se nalazi kod većine indoeuropskih naroda.⁹⁰

Zanimljivi su određeni detalji koji bi potvrdili starost jezgre mita o Heraklovim poslovima. Kretske bik mogao bi biti reminiscencija na minojsku ikonografiju i rituale vezane uz tu životinju, prisutnu u palačama koje su kasnije nastanjivali Mikenjani. I u priči o Diomedovim tračkim kobilama, kao i epizodi o krađi Laomedontovih konja u Troji, radi se o paru konja, jer i Heraklo se, kao i homerski kraljevi, vozi u kolima, ne

⁸⁶ Tullon 2012, 2 (bilj. 8), 5-6;

⁸⁷ Brill's *New Pauly* (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F); cf. Burkert 1985, 88-94

⁸⁸ Levy 1934, 42. ; cf. Nilsson 1932, 207.

⁸⁹ Nilsson 1932, 207-214.

⁹⁰ Ibid. 214-15. ; cf. Puhvel 1969; Burkert 1985, 86, 94-98; cf. Jourdain-Annequin 1989a, 251-52

jaše. Lov na divlje životinje (lavove, veprove, jelene) glavni je motiv mikenske umjetnosti, a Heraklovi prvi zadaci vezani su upravo za istrebljivanje divljih životinja.⁹¹ Interesantno je Pausanijino svjedočanstvo iz Tebe (Paus. 9. 11. 1), koje spominje ruševine „Amfitrionove kuće“ kraj gradskih vrata i natpis koji svjedoči da su je izgradili Trofonij i Agamed. Plutarh (Plut. Mor. De gen., 577e-f) donosi nigdje drugdje potvrđeno svjedočanstvo o pljačkanju „Alkmenine grobnice“ u beotskom Haliartu od strane spartanskog kralja Agesilaja. Iako otvaranje grobova, pljačkanje i prenošenje kostiju nije bila rijetkost,⁹² zanimljivo je da u ovom slučaju kosti nisu pronađene, a među oskudnim grobnim priložima našla se i brončana pločica ispisana znakovima koji su Spartance podsjetili na egipatsko pismo, pa su kopije teksta poslali u Egipat. No ni egipatski svećenici očitno nisu mogli pročitati zagonetni natpis, pa je Arthur Evans zaključio da se vjerojatno radilo o minojskom pismu.⁹³ Radilo se bilo o minojskom linearu A, bilo o mikenskom linearu B, ako se ovaj neobičan odlomak shvati ozbiljno, vjerojatno je i ovdje riječ o grobnici iz geometrijskog razdoblja ili čak brončanog doba, koja je proglašena „grobom heroja“ i tako postala kultno mjesto – takva praksa nije bila neuobičajena.⁹⁴

Prema tome, jezgra mita mogla bi potjecati iz mikenskih vremena, priča o junačkim ratnim i lovačkim pothvatima čovjeka po imenu Heraklo. Oko toga su se s vremenom mogli nanizati elementi narodnih priča poput borbe s čudovištima, što je rezultiralo nizom priča o poslovima povezanih motivom službe kod kralja Mikene, dominantne citadele. Ukazala se potreba i za pričama o rođenju i smrti popularnog heroja, ali i objašnjenje veze njegovog imena s Herom, što je rezultiralo pričom o mržnji kraljice bogova prema muževom kopiletu. Nilsson predlaže da je nekad kraj priče možda činila plovidba na Zapad do blaženog vrta Hesperida, kasnije zamijenjen beotskom pričom o smrti heroja na gori Eti i njegovom apoteozom.⁹⁵

Farnell se ne slaže s teorijom o mikensko/minojskom podrijetlu Herakla, ali ni s tezama svojih prethodnika o dorskom (O. Müller) ili općenito sjeverno-grčkom (U. von

⁹¹ Nilsson 1932, 216-219.

⁹² Antonaccio 1995, 266, bilj. 75.

⁹³ Evans 1909, 107; cf. Hall 1915, 218-9.

⁹⁴ Kerényi 1974, 138-9; Kult heroja vezan uz grobnice iz mikenskog perioda poznat je od posljednje četvrtine 8. st. pr. Kr. a datira se prema nalazima geometrijske keramike i zavjetnih darova uz životinjske žrtve, pronađene najčešće u prilaznim hodnicima (dromos) mikenskih grobnica. Međutim, nema dokaza da su i u mikenskom razdoblju isti pokojnici štovani kao heroji, pa se pretpostavlja razvoj kulta pod utjecajem epskog pjesništva. cf. Burkert 1985, 203-4; Antonaccio 1995

⁹⁵ Nilsson 1950, 219-20.

Wilamowitz-Moellendorff u predgovoru Euripidovom *Heraklu*, 1895.⁹⁶) podrijetlu Heraklovom, koje izlaže u svojoj knjizi zajedno s dokazima o Heraklovom kultu po cijeloj Grčkoj i kolonijama.⁹⁷ Zaključuje da Heraklo „...nije dominantno dorski heroj i rijetko, ako ikada, objekt njihova zanosnog štovanja. On nije vođa njihove kolonizacije niti ranih migracija, stoga njegovo ime u antičkim tekstovima nije nikad samo po sebi indicacija dorske naseobine.“⁹⁸ Za Dorane je Heraklo važan kao predak spartanskih kraljeva i jednog od tri dorska plemena nazvanog po njegovom sinu Hilu (Υλλεῖς), i vjerojatno je čašćen kao heroj u svim dorskim državama, no budući da je upravo u najranijim dorskim naseobinama (na Kreti, Rodu i dorskom Hersonezu) njegov kult najslabije posvjedočen, njegovo primarno značenje je ono panhelenskog heroja, kojeg mit i kult vežu za mnoga mjesta grčkog Mediterana.⁹⁹

Françoise Bader u grupi svojih članaka dokazuje da mit o Heraklu u sebi sadrži povijest razvoja tehnologije i ljudske misli od paleolitika do brončanog doba. Naoružan toljagom i lavljom kožom, on lovi (košutu) i bori se protiv divljih zvijeri koje ugrožavaju njegov zavičaj (lava, vepra). Neolitički agrikulturalni ambijent prisutan je, prema Bader, u pričama o Augijevim stajama (navodnjavanje skretanjem rijeka Alfeja i Peneja?), pripitomljavanju divljih tračkih kobilica i kretskog bika, te krađi Gerionove stoke. Borba mačem (silazak u podzemlje) i strijelama (stimfalske ptice) sugerira početak metalurgije, bakreno i brončano doba.¹⁰⁰ Praindoeuropski mit o ciklusu stoke rekonstruirao je Bruce Lincoln.¹⁰¹ Stoka koju „nebeski vladari“ daju narodu, biva ukradena od neprijatelja koji obično ima lik zmijske i/ili tri glave. Junak-ratnik zvan *Trito ponovno osvaja stoku i daje ju žrtvovati bogovima.¹⁰² Toj strukturi odgovaraju

⁹⁶ von Wilamowitz-Moellendorff 1895, 1-8; cf. Burkert 1985, 78-9

⁹⁷ Farnell 1921, 95-145 o začecima štovanja Herakla kao heroja i kao *daimon* do ustanovljenja njegovog božanskog kulta; kult spominje najprije u Sikionu (96, 112, cf. ; Stafford 2010, 232), zatim u Atici, Beotiji (posebno Tebi), Itomi i na Andru (96), u Tesaliji (105; regija oko gore Ete; o ritualima Cf. Burkert 1985, 63), Atici (107-110 lokaliziran u atenskim demama Melite i Kinosargu, te Maratonu; cf. Stafford 2010, 234-37), u Megaridi i Korintu nije osobito popularan (111), čak niti u Argolidi, Meseniji i Lakoniji (111-115); u Sparti se časti kao predak kraljeva, ali nije glavno božanstvo (116); dalje kult na Kosu (119-122; cf. Ibid., 234), Rodu (122-23; cf. Ibid., 233), te u Arkadiji (Tegeja, u vezi s Auge, 135); od kolonija koje su njegovale Heraklov kult spominje Milet (137), pa kolonije koje nose Heraklovo ime, Herakleju Pontsku (131-2), Herakleju na Latmu (138) i Herkleju Minoju (132), zatim vrlo popularan kult na zapadu u Tarentu, Akragantu (133), Krotonu (138), Agiriju (139), do Masalije (139); na Siciliji i Sardiniji često se slavi zajedno s Jolajem (139); zanimljiva je njegova odsutnost na Kreti (Burkert 1985 210); za kult na Tasu cf. Jourdain-Annequin 1989b, 160

⁹⁸ Farnell 1921, 134; cf. Ibid. 102-105

⁹⁹ Ibid.103-135.

¹⁰⁰ Tullon 2012, 2-3; prema: Françoise Bader, « Les travaux d'Héraclès et l'idéologie tripartite », in Corinne Bonnet et Colette Jourdain-Annequin (dir), *Héraclès. D'une rive à l'autre de la Méditerranée. Bilans et perspectives*, Bruxelles / Rome, Institut historique belge de Rome, 1992, p. 7-42; cf. Bader 1983, 222-4.

¹⁰¹ Lincoln 1976

¹⁰² Mallory 2006, 175-6.

Heraklova krađa Gerionove stoke (trostruko tijelo), ali i borba s lernejskom Hidrom (zmijska narav), iako u vrlo preoblikovanom obliku.¹⁰³ Walter Burkert smatra da Heraklovo dovođenje stoke iz krajeva „s one strane“ (engl. beyond), sa Zapada, pokazuje vezu rane indoeuropske religije sa šamanističkim praksama još iz paleolitika, budući da je glavna svrha šamana bila dovođenje lovine iz podzemnog svijeta kako bi se osigurao prosperitet zajednice. U indoeuropskoj religiji ta je povezanost životinja, „blaga“ i podzemnog svijeta itekako vidljiva: bog podzemlja nerijetko je i bog obilja, bogat stokom.¹⁰⁴

Gertrude Rachel Levy je uspoređujući prikaze na akademskim pečatnjacima pronađenim u iskopavanjima čikaškog Orijentalnog Instituta (Oriental Institute, University of Chicago) u Iraku (Tell Asmar, Eshnunna) s grčkom ikonografijom vezanom uz Herakla, predložila njegovo orijentalno podrijetlo. Na pečatima se nalaze prikazi vjerojatno vegetacijskog božanstva s lavljom kožom, toljagom i lukom i strijelom, ikonografskim motivima tipičnim za Herakla. Također, pojavljuje se sedmeroglava zmajolika zvijer kojoj ljudski lik odsijeca glave, a uz junaka koji se suprotstavlja „Hidri“ nalazi se ponekad i njegov pomagač s bakljom u ruci (Jolaj iz grč. mita).¹⁰⁵ U nastavku članka Levy, priklanjajući se mišljenju L. R. Farnella da je Heraklo-smrtnik kroz svoja herojska djela stigao do apoteoze,¹⁰⁶ odvaja Herakla-čovjeka od Herakla-boga, te njegov mit kroz „predhelensko“ i „helensko“ razdoblje uspoređuje s orijentalnim mitološkim osobama. Za razliku od Jane Harrison¹⁰⁷, Levy ne smatra da je „predhelenski“ tirintski i tebanski heroj ikad zasjenjen prastarim idskim Daktilom Heraklom. Pauzanijina priča o osnutku Olimpijskih igara od idskih Daktila i svjedočanstva o kultu Herakla kao božanstva plodnosti (Megalopolis, Tespije, Mikalesos) mogla bi se, prema Harrison, protumačiti kao izbljedjeli kult heroja-božanstva godišnjeg ciklusa (*eniautos daimon*) čiju ulogu ritualno preuzima pobjednik igara okrunjen krunom od zelenila.¹⁰⁸ Tome se može pridružiti interpretacija Sofoklovih

¹⁰³ Lincoln 1976, 44, 46, 54-6, 60-1

¹⁰⁴ Burkert 1979, 83-98; cf. Puhvel 1969; vidi 4.2.

¹⁰⁵ Levy 1934, 41-2; cf. Burkert 1979, 80-2, bilj.2.

¹⁰⁶ Farnell 1921, 98.

¹⁰⁷ Harrison 1912, 364-381.

¹⁰⁸ Levy 1934, 43; cf. Harrison 1912, 370-1. Jane E. Harrison pripadala je tzv. „ritualistima“ s Cambridgea, grupi antropologa s prijelaza 19/20. st. koji su razvoj grčkog mita tumačili funkcionalistički prema primitivnim ritualnim praksama koje su se zadržale u kultu, a iz kojih je mit potekao. Jedan od glavnih konstrukata ritualista upravo je *eniautos daimon*, bog koji umire i ponovno se rađa. On u grčkoj mitologiji kao takav ne postoji, ali su Harrison i suradnici smatrali da ga se može prepoznati u mnogim božanstvima prvenstveno maloazijskih kultura. Njihove su teorije smatrane kontroverzima i do danas se uzimaju sa zadržkom, iako su utjecali na mnoge kasnije znanstvenike. Cf. Arlen, Shelley. *The Cambridge Ritualists: An Annotated Bibliography of the Works by and about Jane Ellen*

Trahinjanki Jane Harrison, prema kojoj novi *daimon* Heraklo pobjeđuje starog, Aheloja, koji se prikazuje kao bik, zmija i čovjek (*Agathos daimon*).¹⁰⁹ Heraklo mu otkida rog (*cornucopiae*, rog obilja) i ženi se Dejanikom, kako mu je prorečeno u Hadu (ἱερὸς γάμος).¹¹⁰ U tu je teoriju uključena i pretpostavljena solarno-lunarna simbolika *Trahinjanki* i uopće Heraklovog mita: dvanaest poslova izvršanih u dvanaest godina, dvanaest mjeseci radnje drame simboliziralo bi sunčevu godinu (grč. μέγας ἐνιαυτός); Heraklova smrt na kraju tog ciklusa mogla bi se shvatiti kao godišnja žrtva heroja (kasnije je žrtvovano jednom godišnje heroju u čast). Za pomoć kod izvršavanja zadataka Heraklo se obraća Heliju – Suncu, posuđujući njegovu zlatnu čašu za plovidbu na Zapad (Apollod. Bibl. 2. 5. 10). Harrison čak pretpostavlja da je borba s Hadom na Vratima podzemlja borba mladog Sunca na izlasku sa Suncem na zalasku, no ističe da Sofoklo kao ni Pizandar s Roda i Panijasisis iz Halikarnasa¹¹¹ od kojih je možda preuzeo inspiraciju za svoju dramu *Trahinjanke*, vjerojatno nije bio svjestan prastarih Heraklovih elemenata kao božanstva plodnosti povezanog s godišnjim Sunčevim ciklusom, nego je samo slijedio pjesničku tradiciju.¹¹² Simbolika solarne godine i zodijaka prati Heraklove zadatke: među zvijezde je otpremio nemejskog lava i (navodno) čudovišnog raka koji je uz Hidru gospodario lernejskom močvarom.¹¹³ L. R. Farnell ne slaže se s Harrison: smatra da je narodni heroj Heraklo tek kasnije (5. st. pr. Kr) privukao na sebe elemente solarno-vegetacijskog božanstva. Heroj koji se bori protiv zla svake vrste, pa i smrti, postaje općeniti zaštitnik (Ἀλεξίκακος), a seljaci ga zazivaju ponajviše za zaštitu polja i žrtvuju mu kod raznih poslova.¹¹⁴

U orfičkim tekstovima Heraklo se javlja kao „sila prirode“ (grč. ἡ δύναμις τῆς φύσεως), personifikacija prirode poput glavnog boga akademske Eshnunne, Tišpaka.

Harrison, Gilbert Murray, Francis M. Cornford, and Arthur Bernard Cook. Metuchen, N.J.: Scarecrow Press, 1990. dostupno na: <http://ufdc.ufl.edu/AA00011402/00001/3j>, pristupljeno 15. 6. 2015.

¹⁰⁹ „Dobar *daimon*“; najčešće suprug Tihe (grč. Τύχη), personifikacije povoljne, „dobre sreće“ Harrison 1908, 578-9; također epitet Dioniza-Jakha u Eleuzini (Ibid. 543) i Zeusa Melihija (Ibid. 356)

¹¹⁰ „Sveti brak“, ritualno sjedinjavanje vladara / vladarice i svećenika / svećenice koji utjelovljuje božanstvo. Cf. Burkert 1985, 108-9

¹¹¹ Škiljan *et al.* 1996, 456; 468.

¹¹² Harrison 1912, 367-70; cf. Burkert 1979, 94

¹¹³ Kerényi 1974, 144. ; cf. Rutgers 1970, 246. ; Higin, *Astronomica* (A. Le Boeuffle, 1983, dostupno na <http://latin.packhum.org/loc/899/1/0#0>, pristupljeno 1. 3. 2015) spominje Herakla kao zvijezde „Čovjeka koji kleči“ (Engonasin; op. cit. 2. 6) i drži lava (op. cit. 2. 24), također kao „držača zmije“ – Ladona iz vrta Hesperida ili zmije koju je ubio u Omfalinoj službi (op. cit. 2. 3. i 2. 14); tu je i Heraklova „strijela“ (op. cit. 2. 15), Kentaur Hiron kojeg je njome ranio (op. cit. 2. 38), „rak“ kojeg je ubio u Lerni (op. cit. 2. 23) i „mliječni put“ koji je nastao kad je Hera podojivši ga prosula mlijeko (op. cit. 2. 43)

¹¹⁴ Farnell 1921, 102; o Heraklovom kultu kao zaštitnika zdravlja ljudi i njihovih polja, cf. Jourdain-Annequin 1982, 256; Salowey 1995; o Heraklu kao heroju koji mijenja krajolik i stvara plodno zemljište Diod. Sic. 4. 18. 6-7; 4. 24. 3; o Heraklu i toplim izvorima Cf. Farnell 1921, 150

Orfička himna (XII) Heraklu se obraća s mnogo za njega neobičnih epiteta i opisuje ga kao božanstvo koje vitla svojom granom (grč. κλάδος), ne toljagom (ρόπαλον) da bi rastjeralo kugu i zlo.¹¹⁵ Orfički elementi mogu se naći kod Hijeronima iz Egipta (1. st. pr. Kr.?), koji je, čini se, pisao pod imenom logografa Helanika iz Mitilene¹¹⁶, a citirao ga je Damaskije (5/6. st)¹¹⁷, gdje se Heraklo spominje kao krilata zmija rođena od vode i zemlje, s tri glave lava, boga i bika, poistovjećuje ga se s Kronom. Drugdje se spominje da je ta zmija položila jaje iz kojeg je nastao svijet. Levy to uspoređuje s babilonskim epom o stvaranju svijeta, gdje je bog Marduk, raspolovivši kaos (božica Tiamat), napravio nebo i zemlju. (Enuma Eliš; IV, 137¹¹⁸). Iako su orfički tekstovi nepouzdanog podrijetla i datacije¹¹⁹, činjenica je da je u Grčkoj ipak postojalo vjerovanje u Herakla – „daimona“.¹²⁰ Levy ukazuje na sličnost ideje Herakla kao boga koji umire svake godine (kao i Hipolit-Virbije, miljenik Dijane Nemorensis¹²¹), možda prikazane na dvostrukim bistama mladog i zrelog muškarca (npr. Vatikan, muzej Pio Clementino), s prikazima Marduka s dva lica na akadskim pečatima. Postoje i prikazi dvostrukog Herakla na novcu Barisa u Pizidiji (iz doba Septimija Severa¹²²) koji možda prikazuju „smrtnog“ heroja Herakla (njegovu sjenku u Hadu) i „božanskog“ Herakla, koji uživa besmrtnost na Olimpu s Hebon.¹²³

Miješanje htonskih i solarnih elemenata prisutno je u sumerskoj, akadskoj i feničkoj religiji. Na akadskim pečatima može se naći prikaz solarnog božanstva unutar vrata. Herodot je u Tiru vidio anikonični prikaz feničkog boga Melkarta postavljen upravo između dva stupa, od zlata i smaragda (Hdt. 2. 44). Melkartovi stupovi u Gadeiri (Cadíz) prema Arijanu (Arr. Peripl. M. Eux. 64,72) predstavljaju mjesece i godine, dok ih Herodot (citat kod Clem. Al. Strom. 1. 15,73,p. 360) zove „nebeskim stupovima“ koje je Heraklu dao frigijac Atlas. Na akadskim se pečatima nalaze i prikazi solarnog božanstva u čamcu nalik na čašu. Levy povezuje dvije epizode iz Heraklovog mitskog korpusa s babilonskim Ninurtom i Mardukom: borbu Herakla s Hadom na Vratima podzemlja (Hom. Il. 5. 397) uspoređuje s borbom Marduka (izvorno Ninurte) s

¹¹⁵ Levy 1934, 44., cf. Harrison 1908, 166-67 173; Harrison 1912, 364-366.

¹¹⁶ Škiljan *et al.* 1996, 278.

¹¹⁷ Ibid. 117-8.

¹¹⁸ King 1902, <http://www.sacred-texts.com/ane/stc/stc07.htm>, pristupljeno 1. 2. 2015.

¹¹⁹ Škiljan *et al.* 1996, 450.

¹²⁰ Levy 1934, 44-5.

¹²¹ Frazer 1894, 7.

¹²² <http://www.tantaluscoins.com/coins/10262.php>, pristupljeno 1. 2. 2015. ; Von Aulock, Münzen und Städte Pisidiens II, 259, pl. 7.

¹²³ Levy 1934, 45

Enmesharrom (akadskim bogom podzemlja); također, Heraklovo oslobađanje Prometeja od orla uspoređuje s Ninurtinim oslobađanjem Marduka od pticolikog boga Zu, kradljivca tablica sudbine.¹²⁴

Zanimljive su i usporedbe Herakla s kiličkim bogom Sandasom, čiji se lik javlja na kiličkom novcu noseći dvostruku sjekiru, onu istu koju je Heraklo prema grčkoj predaji (Plut. Quaest. Graec. 301f) oteo amazonskoj kraljici Hipoliti i poklonio lidijskoj kraljici Omfali kod koje je služio i navodno s njome zasnovao dinastiju lidijskih kraljeva. Sandas (ili Sandon), osim što bi mogao pripadati tipu „mladog miljenika“ Božice Majke, jedno je od anatolijskih vegetacijskih božanstava koje periodički umire i ponovno se rađa. On umire na lomači, kao i Heraklo na gori Eti, Melkart u Tiru, ili Kingu u Babilonu. Prikaze rituala paljenja Sandasovog kipa možda se može prepoznati na helenističkom novcu iz Tarza¹²⁵. O podizanju hramova Herakla-Melkarta i Astarte u Tiru govori Josip Flavije (Joseph. AJ. 8. 6. 1), spominjući ritual „Heraklovog buđenja“ (grč. Ἡρακλέους ἔγερσις) koji je možda bio povezan s paljenjem Melkartovog kipa.¹²⁶ Spaljivanje mrtvog vladara u Anatoliji već je od hetitskih vremena značilo apoteozu.¹²⁷ Lidijski kralj Krez (navodno potomak Heraklov), fenički kralj Hamilkar (koji je posvetio Melkartov hram u Tiru) i Sardanapal (navodni posljednji asirski kralj, Sardas u ljudskom liku), sami su se spalili na lomači da bi zadobili besmrtnost, po uzoru na svog boga. U Babilonu su prijestolonasljednici nasljeđivali i žene svog prethodnika, što je možda vidljivo u *Trahinjankama*, kada Heraklo sinu Hilu ostavlja mladu suprugu Jolu.¹²⁸

Kad su Argolidi zaprijetile čudovišne zvijeri, Heraklo je pozvan (Diod. Sic. 4. 10. 6) ili se sam vratio u Tirint, grad iz kojeg mu je otac Amfitrion bio prognan zbog ubojstva tasta Elektriona (Eur. HF 16).¹²⁹ Tim krajem upravlja upravo Hera Argivska, čiji hram leži između Mikene i Tirinta, a čini se da je prije Heraiona u Tirintu bila štovana kao zaštitnica citadele.¹³⁰ Heraklo, mladi heroj, dolazi služiti kraju kojim gospodari Hera, kraljica bogova, zaštitnica braka, kći Reje, grčke varijante Velike

¹²⁴ Ibid., 45-6; cf. Farnell 1921, 142-144; Burkert 1985, 208-11; Jourdain-Annequin 1989b, 126-27, 157-162

¹²⁵ <http://wildwinds.com/coins/sg/sg5672.html>, pristupljeno 1. 2. 2015. ; cf. Levy 1934, 51-2; cf. Farnell 1921, 139-141

¹²⁶ Levy 1934, 47-8. ; cf. Farnell 1921, 137-8, 140-2; Burkert 1985, 210

¹²⁷ Matasović 2000, 96

¹²⁸ Levy 1934, 47-8. ; cf. Frazer 1907, 91-138.

¹²⁹ Kerényi 1974, 139.

¹³⁰ Ibid. ; Nilsson 1932, 211, prema: Robert 1920, 373. ; također Paus. 2. 17. 5.

Majke bogova.¹³¹ Ime Reja spominje se samo u mitovima, dok je u kultu prisutna kao Majka (Bogova) (Μήτηρ Θεών).¹³² Ona se kasnije u nekim aspektima stapa i s Demetrom¹³³ – poznat je kult Demetre Mikaleske (Δημήτηρ Μυκαλησσία) u Beotiji kraj Euripa. To svetište bilo je povjereno idskom Heraklu (Paus. 9. 27. 8), služi božice koja je u svetištu prebivala. Pauzanija koji donosi ovaj podatak u svom *Vodiču po Heladi* primjećuje da mu se „...činilo da je taj hram stariji tj. nakon Herakla, onog Amfitrionova sina“ i smatra da se vjerojatno radi o „...takozvanom Heraklu [jednom od] Idskih Daktila, za kojeg sam pronašao da i Eritrejci u Joniji i Tirijci posjeduju [njegova] svetišta.“ (Paus. 9. 27. 8).¹³⁴ Taj idski Heraklo je navodno svako jutro otvarao prethodne noći zatvorena vrata svetišta, u kojem se nalazio čudesan kip božice pred čijim su nogama položeni plodovi cvali cijele godine (Paus. 9. 19. 5)¹³⁵ Ovome se može pridružiti još jedno Pauzanijsko svjedočanstvo iz beotskog grada Tespije (Θεσπιά), gdje osim Erosova svetišta postoji i Heraklovo, gdje mu „...kao svećenica služi djevica, takva sve dok ne dostigne svoju svrhu [do smrti]“ (Paus. 9. 27. 6). Uzrok je tome lokalna priča prema kojoj je „...Heraklo vodio ljubav sa svih pedeset kćeri Testijevih osim s jednom u istoj noći; a ona mu se jedina nije htjela podati. A on, smatrajući da je bila obijesna dosudio joj je da ostane cijelog svog života djevica posvećena njemu.“ (Paus. 9. 27. 6).¹³⁶ I ovdje je Pauzanija ustvrdio da se radi o idskom Heraklu, prvenstveno zbog niskog morala heroja u priči koju nikako nije mogao povezati sa Zeusovim sinom.¹³⁷ Pauzanija spominje nadalje idskog Herakla u kontekstu svetišta Despoine i Spasiteljice (Demetre i Kore u kontekstu s Posejdom) na agori u arkadijskom Megalopolu. Uz Demetrin kip spominje i Heraklov i navodi da „...za tog Herakla Onomakrit kaže u svojoj pjesmi da je jedan od takozvanih idskih Daktila“.

¹³¹ Zamarovský 1973, 266

¹³² Burkert 1985, 178.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ ἀλλὰ γὰρ ἐφαίνεται μοι τὸ ἱερόν τοῦτο ἀρχαιότερον ἢ κατὰ Ἡρακλέα εἶναι τὸν Ἀμφιτρώωνος, καὶ Ἡρακλέους τοῦ καλουμένου τῶν Ἰδαίων Δακτύλων, οὗ δὴ καὶ Ἐρυθραίους τοὺς ἐν Ἰωνίᾳ καὶ Τυρίους ἱερά ἔχοντας εὕρισκον. (Paus. 9. 27. 8)

¹³⁵ Harrison 1912, 371.

¹³⁶ καὶ Ἡρακλέους Θεσπιεῦσιν ἔστιν ἱερόν: ἱεράται δὲ αὐτοῦ παρθένος, ἔστ' ἂν ἐπιλάβῃ τὸ χρεῶν αὐτήν. αἴτιον δὲ τούτου φασὶν εἶναι τοιόνδε, Ἡρακλέα ταῖς θυγατράσι πενήτηντα οὐσας ταῖς Θεσπίου συγγενέσθαι πάσαις πλὴν μιᾶς ἐν τῇ αὐτῇ νυκτί: ταύτην δὲ οὐκ ἔθελῆσαι οἱ τὴν μίαν μυχθῆναι: τὸν δὲ ὑβρισθῆναι νομίζοντα δικάσαι μένειν παρθένον πάντα αὐτὴν τὸν βίον ἱερωμένην αὐτῷ. (Paus. 9. 27. 6)

¹³⁷ Harrison 1912 370-371. ; cf. 1989, 469.

(Paus. 8. 31. 3).¹³⁸ Slično svetište je arheološki potvrđeno u Likosuri (Λυκόσουρα), 7 km zapadno od Megalopolisa.¹³⁹

Idskog Daktila / Kureta Herakla štovali su osim već spomenutih Tirana i Jonjana u Maloj Aziji (Paus. 9. 27. 8) i na otoku Kosu te u Sikionu na sjevernom Peloponezu.¹⁴⁰ U oba slučaja moglo bi se zaključiti da je stariji kult Herakla kao Daktila kasnije zbog homonimije stopljen s mitovima vezanim uz sina Alkmenina. Na Kosu je prakticiran pomalo bizaran kult Herakla kao zaštitnika braka: Plutarh (Plut. Quaes. Gr. 304c-e / 58 u cit. izdanju) opisuje da se svećenik Heraklov u Antimaheji prije žrtvovanja oblači u žensku odjeću. To objašnjava mitom prema kojem se Heraklo na povratku iz pohoda na Troju iz oluje spasio na Kosu, hrvao se uz pomoć ostatka svojih drugova s pastirom Antagorom i Meropima (lokalni stanovnici) i morao se predati. Pobjegao je s tračkom robinjom prerušen u žensko dok nije skupio snagu za suočavanje s Meropima. Kad je konačno pobijedio, slavio je svadbu s kraljevom kćeri Halkiopom, još uvijek u šarenoj ženskoj odjeći. Zbog toga su se i sami Antimahejci ženili odjeveni u žensku odjeću.¹⁴¹ To svjedočanstvo potkrepljuje i natpis s Kosa (LSCG177, „sveti zakon“, kasno 4. st. pr. Kr. – oko 280. g. pr. Kr.)¹⁴² prema čijem tumačenju Heraklo kao zaštitnik braka dijeli svetište sa svojom olimpskom nevjestom Hebon i Herom, a vjenčanja koja se održavaju po uzoru na mit mogu se tumačiti kao *hieros gamos* neke vrste.¹⁴³ Slična su dva natpisa s otoka Tasa (IG XII Suppl. 414, „sveti zakon“ s agore, poč. 5. st. pr. Kr.¹⁴⁴ i IG XII Suppl. 353, poč. 3. st. pr. Kr.)¹⁴⁵ koji svjedoče o postojanju Heraklovog svetišta i kulta koji ga štuje kao boga, a njegov lik se pojavljuje i na novcu.¹⁴⁶ U Sikionu, gdje je Heraklu žrtvovano i kao heroju (paljenica) i kao bogu (žrtva od koje se jede meso), postoji mit da je izvjesni Fest stigavši u Sikion, vidjevši da prinose žrtve Heraklu kao heroju, podučio stanovništvo da mu žrtvuju kao bogu (Paus. 2. 10. 1).¹⁴⁷ Za tog Festa se

¹³⁸ τοῦτον τὸν Ἡρακλέα εἶναι τῶν Ἰδαίων καλουμένων Δακτύλων Ὀνομάκριτός φησιν ἐν τοῖς ἔπεισι. (Paus. 8. 31. 3)

¹³⁹ Stillwell *et al.* 1976

¹⁴⁰ Kerényi 1974, 126. ; cf. Jourdain-Annequin 1989b, 363-367

¹⁴¹ Ibid. , 162. ; cf. Miličević Bradač 2004, 453, bilj. 829.

¹⁴² <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D185724%26bookid%3D244>; pristupljeno 2. 2. 2015.

¹⁴³ Stafford 2010, 234. (bilj. 17)

¹⁴⁴ <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D79975%26bookid%3D25%26region%3D7%26subregion%3D24>; pristupljeno 2. 2. 2015.

¹⁴⁵ <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D79975%26bookid%3D25%26region%3D7%26subregion%3D24>; pristupljeno 2. 2. 2015.

¹⁴⁶ Stafford 2010, 233-4 (bilj. 15)

¹⁴⁷ Ibid. 232. ; cf. Harrison 1912, 372-3.

kaže „...da je bio i on nazivan jednim od sinova Heraklovih.“ (Paus. 2. 6. 6)¹⁴⁸, vjerojatno idskog Daktila Herakla, budući da je Fest, čini se, došao s Krete na koju se i vratio nakon kratkog vladanja Sikionom (Paus. 2. 6. 7). Kult koji je utemeljio u Sikionu tako je mogao biti kult Daktila Herakla – onog koji je prema Pauzaniji s Krete došao s braćom u Olimpiju i utemeljio Igre. Osim Zeusovog, u Altisu se nalazi i Herin hram, u kojem se, piše Pauzanija, čuvao navodni Kipselov kovčeg, od cedrovine s hrizelefantinskim figuralnim frizom. Heraklo je prikazan na dva prizora: kako sjedi na prijestolju promatrajući pogrebne igre u čast Pelije, a uz njega je prikazana „...žena; o toj ženi nedostaje natpis tko je, a svira na frigijskim aulima [dvostruka frula], a ne na helenskim.“ (Paus. 5. 17. 9)¹⁴⁹ – možda sama frigijska Kibela. Heraklo se javlja i na kraju prikaza pogrebnih igara, uz Atenu, prikazan kako ubija „...hidru, onu zvijer iz rijeke Amimone (...) Baš da je to Heraklov [prikaz] nije nepoznato zbog tog djela i po tijelu [izgledu], ali ime njegovo nije uz njega zapisano.“ (Paus. 5. 17. 11).¹⁵⁰ U ovim primjerima može se prepoznati Herakla kao idskog Daktila, službenika Velike Majke Kibele, Reje ili Demetre, zaštitnika braka i službenika Herinog. Karl Kerényi smatra da je kasnije je tog božanskog Herakla zamijenio heroj, sin Alkmene i Zeusa, koji je do vlastite apoteoze morao stići kroz kušnje koje mu je priredila upravo Hera, njegova gospodarica iz davnih vremena, a od tih je djela najviše koristi imao Euristej, kralj Herine Argolide.¹⁵¹

Najvažniji spomen idskih Daktila spomenuti je mit o ustanovljenju Olimpijskih igara. Pauzanija kaže da su idski Daktili „...istovjetni i onima zvanim Kureti; a došli su oni s kretske Ide, uz Herakla i Paonej, Epimed, Jazij i Ida.“¹⁵² Od njih je najvažniji upravo onaj zvan Heraklo, koji je „...u svrhu igre – a bio najstariji od njih po dobi – predložio je braći utrkivanje po cesti (...) Heraklu s Ide dakle pripada slava da je tada prvi puta organizirao igre i dao im naziv olimpijske.“ (Paus. 5. 7. 6-7; 9).¹⁵³ Slične

¹⁴⁸ ...Φαῖστος τῶν Ἡρακλέους λεγόμενος παίδων καὶ οὗτος εἶναι. (Paus. 2. 6. 6)

¹⁴⁹ καὶ ὀπισθεν γυνὴ αὐτοῦ: ταύτης τῆς γυναικὸς ἐπίγραμμα μὲν ἄπειστιν ἥτις ἐστί, Φρυγίοις δὲ αὐλεῖ καὶ οὐχ Ἑλληνικοῖς αὐλοῖς. (Paus. 5. 17. 9)

¹⁵⁰ ...τὴν ὕδραν δέ, τὸ ἐν τῷ ποταμῷ τῆ Ἀμμύωνη θηρίον, Ἡρακλεῖ τοξεύοντι Ἀθηνᾶ παρέστηκεν: ἄτε δὲ τοῦ Ἡρακλέους ὄντος οὐκ ἀγνώστου τοῦ τε ἄθλου χάριν καὶ ἐπὶ τῷ σχήματι, τὸ ὄνομα οὐκ ἔστιν ἐπ’ αὐτῷ γεγραμμένον. (Paus. 5. 17. 11)

¹⁵¹ Kerényi 1974, 126-7, 139.

¹⁵² Majka bogova Reja rodivši Zeusa na Kreti i sakrivši ga u špilji od pobješnjelog oca Krona, naredila drevnim nižim vegetacijskim božanstvima, Kuretima (Κουρήτες), da bukom priglušuju plač malog Zeusa. Zamarovský 1973, 174. Cf. Paus. 5. 7. 6.

¹⁵³ ...τοῖς Ἰδαίοις Δακτύλοις, καλουμένοις δὲ τοῖς αὐτοῖς τούτοις καὶ Κούρησιν: ἀφικέσθαι δὲ αὐτοὺς ἐξ Ἰδης τῆς Κρητικῆς, πρὸς Ἡρακλέα καὶ Παιωναῖον καὶ Ἐπιμήδην καὶ Ἰάσιον τε καὶ Ἴδαν: τὸν δὲ Ἡρακλέα παίζοντα—εἶναι γὰρ δὴ αὐτὸν πρεσβύτατον ἡλικία—συμβαλεῖν τοὺς ἀδελφοὺς ἐς ἄμυλλαν δρόμου (...) Ἡρακλεῖ οὖν πρόσεστι τῷ Ἰδαίῳ δόξα τὸν τότε ἀγῶνα διαθεῖναι πρώτῳ καὶ Ὀλύμπια ὄνομα θέσθαι (Paus. 5. 7. 6-7; 9)

izvještaje donose i Strabon (Str. 8. 3. 30. p[505]) koji ne vjeruje u priče o osnutku Igara koje pričaju Elejci, jer kao moguće osnivače spominju oba Herakla. Diodor Sicilski (Diod. Sic. 5. 64. 6-7) navodi da je do zabune došlo zbog sličnosti imenā, te da sad mnoge žene čaraju zazivajući Herakla, Alkmeninog sina, pridajući mu moći tradicionalno vezane za Daktila Herakla. Pseudo-Apolodor (Apollod. Bibl. 2. 7. 2) donosi verziju prema kojoj je Heraklo, porazivši elidskog kralja Augiju, postavio njegovog izgnanog sina Fileja na prijestolje, ustanovio igre u Olimpiji, žrtvenik Pelopov i žrtvenik dvanaest bogova.¹⁵⁴ Pausanija također svjedoči o postavljanju žrtvenika, no dok se za Pelopion slaže da ga je vjerojatno postavio „...Heraklo Amfitrionov sin (...) četvrti naime potomak i on je bio Pelopov...“ (Paus. 5. 13. 2),¹⁵⁵ za Zeusov oltar kaže da ga je možda sagradio idski Heraklo (Paus. 5. 13. 8). Uz Zeusov oltar vezana je sveta biljka koju je Heraklo donio sa svojih putovanja: bijela topola s rijeke Aheronta – Pausanija naznačuje da se radi o rijeci ovoga svijeta, onoj koja teče kroz Epirsku Tesprotiju uz Jonsko more. S tog se drveta naime uzimalo drvo za žrtvovanje na Zeusovom oltaru (Paus. 5. 14. 2).¹⁵⁶ Heraklo-osnivač Igara ujedno je i prvi pobjednik ovjenčan lišćem divlje masline, prema dogovoru s braćom Daktilima – „a kažu da je Heraklo Helenima pribavio divlju maslinu iz zemlje Hiperorejaca...“ (Paus. 5. 7. 7).¹⁵⁷ Heraklo, jedan i drugi, tijesno su vezani uz Olimpiju i Elidu. U samoj Elidi nalazio se u gimnaziju žrtvenik „...Herakla idskog, kojeg nazivaju Parastat [Pomoćnik]...“, uz kojeg se nalaze i žrtvenici drugih bogova: „...Erosa i onoga što ga Elejci i Atenjani prema Elejcima nazivaju Anterosom [uzvrćena ljubav], zatim Demetre i njene kćeri.“ (Paus. 6. 23. 3).¹⁵⁸ Za razliku od Kerényja, koji se slaže s interpretacijom Jane Harrison, L. R. Farnell Pausanijin navod tumači drugačije. Smatra da je originalan mit objašnjavao ustanovljenje Igara kao sjećanje na Heraklovu pobjedu nad elidskim kraljem Augijom, s kojim se sukobio zbog uskraćene plaće za čišćenje staja (Pind. Ol. 10. 24-30). Elejci su Herakla s pravom mrzili, pa su možda upravo zato opskurnog idskog Daktila Herakla proglasili osnivačem Igara. Kritizira tezu Jane Harrison o Daktilu Heraklu kao esenciji Heraklove mitološke osobe, jer najviše citirani relevantni izvori o njemu većinom šute, što je osobito neobično za Herodota, koji se mnogo bavio svojom teorijom o

¹⁵⁴ Kerényi 1974, 185.

¹⁵⁵ Ἡρακλῆς ὁ Ἀμφιτρώωνος (...) τέταρτος γὰρ δὴ ἀπόγονος καὶ οὗτος ἦν Πέλοπος... (Paus. 5. 13. 2)

¹⁵⁶ Kerényi 1974, 185.

¹⁵⁷ κομισθῆναι δὲ ἐκ τῆς Ὑπερβορέων γῆς τὸν κότινόν φασιν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους ἐς Ἑλλάδα... (Paus. 5. 7. 7); cf. Ibid., 185.

¹⁵⁸ εἰσὶ δὲ καὶ θεῶν ἐν τῷ γυμνασίῳ βωμοί, Ἡρακλέους τοῦ Ἰδαίου, Παραστάτου δὲ ἐπικλήσιν, καὶ Ἔρωτος καὶ ὄν Ἡλείοι καὶ Ἀθηναῖοι κατὰ ταῦτὰ Ἡλείοις Ἀντέρωτα ὀνομάζουσι, Δήμητρός τε καὶ τῆς παιδός. (Paus. 6. 23. 3)

egipatskom podrijetlu Herakla, a na Kreti Heraklov kult nikada nije bio osobito izražen. Zbog potvrđenih ranih kontakata Krete i Elide, koja prihvaća Kretske toponime i kult Reje, Krona i Kureta, i priča o idskom Daktilu Heraklu može biti Elidski konstrukt kao suprotnost opće proširenim mitovima o Alkmeninom sinu.¹⁵⁹

Prema Gertrude R. Levy, „helenski“ je Heraklo ipak sličniji Gilgamešu, simbol čovjeka koji svojevoljno izvršava zadatke za spas svog naroda. Njegova ponekad divlja narav i legendarna proždrljivost možda je, kao i kod Gilgameša, ostatak nekog ranijeg božanstva iz kojeg je proizašao. Heraklo je prvenstveno zaštitnik od svih zala, bolesti i starosti (Ἀλεξίκακος), spasitelj (σωτήρ) od smrti, kao što je spasio Alkestidu i Tezeja, te zaštitnik mladih (posebno efeba u gimnazijima). Zanimljive su predaje koje ga proglašavaju pretkom spartanskih i Lidijskih kraljeva, čineći ga time „povijesnom osobom“, slično kao što su to bili babilonski Tamuz i egipatski Oziris.¹⁶⁰

2.3. Heraklo u grčkoj književnosti

Heraklo, jedan od najvećih junaka grčkih mitova, prisutan je u grčkoj književnosti od njezinih početaka.¹⁶¹ Homer (grč. Ὅμηρος; 8. st. pr. Kr.¹⁶²) ga poznaje kao sina Zeusa i Alkmene, kojem je prorečeno da će vladati nad ljudima, što je Hera spriječila požurivši rođenje Euristejevo (Hom. Il. 19. 98-133).¹⁶³ Iako se kod Homera može pronaći spomen samo jednog od njegovih zadataka, dovođenje Kerbera iz Hada (Hom. Il. 8. 360-69; Od. 11. 620-26), spominje se još jedna epizoda vezana uz podzemni svijet: sraz „Amfitrionovog sina“ s bogom Smrti, Hadom „ἐν Πύλω ἐν νεκύεσσι“ (Hom. Il. 5. 395-400).¹⁶⁴ To se može shvatiti dvojako – „u Pilu“ (grč. Πύλος), za Heraklovog pohoda protiv tog grada na Peloponezu, ili „kod vrata“ (grč. πύλος), očito Hada, s obzirom na nastavak, „među mrtvacima (ἐν νεκύεσσι)“.¹⁶⁵ Najpoznatija je Homerova slika Herakla susret Odiseja s junakovom sjenkom

¹⁵⁹ Farnell 1921, 129-31.

¹⁶⁰ Levy 1934, 42; za Heraklove kultne epitete i funkcije Cf. Farnell 1921, 146-154

¹⁶¹ Pretraživanjem TLG (*Thesaurus Linguae Graecae*, the Packard Humanities Institute, The Perseus Project et al) pretraživačem Diogenes (verzija 3. 1. 6 © 1999-2007 P.J. Heslin) dobiva se 2185 odlomaka koji spominju Heraklovo ime (Ἡρακλῆς).

¹⁶² Škiljan *et al.* 1996, 290

¹⁶³ Također o rođenju Heraklovom Cf. Hom. Il. 8. 362-69, 14. 323-24, 15. 639-40; Boardman 1988, 728-30

¹⁶⁴ *Ibid.*, 730; vidi Prilog 1

¹⁶⁵ Riječ je o epizodi vezanoj uz Heraklov povratak s Gerionovim govedima: prolazeći kraj Pila, napali su ga kralj Neleji i njegovi sinovi, osim Nestora, kojem je Heraklo nakon osвете Neleju predao vlast nad Pilom (Isoc. 6. 19). Pauzanija (Paus. 6. 25. 3) u vezi s Homerovim navodom o ranjavanju Hada spominje jedino Hadovo svetište, ono u elidskom Pilu, koji je Heraklo napao a Had pomogao Elejcima braniti. Cf. Kerényi 1974, 164-5; Davies 1988, 279, bilj. 13; također Kerényi 1974, 165 starija priča o borbi Herakla s Nelejevimi/Posejdonovim polimorfim sinom Periklimenom; cf. Burkert 1985, 86

(ponovno) u Hadu (Hom. Od. 11. 601-626),¹⁶⁶ dok je sam Heraklo „μετ’ ἀθανάτοισι θεοῖσι“ - među besmrtnim bogovima.¹⁶⁷ Homer također u *Ilijadi* spominje Heraklovo sudjelovanje u prvom trojanskom ratu (Hom. Il. 5. 638-51, 14. 250-56, 20. 144-48) i bijeg na Kos (op. cit. 14. 250-56, 15. 24-30)¹⁶⁸, te junakovu smrt (op. cit. 18. 117-119). *Odiseja* spominje njegovu prvu ženu Megaru (Hom. Od. 11. 269-70) i dvije neslavne epizode uz njegova života: razaranje Ehalije (op. cit. 8. 223-225) i ubojstvo gostinskog prijatelja Ifita (op. cit. 21. 25-30).¹⁶⁹ Od izgubljenih epova rane arhaike, Heraklo se spominje u prvom epu tzv. trojanskog ciklusa, *Kiprijama* (grč. Κύπρια, sc. ἔπη), gdje Nestor pripovijeda Menelaju između ostalog o Heraklovom ludilu, još jednom slučaju u kojem su junaka zadesile nevolje zbog žene.¹⁷⁰ Postoje podaci o epu *Osvojenje Ehalije* (grč. Οἰχαλίας ἄλωσις), koji je govorio o Heraklovom osvetničkom pohodu protiv ehalijskog kralja Eurita i otmici njegove kćeri Jole.¹⁷¹ Prema legendi ep je napisao sam Homer i darovao ga Kreofilu sa Sama; Kalimah (Callim. Epigr. 6) zaključuje da ga je Kreofil (grč. Κρεόφυλος, 7/6. st. pr. Kr) sam napisao.¹⁷² Heraklu je posvećena i jedna od tzv. Homerskih himni (Hymn. Hom. 15), naslovljena „Heraklu lavljeg srca“ (grč. εἰς Ἡρακλέα λεοντόθυμον).¹⁷³

Hesiodova *Teogonija* (grč. Ἡσίοδος, 8/7. st. pr. Kr), sažetak tradicionalnih mitoloških priča i Hesiodove pjesničke inspiracije, koji u sebi sadrži praindoeuropske elemente, ali i istočne utjecaje, u svom šarolikom spletu likova spominje i Herakla.¹⁷⁴ Plod ljubavi Alkmene i Zeusa (Hes. Theog. 943-44), nakon završetka svojih zadataka živi blažen s Hebom na Olimpu (op. cit., 950-955).¹⁷⁵ Od zadataka spominje se ubojstvo Geriona i odvođenje njegovih goveda (op. cit. 287-94; cf. 976-83), te uništavanje lernejske Hidre (op. cit. 313-18)¹⁷⁶ i nemejskog lava (op. cit. 326-332), koje mu je poslala Hera.¹⁷⁷ Ta su čudovišta navedena u genealogiji Kete (grč. Κητώ)¹⁷⁸ i Forkija

¹⁶⁶ Vidi Prilog 1.

¹⁶⁷ Jourdain-Annequin 1982, 252

¹⁶⁸ Boardman 1988, 730; cf. Kerényi 1974, 160-163

¹⁶⁹ Boardman 1988, 730; cf. Kerényi 1974, 187-190

¹⁷⁰ Boardman 1988, 730; Lesky 2001, 88

¹⁷¹ Mit donose Apollod. Bibl. Bibl. 2. 6. 1. i Diod. Sic. 4. 31. 2; cf. Kerényi 1974, 187-89; Boardman 1988, 730

¹⁷² Lesky 2001, 90; cf. Boardman 1988, 730; Škiljan *et al.* 1996, 363

¹⁷³ Boardman 1988, 731; vidi Prilog 1

¹⁷⁴ Lesky 2001, 100-104; cf. predgovor izdanju *Teogonije* M. L. Westa (West 1978)

¹⁷⁵ Vidi Prilog 1.

¹⁷⁶ Cf. . Brommer 1953, 77

¹⁷⁷ Vidi Prilog 1.

¹⁷⁸ Zamarovský 1973, 165

(grč. Φόρκυς)¹⁷⁹, djece Geje i boga dubine Ponta. Jedna od njihovih kćeri bila je Gorgona Meduza, koja je živjela sa sestrama „s onu stranu sjajnog Okeana“ (grč. πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο), iz čijeg je vrata nakon što joj je Perzej odsjekao glavu izletio krilati Pegaz i div sa zlatnim mačem, Hrisaor (grč. Χρυσάωρ)¹⁸⁰. On je pak s Okeanidom Kalirojom imao sina, troglavog Geriona (grč. Γηρυών) i kći, neman Ehidnu (grč. Ἐχιδνα)¹⁸¹, koja je s Tifonom (grč. Τυφάων) izrodila Gerionova dvoglavog psa Orta, Kerbera, čuvara Podzemlja koji kod Hesioda ima „pedeset glava“ (grč. πεντηκοντακέφαλον) i Hidru, a s Ortom i nemejskog lava. Na kraju Hesiod napominje da je zmija/zmaj Ladon, koji je čuvao zlatne jabuke Hesperida, porod Kete i Forkija, rod Ehidnin. Sve su to (op. cit. 295-336) čudovišta s kojima se suočio i koja je porazio Heraklo. Hesiod spominje i jedno od tzv. manjih djela Heraklovih, ubijanje orla i oslobađanje Prometeja (op. cit. 526-531).¹⁸² Heraklo se spominje u nekoliko fragmenata sačuvanih u sholijama i na oksirinškim papirima, a objavili su ih Reinhold Merkelbach i M. L. West.¹⁸³ U fragmentima koji pripadaju *Katalogu žena* ili *Ehojama* (grč. Κατάλογος γυναικῶν ili *Hoïtai*)¹⁸⁴, djelu uglavnom pripisivanom Hesiodu, opisuje se njegovo rođenje (M. /W. fr. 248), događaji kod Troje (krađa Laomedontovih konja) i začće Telefa s Augom (M. /W. fr. 165)¹⁸⁵, njegov život s Dejanikom i smrt na gori Eti (M. /W. fr. 25), te borba kod Pila protiv Nelejevog sina Periklimena (M. /W. fr. 33a-b, 35). U pjesmi koja je vjerojatno pripadala *Ehojama*, ali spominje se pod zasebnim naslovom *Keiksova svadba* (grč. Κήυκος γάμος)¹⁸⁶, spomenut je kraj Heraklovog putovanja s Argonautima zbog zaostajanja na eolskoj obali (M. /W. fr. 263), dobre veze junakove s trahinskim kraljem Keiksom (M. /W. fr. 264), te nesporazum oko nagrade za čišćenje Augijevih staja (M. /W. fr. 265).¹⁸⁷ Spjev *Heraklov Štit* (grč. Ἀσπίς

¹⁷⁹ Ibid., 98

¹⁸⁰ Zamarovský 1973, 139

¹⁸¹ Ibid., 73

¹⁸² Vidi Prilog 1. Prema Pseudo-Apolodoru (Apollod. Bibl. Bibl. 2. 5. 11) i zmaj Ladon i Prometejev orao djeca su Ehidnina i Tifonova, a Prometeja smješta na skitski Kavkaz, nasuprot Libije, gdje je Atlas, koji pomaže Heraklu doći do jabuka Hesperida. Ovakvu geografiju Heraklovog mita nalazimo i kod Eshila u *Okovanom Prometeju*. Hubert Tullon (Tullon 2012, 7-12) iznosi zanimljivu teoriju o izvornom kanonu od četiri Heraklova zadatka, za razliku od kasnijih dvanaest. Radilo bi se o četiri zadatka koja spominju Homer i Hesiod, dakle suočavanje s nemejskim lavom i lernejskom Hidrom, otimanje Gerionovih goveda i dovođenje Kerbera iz Hada. Povezivala bi ih pripadnost navedenih čudovišta obitelji Ehidninoj, potomstvu Gejinu, polikefalna, primordijalna bića, koja su u nesrazmjeru s olimpskim poretkom, pa ih je Heraklo poslan eliminirati.

¹⁸³ West & Merkelbach 1967; cf. Lesky 2001, 109

¹⁸⁴ West & Merkelbach 1967, 1-120 (fr. 1-245); Boardman 1988, 730; Lesky 2001, 110; cf. Haubold 2005

¹⁸⁵ Cf. Kerényi 1974, 159-60; 337-39

¹⁸⁶ West & Merkelbach 1967, 129-132 (fr. 263-9); Boardman 1988, 730; Lesky 2001, 110; cf. Zamarovský 1973, 161; Kerényi 1974, 158

¹⁸⁷ Cf. Kerényi 1974, 152

Ηρακλέους), koji se pripisuje Hesiodu, opisuje borbu Herakla protiv Kikna u Tesaliji, uz opis junakova štita na kojem su prikazane personificirane strahote rata.¹⁸⁸ Posljednje djelo pripisivano Hesiodu, ali i kasnijem epičaru Kekropu iz Mileta (grč. Κέκρωψ, 6. st. pr. Kr)¹⁸⁹ je *Egimije* (grč. Αἴγυμιός), ep koji je u dvije knjige opisivao Heraklove podvige protiv Lapita, Driopa i kralja Amintora, koji su napadali Dorane u njihovoj izvornoj postojbini na sjeveru Grčke, a Heraklo je pomogao kralju Egimiju i tako stekao vječno poštovanje Dorana.¹⁹⁰ Noel Robertson pripisuje *Egimija* Kekropu, te iznosi teoriju o izgubljenom arhajskom epu koji je opisivao Heraklov silazak u podzemni svijet i sve što mu se po putu dogodilo, čiji bi *Egimije* bio dio, a Kekrop autor cijelog spjeva.¹⁹¹

Popularnost Heraklovih podviga u arhaici dokazuju svjedočanstva o cijelom ciklusu epova posvećenih tom junaku. Aristotel u svojoj *Poetici* kritizira pjesnike epova o Heraklu i Tezeju zbog nejedinstvenosti fabule, vjerojatno zbog različitih lokalnih tradicija koje su se pokušavale uplesti u građu epa (Arist. Poet. 8. 1451a. 19). Od spomenutih epova danas su svi izgubljeni, ali znamo da su Heraklove podvige opjevali Spartanac Kineton ili Kinet iz 8. st. pr. Kr. (grč. Κιναιθων/Κίναίθος, Paus. 4. 2. 1), Pisin (grč. Πείσινος) iz Linda (na Rodu) iz 6. st. pr. Kr. i Pizandar (grč. Πείσανδρος) s Roda koji je njegov ep zapisao oko 600. g. pr. Kr, te Herodotov stric ili bratić, Panijasisis (grč. Πανύασσις) iz Halikarnasa, koji je živio u 5. st. pr. Kr. (dakle pripada već klasičnom razdoblju). Panijasisisovu *Herakleju* hvalili su antički kritičari koji su ga uvrstili u kanon epskih pjesnika zajedno s Homerom, Hesiodom, Antimahom i Pizandrom s Roda.¹⁹² Himnu Heraklu navodno je napisao pjesnik jamba, Arhiloh s Para (grč. Ἀρχίλοχος, 7. st. pr. Kr).¹⁹³ U jednom Arhilohovom fragmentu spominje se i Heraklovo svladavanje riječnog boga Aheloja.¹⁹⁴ Herakla spominje elegičar Tirtej (grč.

¹⁸⁸ Boardman 1988, 730; Lesky 2001, 110, cf. Kerényi 1974, 157

¹⁸⁹ Škiljan *et al.* 1996, 341

¹⁹⁰ Lesky 2001, 110, cf. Kerényi 1974, 184; priču spominju Strabon (Str. 9. 4. 10), Diodor Sicilski (Diod. Sic. 4. 37. 3-4 i 4. 56. 6) i Pseudo Apolodor (Apollod. Bibl. Bibl. 2. 7. 7)

¹⁹¹ Robertson 1980; autor se u rekonstrukciji oslanja i na Aristofanovu parodiju u *Žabama*, gdje kor čine eleuzinski inicijati - i sam Heraklo je bio iniciran u misterije, da bi lakše prošao kroz Had u posljednjem zadatku; Robertson zaključuje da se tu radi o kasnijoj, istočnoj varijanti mita o Heraklovoj katabazi; cf. Harrison 1908, 546 i d; Farnell 1921, 153; Burkert 1985, 78

¹⁹² Lesky 2001, 112-13; cf. Robertson 1980, 277-78; Boardman 1988, 730-31; Dukat 2005, 155-56; za pjesnike Cf. Škiljan *et al.* 1996, 342 (Kineton), 456 (Panijasisis) i 468 (Pisin i Pizandar); cf. Kinkel 1877, 248-264

¹⁹³ Škiljan *et al.* 1996, 62; Lesky 2001, 119; cf. J. M. Edmonds, Ed, *Elegy and Iambus, Volume II*, London, 1931, dostupno na <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0480%3Avolume%3D2%3Atext%3D21%3Asection%3D6#note2>, pristupljeno 22. 4. 2015; Boardman 1988, 730

¹⁹⁴ fr. 259. 286-9; West, Martin L. *Iambi et elegi Graeci ante Alexandrum cantati: Archilochus, Hipponax. Theognidea*. Clarendon Press, 1971., citirano u: Boardman 1988, 730

Τυρταῖος, 7. st. pr. Kr, možda Atenjanin, možda Jonjanin, djelovao u Sparti), kao praoca Spartanaca („ἀλλ’ Ἡρακλῆος γὰρ ἀνικίτου γένος ἔστε...“).¹⁹⁵ Sačuvani fragment korskog liričara Alkmana (grč. Ἀλκμάν, 7. st. pr. Kr, rođen u Sardu ali je djelovao u Sparti) vjerojatno je spominjao Heraklovu pomoć Tindareju i braći Dioskurima protiv njihovog strica Hipokoonta koji je uzurpirao spartansko prijestolje.¹⁹⁶ Drugi veliki arhajski korski liričar, Stezihor (grč. Στησίχορος; pravo ime mu je navodno bilo Tisija, grč. Τεισίας) iz Mataura u južnoj Italiji, djelovao je u Himeri na Siciliji u 7/6. st. pr. Kr. i spjevao više pjesama vezanih uz Heraklov život, teme popularne vjerojatno zbog velikog utjecaja lokalnog Heraklovog kulta. Govorilo se da je upravo Stezihor prvi Herakla prikazivao s toljagom i lavljom kožom (Ath. 512f-513a), što se vremenski poklapa s prikazima na vazama.¹⁹⁷ Poznate su tri pjesme, *Kerber* (grč. Κέρβερος), *Kikno* (grč. Κύκνος) i *Gerioneida* (grč. Γηρνονηΐς), od kojih je sačuvano samo nekoliko fragmenata *Gerioneide*, na jednom od oksirinških papira (Ox. Pap. 32, 2617).¹⁹⁸

Herakla su spominjali i kasniji veliki korski liričari iz 6. i 5. st. pr. Kr. Ibik iz Regija u južnoj Italiji (grč. Ἴβυκος) u svom je ranom razdoblju oponašao Stezihora i bavio se mitološkim temama. U jednoj je korskoj pjesmi opisao Heraklovo ubijanje sinova Posejdona i Molione Kteata i Eurita (blizanaca rođenih u srebrnom jajetu), iz osvete Augiji za neplaćeni posao.¹⁹⁹

Pindar (grč. Πίνδαρος), najveći predstavnik korske lirike, rodom iz Kinoskefale kraj Tebe, živio je i djelovao krajem 6. i u prvoj polovici 5. st. pr. Kr. Kao mladić školovao se u Ateni, a oko 475. g. pr. Kr. otišao je na Siciliju, gdje je dugo boravio na dvorovima Hijerona (Sirakuza) i Terona (Akragant). Najpoznatiji je po svojim *Odama*, pjesmama spjevanim u čast pobjednika na četirima velikim panhelenskim Igrama – Olimpijskim, Istmijskim, Nemejskim i Pitijjskim – gdje se uz kratke biografije pobjednika spominju mitovi vezani uz njihovo podrijetlo (mjesto ili obitelj).²⁰⁰ Od svih heroja Pindar najviše spominje Herakla i prvi mu daje pridjev „ἥρως θεός“ (Pind. Nem.

¹⁹⁵ Campbell 1982, 9-10 (fr. 8), 171-72 (komentar); Škiljan *et al.* 1996, 584; cf. Boardman 1988, 730; Lesky 2001, 124

¹⁹⁶ Campbell 1982, 18-22 (fr. 1), 195-96 (komentar); cf. Škiljan *et al.* 1996, 21; Boardman 1988, 730; Malkin 2003b, 21; o mitu Cf. Kerényi 1974, 184

¹⁹⁷ Lesky 2001, 156, 158; cf. Škiljan *et al.* 1996, 549

¹⁹⁸ Boardman 1988, 731; Lesky 2001, 158; Lobel, E; West, M. L. & Turner, E. G. *The Oxyrhynchus Papyri, Part XXXII*. The Egypt Exploration Society, London, 1967., skenirani papirus dostupan je na web stranici projekta Oxyrhynchus Online (http://www.papyrology.ox.ac.uk/POxy/papyri/the_papyri.html, pristupljeno 20. 4. 2015); u potpunosti stihove kao autentične objavljuje D. L. Page (*Lyrical Graeca Selecta*, Oxford 1968), cf. Page 1973; Parsons 1977; Ercoles 2008; Ercoles 2011; o oksirinškim papirima općenito Cf. Parsons 1990

¹⁹⁹ Lesky 2001, 187; cf. Škiljan *et al.* 1996, 301; za mit Cf. Kerényi 1974, 184

²⁰⁰ Lesky 2001, 196-7; cf. Škiljan *et al.* 1996, 467

3. 22) kojim opisuje njegovu dvostruku narav. U sačuvanim epinikijima spominju se razne epizode iz Heraklova života, povezane s mjestom održavanja natjecanja (Olimpija), mjesta iz kojeg dolazi pobjednik ili se pobjednika uspoređuje s Heraklom. Pindarova očita naklonost Heraklu vjerojatno je posljedica njegovog tebanskog podrijetla i života na Siciliji (oba mjesta njegovala su Heraklov kult) i općenitih vrednota koje pjesnik njeguje u svojim djelima.²⁰¹ Heraklov život od začeca do Olimpa opisan je u *Prvoj nemejskoj odi* (Pind. Nem. 1. 34-72).²⁰² Pindar nigdje ne nabraja sve Heraklove zadatke, ali spominje mnoge.²⁰³ *Četvrta istmijska oda* (Pind. Isthm. 4. 52-64) ukratko prepričava Heraklov životni put od rođenja u Tebi do besmrtnosti na Olimpu, tijekom kojeg je „istražio svu zemlju i sinjeg mora dno s dubokim liticama, mornarima prijelaz smirivši (doslovno: pripitomivši)“²⁰⁴. Od dvanaest kanonskih zadataka Pindar spominje borbu protiv nemejskog lava (Pind. Isthm. 4. 47-49)²⁰⁵, ganjanje kerinejske košute sve do zemlje Hiperborejaca (Ol. 3. 26-33)²⁰⁶, pohod na Amazonke (Nem. 3. 38)²⁰⁷ i dovođenje Gerionovih goveda (Isthm. 1. 12-13)²⁰⁸. Spominju se međutim brojna Heraklova tzv. manja djela (grč. Πάρεργα, doslovno „usputna djela“), koja je izvršio ranije, kasnije ili između pojedinih Euristejevih naloga: pohod na Troju zbog Laomedontovih konja (Nem. 3. 37; Nem. 4. 25., gdje se spominje i sukob s Meropima na Kosu; Isthm. 5. 35. i 6. 27)²⁰⁹, borba s Kiknom (Isthm. 5. 34) u Trakiji²¹⁰, Alkionejem (Isthm. 6. 32-35; Nem. 4. 27) na korintskom Istmu²¹¹ i s divom Antejem u Libiji (Isthm. 4. 54)²¹², te osveta Augiji napadom na Elidu i ubojstvo Moliona (Ol. 10. 25-34)²¹³. Spominje se i Heraklov sukob s Posejdom, Apolonim i Hadom kod Pila (Ol. 9. 30-35)²¹⁴. Pindarovi epinikiji Herakla prikazuju kao osnivača Olimpijskih igara

²⁰¹ Hernandez 1993

²⁰² Cf. Brommer 1953, 76-77; o rođenju Heraklovom još Nem. 10. 11., 15-21. ; Ol. 10. 44. i 7. 20-22. ; Pyth. 9. 84-5. ; Isthm. 7. 5-10. i 4. 55., 6. 30. ; cf. Hernandez 1993, 76

²⁰³ Hernandez 1993, 76-77

²⁰⁴ γαίας τε πάσας καὶ βαθύκρημον πολιᾶς ἀλὸς ἐξευρῶν θέναρ, ναυτιλίασι τε πορθμὸν ἀμερώσαις (Pind. Isthm. 4. 55-57)

²⁰⁵ Kerényi 1974, 140-43

²⁰⁶ Ibid. 146-47; cf. Brommer 1953, 77

²⁰⁷ Ibid. 160

²⁰⁸ Ibid. 163-64, 167

²⁰⁹ Ibid. 160-61

²¹⁰ Ibid. 157-58

²¹¹ Ibid. 170-71

²¹² Ibid. 166-67

²¹³ Ibid. 184-85; . Brommer 1953, 78

²¹⁴ Ibid. 165

(Ol. 2. 3-4; 6. 65-70; 10. 24; Nem. 10. 32-33; 11. 27-28), koji je donio svetu maslinu s izvora Istra, uzevši je od Hiperborejaca, Apolonovog svetog naroda (Ol. 3. 11-16).²¹⁵

Bakhilid s Keja (grč. Βακχυλίδης) živio je i djelovao u 5. st. pr. Kr. između ostalog vjerojatno i na dvoru sirakuškog tiranina Hijerona, kojem je posvetio mnoge od svojih epinikija. Kao i kod Pindara i u Bakhilidovim pjesmama mitovi čine središnji dio, a Bakhilid svoju građu očito crpi iz Homerovih epova.²¹⁶ Njegov epinikij za Hijerona (Bacchyl. Ep. 5. 58 i d) indirektno spominje Herakla kao „nepobjediva sina Zeusova“ koji je iz Hada izveo „oštrozubog psa“ Kerbera i susreo u podzemlju sjenke umrlih, između ostalih Meleagrovu. On mu pripovijeda o svojoj smrti u lovu na Kalidonskog vepra i povjerava mu svoju sestru Dejaniru. Dva epinikija s Nemejskih igara (Bacchyl. Ep. 9. 5-10. i 13. 45-54) spominju Heraklov prvi zadatak, ubijanje lava koji je terorizirao to mjesto. Bakhilid je Heraklu posvetio i jedan ditiramb (Bacchyl. Dith. 16) u kojem se spominje razaranje Ehalije i Heraklovu smrt od Dejanirine ruke.²¹⁷

Heraklo je bio tema nekoliko desetaka arhajskih i klasičnih drama. Sva su trojica velikih atenskih tragičara mitu o Heraklu posvetili dio svog opusa. Kod Eshila (grč. Αἰσχύλος, 525. -456. g. pr. Kr) se javlja kao Prometejev osloboditelj (*Okovani Prometej*, grč. Προμηθεὺς δεσμώτης; Aesch. PV 868-873; *Oslobođeni Prometej*, grč. Προμηθεὺς λυόμενος; Aesch. Frag. 113-14), od kojeg dobiva upute za putovanje na sjever (*Oslobođeni Prometej*, Aesch. Frag. 109-11), pa na zapad, od Kavkaza prema Hesperidama, kroz zemlju Ligursku (op. cit; Aesch. Frag. 112; Strab. 4. 1. 7). U fragmentima drugih izgubljenih Eshilovih tragedija, sačuvanih u djelima kasnijih pisaca, spominju se još neki detalji Heraklovih dogodovština, npr. prelazak mora do Gerionovog otoka Eritije u Sunčevoj čaši (*Kćeri Sunca*, grč. Ἡλιάδες, Aesch. Frag. 33; cf. Ath. 469f) i ubojstvo Geriona (*Heraklidi*, grč. Ἡρακλεΐδαι, Aesch. Frag. 37).²¹⁸

Sofoklo (grč. Σοφοκλῆς, 497-406/5. g. pr. Kr) mu je posvetio dramu *Trahinjanke* (grč. Τραχίνια; Soph. Trach), u kojoj opisuje događaje koji su doveli do Heraklove smrti izazvane nesretnom ljubomorom njegove žene Dejanire. U trenutku kad na sebe stavlja otrovanu košulju, Heraklo jeca u strašnim bolima i prisjeća se svoje nekadašnje slave: kako je pobijedio nemejskog lava i lernejsku Hidru, erimantskog vepra i troglavog Kerbera, savladao i Ladona, zmaja-čuvara zlatnih jabuka, Ehidnin

²¹⁵ Ibid. 185

²¹⁶ Lesky 2001, 207-8; cf. Škiljan *et al.* 1996, 96

²¹⁷ Lesky 2001, 208; za mit Cf. Kerényi 1974, 188-89; 201-3

²¹⁸ Škiljan *et al.* 1996, 179; cf. Kerényi 1974, 173-74; Boardman 1988, 731; Lesky 2001, 257

porod (Soph. Trach. 1085-1100)²¹⁹. Heraklo se javlja kao „deus ex machina“ u *Filoktetu*, da nagovori prijatelja da pođe pod Troju (grč. *Φιλοκτήτης*; Soph. Phil. 1408 id) s lukom koji mu je Heraklo povjerio na svojoj lomači (op. cit. 801-5). Spominje se još u Sofoklovim fragmentarno sačuvanim tragedijama *Atamant* (grč. *Αθάμας α' i β'*) i *Amfitrion* (grč. *Αμφιτρώων*) i vjerojatno satirskim igrama *Mali Heraklo* (grč. *Ηρακλείσκος*), *Heraklo na Tenaru* (grč. *Ηρακλῆς ἐπὶ Ταινάρῳ*) i *Kerber* (grč. *Κέρβερος*).²²⁰

Kod Euripida (grč. Εὐριπίδης, 485/4-407/6. g. pr. Kr) Heraklo je česta tema. U potpunosti mu je posvećena tragedija *Heraklo* (grč. *Ηρακλῆς*), poznata i kao *Mahniti Heraklo*, čija radnja se zbiva u Tebi nakon Heraklovog povratka iz Hada s posljednjeg zadatka, kad je u ludilu koje mu je poslala Hera (ili u ludilu izazvanim zadacima) pobio svoje sinove, a ženu Megaru, nakon što je došao k sebi i shvatio što je učinio, udao za nećaka Jolaja i pobjegao iz Tebe.²²¹ *Heraklidi* (grč. *Ηρακλεῖδαι*) opisuju sudbinu preostale Heraklove djece (većinom iz braka s Dejanikom), koje je Euristej progonio do Maratonskog žrtvenika, a zaštitio ih je Tezej, starac Jolaj i Heraklov sin Hilo.²²² Treća sačuvana drama koja se bavi motivom iz Heraklova života je *Alkestida* (grč. *Ἄλκηστις*), gdje se opisuje Heraklovo dovođenje Alkestide iz Hada.²²³ Heraklovi pothvati opisani su u fragmentarno sačuvanim tragedijama *Alkmene* (grč. *Ἀλκμήνη*), *Auga* (grč. *Αὔγη*)²²⁴ i *Filoktet* (grč. *Φιλοκτήτης*), te satirskim igrama *Busirid* (grč. *Βούσειρις*)²²⁵, *Euristej* (grč. *Εὐρυσθεύς*) i *Silej* (grč. *Σηλεύς*)²²⁶. Od Heraklovi poslova u *Heraklu* većina ih se prvi puta spominje u jednoj korskoj pjesmi (Eur. HF, 359-427): nemejski lav, kerinejska košuta, Diomedove kobile²²⁷, zlatne jabuke Hesperida, pojas kraljice Amazonki²²⁸, lernejska Hidra (ovdje: pas) i Gerion. Od „usputnih djela“ spominje se sukob s Kiknom²²⁹, ali i epizoda pokolja Kentaura.²³⁰

²¹⁹ Cf. Brommer 1953, 79; Vickers 1995, 45-53

²²⁰ Škiljan *et al.* 1996, 538-40; cf. Kerényi 1974, 201-203; Boardman 1988, 731; Lesky 2001, 283-4, 291-3

²²¹ Kerényi 1974, 185-7; cf. Brommer 1953, 79-80; Vickers 1995, 53-69; Lesky 2001, 377-9

²²² Škiljan *et al.* 1996, 205-6; cf. Lesky 2001, 374-5

²²³ *Ibid.*, 155-6; cf. Lesky 2001, 362-3

²²⁴ *Ibid.*, 187, cf. *Ibid.*, 388

²²⁵ *Ibid.*, 167; cf. *Ibid.*, 396

²²⁶ *Ibid.*, 195-6; cf. *Ibid.*, 396

²²⁷ *Ibid.*, 154-5

²²⁸ *Ibid.*, 181-2

²²⁹ *Ibid.*, 149-50

²³⁰ *Ibid.*, 191-2; cf. Boardman 1988, 731; Lesky 2001, 359-362

Herakla su kroz svoja djela spominjali i drugi tragičari kasnog arhajskog i klasičnog razdoblja: Timesitej (grč. Τιμησίθεος, nepoznata datacija; u izgubljenoj tragediji *Heraklo*)²³¹ i Spintar (grč. Σπίνθαρος, iz Herakleje Ponske, 5. st. pr. Kr, u izgubljenoj tragediji *Raspaljeni Heraklo*, grč. *Ἡρακλῆς περικαιόμενος*)²³², Frinih (grč. Φρόνιχος, iz Atene, 6/5. st. pr. Kr, u izgubljenoj satirskoj igri *Antej ili Libijci*, grč. *Ἀνταῖος ἢ Λίβνες* i fragmentarno sačuvanoj tragediji *Alkestida*, grč. *Ἀλκηστις*)²³³, Aristija (grč. Ἀριστίας, iz Flijunta blizu Nemeje, 5. st. pr. Kr, u satirskoj igri *Antej*, grč. *Ἀνταῖος*)²³⁴, Ion (grč. Ἴων, s Hija, 5. st. pr. Kr, u fragmentarno sačuvanoj satirskoj igri *Omfala*, grč. *Ὀμφάλη* i fragmentima tragedije *Alkmena*, grč. *Ἀλκμήνη*)²³⁵, Ahej (grč. Ἀχαιός, iz Eretrije na Eubeji, 5. st. pr. Kr, u fragmentarno sačuvanim satirskim igrama *Lin*, grč. *Λίνος*, *Omfala*, grč. *Ὀμφάλη*, i *Kikno*, grč. *Κύκνος*)²³⁶ i Astidamant Mladi (grč. Ἀστυδάμας, 4. st. pr. Kr, u fragmentarno sačuvanoj tragediji *Alkmena*, grč. *Ἀλκμήνη* i satirskoj igri *Satirski Heraklo*, grč. *Ἡρακλῆς σατυρικός*)²³⁷, a u helenizmu Sositej (grč. Σωσίθεος, iz Aleksandrije u Troadi, djelovao u Ateni i Sirakuzi, 3. st. pr. Kr, u fragmentarno sačuvanoj satirskoj igri *Dafnis ili Litijerso*, grč. *Δάφνις ἢ Λιτιέρσης*).²³⁸

Heraklova snaga, sklonost borbi, ženama, piću, a pogotovo jelu opjevana je u mnogim komedijama, od kojih su poznate Epiharmove (grč. Ἐπίχαρμος, iz Sirakuze, 6/5. st. pr. Kr) travestije na teme iz Heraklovog mitološkog ciklusa, poput fragmentarno sačuvanih komedija *Busirid* (grč. Βούσειρις), *Hebino vjenčanje* (grč. Ἡβας γάμος), *Heraklovo putovanje po Hipolitin pojas* (grč. Ἡρακλῆς ὁ ἐπὶ τὸν ζωστήρα), *Alkionej* (grč. Ἀλκωνεύς) i *Heraklo kod Fola* (grč. Ἡρακλῆς ὁ παρὰ Φόλω)²³⁹, no daleko je najpoznatija Aristofanova (grč. Ἀριστοφάνης, Atenjanin, oko 450-c. 385. g. pr. Kr) komedija *Žabe* (grč. Βάτραχοι) gdje je Heraklo prikazan kao izjelica i nasilnik, a Dioniz na sebe preuzima njegovu lavlju kožu i toljagu.²⁴⁰ Ovim piscima stare komedije koji su opjevali Herakla pridružuju se Kratin (grč. Κρατῖνος, Atenjanin, 5. st. pr. Kr, u

²³¹ Boardman 1988, 731; Škiljan *et al.* 1996, 581

²³² Ibid., Škiljan *et al.* 1996, 546

²³³ Ibid., Ibid., 225; o njegovoj *Alkestidi* iz koje je navodno posuđivao Euripid Cf. Lesky 2001, 235

²³⁴ Ibid., Škiljan *et al.* 1996, 69

²³⁵ Ibid., Ibid., 302; cf. Lesky 2001, 406

²³⁶ Boardman 1988, 731; Škiljan *et al.* 1996, 9

²³⁷ Ibid., Škiljan *et al.* 1996, 87

²³⁸ Ibid., Ibid., 544; za mit Cf. Kerényi 1974, 196

²³⁹ Ibid., Škiljan *et al.* 1996, 174; cf. Lesky 2001, 242; fragmenti: Pickard-Cambridge 1900, 1-3: *Busirid*, fr. 2; *Hebino vjenčanje*, fr. 4-6; *Heraklovo putovanje po Hipolitin pojas*, fr. 7

²⁴⁰ Ibid., Škiljan *et al.* 1996, 71; cf. Lesky 2001, 437-39; za rekonstrukciju arhajske *Heraklove katabaze* temeljene uglavnom na Aristofanovoj parodiji u *Žabama*, cf. Robertson 1980, 274-5, 277, 288, 294-6, 299; vidi Prilog 1

fragmentarno sačuvanom *Busiridu*, grč. *Βούσειρις*),²⁴¹ Arhip (grč. Ἄρχιππος, 5/4. t. pr. Kr, u fragmentarno sačuvanim *Amfitrionu*, grč. Ἀμφιτρώων i *Heraklovoj svadbi*, grč. Ἡρακλῆς γαμῶν),²⁴² Ferekrat (grč. Φερεκράτης, Atenjanin, 5. st. pr. Kr, u fragmentarno sačuvanoj komediji *Lažni Heraklo* ili *Čovjekoheraklo*, grč. Ψευδηρακλῆς ili Ἀνθρωφρακλῆς)²⁴³ i Platon komediograf (grč. Πλάτων ὁ Κωμικός, 5/4. st. pr. Kr. u fragmentima *Zlostavljanog Zeusa*, grč. Ζεὺς κακούμενος).²⁴⁴

U razdoblju tzv. srednje komedije Heraklom se bave Eubul (grč. Εὐβουλος, Atenjanin, 4. st. pr. Kr. u fragmentima *Kekropa*, grč. Κέκροπες),²⁴⁵ Efip (grč. Ἐφιππος, 4. st. pr. Kr. u fragmentima *Busirida*, grč. Βούσειρις i *Geriona*, grč. Γηρυόνης),²⁴⁶ Antifan (grč. Ἀντιφάνης, 4/3. st. pr. Kr, u fragmentima svojih komedija *Antej*, grč. Ἀνταῖος, *Busirid*, grč. Βούσειρις, i *Alkestida*, grč. Ἄλκηστις),²⁴⁷ Kratin Mlađi (grč. Κρατῖνος, 4. st. pr. Kr. u fragmentarno sačuvanoj *Omfali*, grč. Ὀμφάλη),²⁴⁸ Mnesimah (grč. Μνησίμαχος, 4. st. pr. Kr. u *Busiridu*, grč. Βούσειρις),²⁴⁹ i Aleksid (grč. Ἄλεξις, iz Turija, 4/3. st. pr. Kr, u fragmentarno sačuvanim komedijama *Hesiona*, grč. Ἡσιονη i *Lin*, grč. Λίνος),²⁵⁰ a spominje ga i najvažniji pjesnik nove komedije 4/3. st. pr. Kr, Menandar (grč. Μένανδρος) Atenjanin, u fragmentu svoje izgubljene komedije *Lažni Heraklo*, grč. Ψευδηρακλῆς.²⁵¹

Osim već spomenutih drama, u helenističkom razdoblju Heraklo je tema izgubljenog epa Diotima iz Adramitija (grč. Διότιμος, 3. st. pr. Kr, današnji Edremit, Turska; ep grč. Ἡράκλεια).²⁵² Heraklo je važan lik epa Apolonija Rođanina (grč. Ἀπολλώνιος Ῥόδιος, 3. st. pr. Kr, iz Aleksandrije; ep *Doživljaji Argonauta*, grč. Ἀργοναυτικά).²⁵³ Heraklo se Argonautima pridružio nakon što je svladao erimantskog vepra (Ap. Rhod. Argon. 1. 122-133). Na obali Mramornog mora Heraklov mladi drug Hila zaglavio je u izvoru kamo su ga namamile nimfe (Ap. Rhod. Argon. 1. 1207-39).

²⁴¹ Ibid., Škiljan *et al.* 1996, 361-2

²⁴² Ibid., Ibid., 63

²⁴³ Ibid., Ibid., 204

²⁴⁴ Ibid., Ibid., 472-73; fragmenti: Pickard-Cambridge 1900, 29-30: *Zlostavljeni Zeus*, fr. 3

²⁴⁵ Ibid., Škiljan *et al.* 1996, 182-3

²⁴⁶ Ibid., Ibid., 162

²⁴⁷ Boardman 1988, 731, Škiljan *et al.* 1996, 35-7; fragmenti: Pickard-Cambridge 1900, 35: *Antej*, fr. 4

²⁴⁸ Ibid. ; Škiljan *et al.* 1996, 362

²⁴⁹ Ibid., Ibid., 424

²⁵⁰ Ibid., Ibid., 17-18; fragmenti: Pickard-Cambridge 1900, 82: *Lin*, fr. 25

²⁵¹ Ibid., Škiljan *et al.* 1996, 413-14; o piscu Cf. Lesky 2001, 624-27; fragmenti: Pickard-Cambridge 1900, 143-4: *Lažni Heraklo*, fr. 74

²⁵² Škiljan *et al.* 1996, 156; cf. Lesky 2001, 718

²⁵³ Ibid., Škiljan *et al.* 1996, 56; cf. Lesky 2001, 711-713

Heraklo je od žalosti pomahnitao (Ap. Rhod. Argon. 1. 1261-72) i zaostao (Ap. Rhod. Argon. 1. 1290-96), te se vratio Euristeju (Ap. Rhod. Argon. 1. 1347 i d).²⁵⁴ Iako formalno izvan priče, Herakla i dalje spominju njegovi drugovi. Govori se tako i o Heraklovim djelima: osvajanju pojasa amazonske kraljice Hipolite (Ap. Rhod. Argon. 2. 966-69), tjeranju grabežljivih ptica sa Stimfalskog jezera u Arkadiji (Ap. Rhod. Argon. 2. 1052-1054), uzimanje jabuka iz vrta Hesperida (Ap. Rhod. Argon. 4. 1393-1409), u kojem su se našli i sami Argonauti i vidjeli mrtvog zmaja Ladona. Tu se spominje i lernejska Hidra (Ap. Rhod. Argon. 4. 1404) čijim su otrovom bile obložene Heraklove strijele koje su ubile Ladona.

Za razliku od Apolonijevog epa, Teokritova idila *Hila* (grč. Ἰλάς, Theoc. 13) koja opisuje nesretan kraj Heraklova miljenika sugerira da je Heraklo sam otišao u Kolhidu i ipak sudjelovao u krađi Zlatnog Runa.²⁵⁵ Pjesnik *Idila* (grč. Εἰδύλλια), Teokrit iz Sirakuze (grč. Θεόκριτος, 3. st. pr. Kr)²⁵⁶ Heraklu je posvetio tri od ukupno dvadeset i četiri pjesme iz zbirke. Osim već spomenutog *Hile*, tu je *Mali Heraklo* (grč. Ἡρακλίσκος, Theoc. 24) u kojem se pripovijeda epizoda iz junakova djetinjstva, kad je već u kolijevci ubio zmiје koje je na njega poslala Hera²⁵⁷, i *Heraklo ubojica lavova* (grč. Ἡρακλῆς λεοντοφόνος, Theoc. 25), koji je zbog svoje opsežnosti i strukture zapravo epilij i postoje sumnje da je Teokritov, a sadrži tri nevažne epizode vezane uz Heraklov drugi posjet Augiji, kad je zahtjevao svoju plaću za čišćenje njegovih staja. Opisuje se Heraklov dolazak na dvor i pokazivanje stada goveda koje je Heliје dao svom sinu Augiji, a u posljednjem djelu pjesme Heraklo Augijinom sinu Fileju (kojeg je nakon što je porazio Augiju postavio na elidsko prijestolje) prepričava svoj prvi zadatak, ubojstvo nemejskog lava.²⁵⁸

U klasičnom razdoblju Heraklov lik je dobio dubinu. Osim cijelog spektra božanskih aspekata Heraklovih, njegovim se ljudskim, grešnim dijelom osobito bavila tragedija (Sofoklo i Euripid). Njegov se mit počeo interpretirati na različite načine, a Heraklov je lik poslužio i filozofima u njihovim djelima, kao personifikacija različitih ideja. Najpoznatija je svakako alegorijska priča o mladom Heraklu na raskršću, koji mora izabrati želi li nastaviti putem Vrline ili Zloće, dio *Hora* (grč. Ἥραι), djela sofista

²⁵⁴ Lesky 2001, 714; cf. Kerényi 1974, 157

²⁵⁵ Boardman 1988, 731; Lesky 2001, 706; cf. Kerényi 1974, 157

²⁵⁶ Boardman 1988, 731; Škiljan *et al.* 1996, 572; Lesky 2001, 702-3

²⁵⁷ Boardman 1988, 731; Lesky 2001, 706; cf. Kerényi 1974, 134-35

²⁵⁸ Boardman 1988, 731; Lesky 2001, 709; cf. Kerényi 1974, 151-52, 184-85

Prodika s Keja (grč. Πρόδικος, 5. st. pr. Kr), sačuvana kod Ksenofonta (Xen. Mem. 2. 1. 21-33).²⁵⁹ Antisten iz Atene (grč. Ἀντισθένης, 5/4. st. pr. Kr), utemeljitelj kiničke škole, napisao je tri spisa o Heraklu: *Heraklo ili O snazi* (grč. *Ἡρακλῆς ἢ Περὶ ἰσχύος*), koji je fragmentarno sačuvan²⁶⁰, te dva koji su se sačuvali samo kao naslovi, *Heraklo ili Mida* (grč. *Ἡρακλῆς ἢ Μίδα*) i *Heraklo ili O razumu i snazi* (grč. *Ἡρακλῆς ἢ Περὶ φρονήσεως ἢ ἰσχύος*).²⁶¹

Najviše informacija važnih za proučavanje mitova vezanih uz Herakla i njegova putovanja po Sredozemlju pružaju djela povjesničara, genealoga, geografa i mitografa. Herodot (grč. Ἡρόδοτος, 5. st. pr. Kr, Halikarnas) u *Povijesti* (grč. *Ἱστορίαι*), jednom od temeljnih izvora za proučavanje grčke civilizacije uopće, u čak osam od devet knjiga donosi različite lokalne priče o Heraklu, uz vlastitu kritičku interpretaciju.²⁶² U prvoj knjizi spominje ga kao praoca Lidijske dinastije Heraklida, potomaka Heraklove veze s robinjom Jardana, legendarnog lidijskog kralja (Hdt. 1. 7).²⁶³ Druga knjiga, posvećena Egiptu, uključuje Herodotovo opširno izlaganje o egipatskim bogovima, koje zove grčkim imenima (Hdt. 2. 35-98). Heraklom naziva egipatskog boga Mjeseca (Khonsu, sin Amonov), čiji se mit i kult podudaraju uvelike s onim grčkog heroja (Hdt. 2. 42-3). Herodot želi provjeriti radi li se o istom božanstvu, pa odlazi i u Tir, gdje je veliki hram Herakla-Melkarta i na Tas (također nekadašnja fenička kolonija), pa se uvjerava da je Heraklo drevni bog (Hdt. 2. 43-4). Donosi također i priču o Heraklu i Busiridu, koju odbacuje kao krivu (Hdt. 2. 45).²⁶⁴ Egipatski Heraklo je, prema Herodotu, uz Dioniza i Pana, nedavno preuzet kao grčki bog, te smatra da je smrtni junak Heraklo zapravo samo nazvan prema starijem istoimenom egipatskom božanstvu (Hdt. 2. 145-6). U četvrtoj knjizi Herodot iznosi propovijedanje jonskih Grka o podrijetlu Skita od Herakla (koji je u skitsku zemlju došao tjerajući Gerionova goveda) i polužene-poluzmije (Herodot ju naziva ἔχιδνα διφυής, „zmija dvostruke naravi“, vjerojatno lokalna božica zemlje). Ona mu je rodila tri sina, Agatirsa, Gelona i Skita, koji je postao vladarom

²⁵⁹ Boardman 1988, 731; Škiljan *et al.* 1996, 501; Lesky 2001, 347

²⁶⁰ Lesky 2001, 495; Winkelmann, August Wilhelm. *Antisthenis Fragmenta*. Zurich (Turici): Meyer et Zeller, 1842., 1-5; fragmenti 1-5

²⁶¹ Boardman 1988, 731; Škiljan *et al.* 1996, 43-4; Lesky 2001, 494-5

²⁶² Škiljan *et al.* 1996, 273; Lesky 2001, 306-326

²⁶³ Jordan je rijeka u Lidiji, također mitski kralj i otac Omfale, kraljice kojoj je Heraklo služio; jedna verzija priče o podrijetlu lidijskih kraljeva (cf. Diod. Sic. 4. 31. 5) začetnikom dinastije smatra sina Omfale i Herakla (Ahela?); Kerényi 1974, 192-3, 197; za interpretaciju mita i usporedbe s orijentalnim božicama i njihovim miljenicima, cf. Farnell 1921, 139-141; Levy 1934, 47, 52; Jourdain-Annequin 1989b, 459

²⁶⁴ Lesky 2001, 320-21; cf. Farnell 1921, 97-8

istoimenog naroda (Hdt. 4. 8-10).²⁶⁵ Heraklom Herodot naziva jedno od skitskih božanstava (Hdt. 4. 59), čiji otisak stopala su pokazivali kraj rijeke Tire (grč. Τύρας, Dnjestar; Hdt. 4. 82).²⁶⁶ U petoj knjizi ispričovijedana je priča o spartanskom princu Dorijeju i njegovom osnivanju kolonije na Siciliji, prema mitu iz „Lajevih proročanstava“ o Heraklovoj pobjedi nad divom Erikom (Hdt. 5. 43).²⁶⁷

Plutarh (grč. Πλούταρχος, 1/2. st), grčki filozof i biograf iz Heroneje u svom golemom korpusu od osamdesetak djela koja se tradicionalno nazivaju *Moralia* (grč. *Ἠθικά*) bavio se širokim rasponom tema i ostavio bezbroj neizmjereno vrijednih podataka za proučavanje grčke i rimske civilizacije.²⁶⁸ Herakla Plutarh spominje u različitim djelima tog korpusa u različitim kontekstima.²⁶⁹ Njegovo su najpoznatije djelo *Usporedni životopisi*, paralelno izlaganje i uspoređivanje po jedne grčke i rimske slavne ličnosti (nama je sačuvano njih 22). U Tezejevom *Životopisu* iznosi najviše podataka o Heraklovom životu, budući da je atenski heroj bio tijesno povezan s Heraklom (Plu. Vit. Thes. 6).²⁷⁰

Obilje podataka pružaju nam djela geografa i povjesničara Strabona (grč. Στράβων, 1. st. pr. Kr. /1. st., iz Amasije na Pontu)²⁷¹, putopisca Pauzanije (grč. Πausanίας, 2. st., vjerojatno iz Male Azije)²⁷² i gramatičara Ateneja iz Naukratisa (grč. Ἀθήναιος, 2/3. st)²⁷³. Strabonova *Geografija* (grč. *Γεωγραφικά*) opisuje Europu, Aziju i Afriku uz mnogo podataka o povijesti, umjetnosti i mitologiji, uz autorov kritički osvrt.

²⁶⁵ Cf. Burkert 1979, 87-8

²⁶⁶ Jourdain-Annequin 1989b, 316

²⁶⁷ vidi 3. 1.

²⁶⁸ Škiljan *et al.* 1996, 477-79; cf. Lesky 2001, 799-804

²⁶⁹ Sedam puta u *O ljubavi* (grč. *Ἐρωτικός*), šest u *Gozbenim pitanjima* (grč. *Συμποσιακὰ προβλήματα*); četiri u *Grčkim pitanjima* (grč. *Αἴτια Ἑλληνικά*); o Heraklovom osvajanju Troje, ubijanju Hipolite i borbi s Meropima na Kosu) i *Kako se laskavac može razlikovati od prijatelja* (*Πῶς ἂν τις διακρίνοιε τὸν κόλακα τοῦ φίλου*); tri puta u *O Izidi i Ozirisu* (grč. *Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος*); povezivanje Herakla s egipatskim božanstvima, cf. Herodot), *Zbirci usporednih grčkih i rimskih povijesnih priča* (grč. *Συναγωγή ἱστοριῶν παραλλήλων Ἑλληνικῶν καὶ Ῥωμαϊκῶν*), uvjetno Plutarhovo; spominje se Heraklova pobjeda nad Eubejskim kraljem Pirehmom, napadanje Ehalije, ubijanje Busirida u Egiptu i obrana Gerionovih govoda od kralja Fauna u Italiji), u *O onima koje božanstvo kažnjava sa zakašnjenjem* (grč. *Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων*), vezano uz krađu tronošca u Delfima), u *Spartanskim izrekama* (grč. *Ἀποφθέγματα Λακωνικά*, kao predak spartanskih kraljeva) i u *O lažnom stidu* (grč. *Περὶ δυνωπίας*); po dva puta se spominje u *O Aleksandrovoj sreći ili vrlini* (grč. *Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς*, kao praotac Aleksandrov), u *O izgnanstvu* (grč. *Περὶ φυγῆς*, gdje citira Euripidove stihove o Heraklovoj zbuđenosti svojim tebanskim i argivskim podrijetlom), u *O neostvarenim proroštima* (grč. *Περὶ τῶν ἐκλεουπτῶν χρηστηρίων*); jedanput u *O slovu E u Delfima* (grč. *Περὶ τοῦ εἴ τοῦ ἐν Δελφοῖς*, o Heraklovoj krađi delfskog tronošca nakon oslobađanja Prometeja) i u *O bratskoj ljubavi* (grč. *Περὶ φιλαδελφίας*, o Heraklovoj ljubavi prema polubratu Ifiklu i nećaku Jolaju) – podaci dobiveni pretraživanjem tekstova pomoću tražilice <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/search>; cf. Škiljan *et al.* 1996, 477-79

²⁷⁰ Škiljan *et al.* 1996, 477

²⁷¹ Ibid. 550

²⁷² Ibid. 463

²⁷³ Ibid. 89

Važan je za utvrđivanje lokalnih predaja koje „lokaliziraju mit“, tj. povezuju ga s određenim fizičkim prostorom. Herakla spominje od Stupova u Iberiji do Indije, u gotovo svakoj od 17 knjiga.²⁷⁴

Pauzanijin *Vodič po Grčkoj* (grč. *Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος*) u deset knjiga opisuje grčke gradove i mjesta i njihove znamenitosti, a zbog detaljnih opisa umjetničkih djela iznimno je važno za identificiranje i rekonstrukciju njihovih ostataka. Njegovi historiografski i mitografski podaci odnose se na prikupljanje starih lokalnih priča, koje autor komentira, ali ne racionalizira. Herakla nalazimo u knjigama svim knjigama; osim lokalnih legendi spominju se nebrojena umjetnička djela na kojima Pauzanija prepoznaje Herakla.²⁷⁵ Neke od mitoloških priča koje donosi Pauzanija su pribjegarstvo Heraklove djece u Ateni (Paus. 1. 32), rat protiv Hipokoonta i postavljanje Tindareja na prijestolje u Argu (Paus. 2. 18, 3. 1), priča o Heraklu i Eriku na Siciliji (Paus. 3. 16), osnivanje Olimpijskih igara (Paus. 5. 14), zauzimanje Pila (Paus. 6. 25). Vezano uz zadatke spominju se tri mjesta gdje se nalazi „ulaz u podzemlje“ kroz koji je Heraklo doveo Kerbera (Paus. 2. 31. Troizen i Paus. 2. 35. Hermiona u Argolidi, Paus. 3. 25. rt Tenar na krajnjem jugu Peloponeza), lernejska Hidra (Paus. 2. 37), krađa Gerionove stoke (Paus. 4. 34), stimfalske ptice (Paus. 8. 22) i erimantski vepar (Paus. 8. 24), te oslobađanje Prometeja (Paus. 5. 11). Puno je mjesta posvećeno Heraklovom poslu kod Augija i kasnijem sukobu (Paus. 5. 1-3).

Atenejeva *Gozba sofista* (grč. *Δειπνοσοφισταί*) nepresušan je izvor podataka o starim autorima i citata njihovih djela, često jedinih fragmenata koji su nam dostupni. Uz Herakla su vezani citati ukupno trideset i dva autora.²⁷⁶ Osim već ranije spomenutih Homera, Hesioda, Sofokla, Euripida, Teokrita (citati iz sačuvanih djela), Panijasisa, Pizandra, Stezihora, Bakhilida, Eshila, Friniha, Aheja, Astidamanta, Arhipa, Ferekrata, Platona, Eubula, Efipa, Antifana, Aleksida, Menandra i Diotima (fragmenti izgubljenih djela), tu su fragmenti Fililija (grč. Φιλύλλιος, 5/4. st. pr. Kr. komedija *Heraklo*), Nikohara (grč. Νικοχάρης, 5/4. st. pr. Kr, atenski komediograf, autor *Herakla zborovođe* i *Heraklove svadbe*, izgubljeno), Alkima (grč. Ἄλκιμος, 4. st. pr. Kr, sa Sicilije, autor *Italske/Sicilske povijesti*), Eudoksa (grč. Εὐδοξος, 4. st. pr. Kr,

²⁷⁴ Pretraživanje pomoću tražilice <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/search> daje 44 mjesta na kojima se spominje Heraklo.

²⁷⁵ Pretraživanje pomoću tražilice <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/search> daje 142 mjesta na kojima se spominje Heraklo.

²⁷⁶ Škiljan *et al.* 1996, 82; cf. Lesky 2001, 831; pretraživanje pomoću tražilice <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/search> daje 81 mjesto na kojem se spominje Heraklo; pregledavanjem citata u kojima se direktno spominje Heraklo utvrđena su 32 različita autora.

matematičar s Knida), Skitina (grč. Σκυθῖνος, 4. st. pr. Kr, pjesnik s Teja), Difila (grč. Δίφιλος, 4/3. st. pr. Kr. iz Sinope, komedija *Heraklo*), Rintona (grč. Ρίντων, 4/3. st. pr. Kr, autor komedije *Heraklo*) i Antiklida (grč. Αντικλείδης, 3. st. pr. Kr, povjesničar iz Atene).²⁷⁷ Atenej citira i dva mitografa: Herodora iz Herakleje Pontske i Ferekida iz Atene. Herodorovo (grč. Ἡρόδορος, 5/4. st. pr. Kr) je djelo *Priča o Heraklu* (grč. Ὁ καθ' Ἡρακλέα λόγος) fragmentarno sačuvano, a nekad je imalo vjerojatno više od 17 knjiga i iznosilo obilje podataka koje autor tumači racionalistički ili alegorijski.²⁷⁸ Ferekid iz Atene (grč. Φερεκίδης, 5. st. pr. Kr), autor genealogija mitoloških junaka, objedinjenih u djelu čiji je naslov sačuvan kao *Povijest ili Teogonija* (grč. Ἱστοριαί ili Θεογονία) bio je izvor kasnijim mitografima.²⁷⁹

Najvažniji izvori za mnoge grčke mitove su *Knjižnica* (grč. [Ἱστορικὴ] Βιβλιοθήκη) Diodora sa Sicilije (grč. Διόδωρος Σικελιώτης, 1. st. pr. Kr)²⁸⁰ i istoimeni mitografski priručnik iz 1. st. sačuvan pod imenom Apolodora iz Atene²⁸¹. Colette Jourdain-Annequin provela je istraživanje Pseudo-Apolodorovih izvora i zaključila da većina citiranih autora pripada arhajskom periodu.²⁸² Diodorovo je djelo historiografsko-mitografska kompilacija starijih autora i to je njegova najveća vrijednost.²⁸³ Heraklu je posvetio velik dio četvrte knjige (Diod. Sic. 4. 8. 1 – 4. 39. 3), donoseći mitološku predaju u cijelosti, zajedno s lokalnim mitovima (vezanim za južnu Italiju i rodnu mu Siciliju) i nekim stranim bogovima koje su Grci povezali s Heraklom.²⁸⁴ Nakon uvoda (op. cit. 4. 8. 1- 5), Diodor iznosi mit o Heraklu kao da se radi o biografiji: od rođenja (op. cit. 4. 9. 1 – 4. 10. 1) do smrti (op. cit. 4. 38. 1 – 4. 39. 1) i apoteoze (op. cit. 4. 39. 2- 4). Izlaganje o dvanaest zadataka tako prekidaju druge Heraklove avanture.

Zanimljivo je promatrati Diodorovo izlaganje usporedno s onim iz druge knjige Pseudo-Apolodorova mitološka priručnika (Apollod. Bibl. 2. 4. 7 – 2. 7. 7).²⁸⁵ Oba počinjju Heraklovim rođenjem (Diod. Sic. 4. 9. 1. – 4. 10. 1; Apollod. Bibl. 2. 4. 8).

²⁷⁷ Škiljan *et al.* 1996, str. redom: 208, 436, 20, 184, 637, 133, 513, 39

²⁷⁸ Škiljan *et al.* 1996, 272; cf. Lesky 2001, 329; fragmenti u Müller, Müller & Langlois 1841, FHG, 28-37, fr. 1-34

²⁷⁹ Škiljan *et al.* 1996, 204; cf. Lesky 2001, 226; fragmenti u Müller, Müller & Langlois 1841, FHG, 78-82, fr. 33, 33e, 33h, 34a, 35, 36a, 36b, 39

²⁸⁰ Škiljan *et al.* 1996, 140; cf. Lesky 2001, 758-9

²⁸¹ Škiljan *et al.* 1996, 51; cf. Lesky 2001, 833

²⁸² Jourdain-Annequin 1989b, 237-239 (Tableau II), 240 (Tableau III), 241-2

²⁸³ Lesky 2001, 758-9

²⁸⁴ o „Indijskom“ Heraklu Diod. Sic. 2. 39. (cf. poglavlje 3. 3, Herakleja u Indiji); o „Egipatskom“ op. cit. 3. 74. 4-6 (cf. poglavlje 2. 1)

²⁸⁵ Cf. Jourdain-Annequin 1989b, 227-249

Pseudo-Apolodor dodaje još i događaje iz Heraklove mladosti, njegov odgoj od poznatih junaka (Apollod. Bibl. 2. 4. 9) i epizodu s Tespijevim kćerima (op. cit. 2. 4. 10), koju Diodor navodi iza Zadataka (Diod. Sic. 4. 29. 1-3). Oba autora se slažu da su Heraklu zadaci bili nametnuti zbog ubojstva njegove i Megarine djece, zbog ludila koje je na njega poslala Hera, te da će po njihovom izvršavanju steći besmrtnost (Diod. Sic. 4. 11. 1-2; Apollod. Bibl. 2. 4. 12). Slijedi nabrojanje kanonskih dvanaest zadataka, koji su prikazani i na metopama Zeusovog hrama u Olimpiji (oko 470 – 456. g. pr. Kr), iako ne istim redoslijedom (Tablica 1).²⁸⁶

	Olimpija 470 – 456. g. pr. Kr.	Diod. Sic. 1. st. pr. Kr.	Apollod. Bibl. 1. st.
1	nemejski lav	nemejski lav	nemejski lav
2	lernejska Hidra	lernejska Hidra	lernejska Hidra
3	stimfalske ptice	erimantski vepar	kerinejska košuta
4	kretski bik	kerinejska košuta	erimantski vepar
5	kerinejska košuta	stimfalske ptice	Augijeve staje
6	pojas Amazonke Hipolite	Augijeve staje	stimfalske ptice
7	erimantski vepar	kretski bik	kretski bik
8	Diomedove kobile	Diomedove kobile	Diomedove kobile
9	Gerionova goveda	pojas Amazonke Hipolite	pojas Amazonke Hipolite
10	jabuke Hesperida	Gerionova goveda	Gerionova goveda
11	Kerber	Kerber	jabuke Hesperida
12	Augijeve staje	jabuke Hesperida	Kerber

Tablica 1: Usporedba redoslijeda Heraklovih dvanaest zadataka kod Pseudo-Apolodora i Diodora Sicilskog s prikazima na metopama Zeusovog hrama u Olimpiji

Što se tiče Heraklovih „usputnih djela“,²⁸⁷ osim mladenačke avanture s Tespijevim kćerima, oba autora spominju Heraklovu osvetu Erginu, kralju Orhomena, zbog poreza koji je nametnuo Tebi (Diod. Sic. 4. 10. 2-5; Apollod. Bibl. 2. 4. 11-12),²⁸⁸ Heraklovu osvetu Augiji (Diod. Sic. 4. 33. 4; Apollod. Bibl. 2. 7. 2-3), ratovanje protiv Driopa (Diod. Sic. 4. 37. 1-2; Apollod. Bibl. 2. 7. 7) i pomaganje kralju Egimiju protiv Lapita (Diod. Sic. 4. 37. 3; Apollod. Bibl. 2. 7. 7).²⁸⁹ Događaji koji su doveli do Heraklovog razaranja Ehalije različito su opisani (Diod. Sic. 4. 31. 1-5; Apollod. Bibl. 2. 6. 1-2), iako je osnova ista: nakon zadataka, Heraklo je Megaru²⁹⁰ predao Jolaju za ženu (ubio joj je djecu u napadu ludila pa je nije imao srca zadržati). Za novu ženu poželio je

²⁸⁶ Redoslijed metopa hrama u Olimpiji koji je opisao Pauzanija (Paus. 5. 10. 9) potvrđen je istraživanjima; na metopama u Olimpiji posljednje je prikazano čišćenje Augijevih staja (nakon Kerbera), što je jedinstven slučaj, vjerojatno ima veze s lokacijom Olimpije u Elidi; metope u Olimpiji najstariji su umjetnički prikaz kanona dvanaest zadataka; Brommer 1953, 62; cf. Robertson, Martin. *A History of Greek Art*. Cambridge University Press, 1975, 276 i d. (citirano u <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Olympia+Metopes&object=sculpture>, pristupljeno 30. 4. 2015).

²⁸⁷ grč. πάρεργα, epizode uz ciklus dvanaest zadataka i πράξεις, što se odnosi na ratne pohode i plovidbu s Argonautima; Nilsson 1932, 195

²⁸⁸ Kerényi 1974, 138

²⁸⁹ Ibid. 184

²⁹⁰ Ovdje preživjelu, za razliku od Euripidove verzije (Eur. HF, 1063-4).

mladu Jolu, kćer Eurita, kralja Ehalije.²⁹¹ Otac ju je odbio predati, a Heraklo je povrijeđen otišao i kasnije bio upleten u krađu Euritove stoke (kod Diodora on je sam ukrao kobile, dok je kod Pseudo-Apolodora za krađu stoke zapravo odgovoran Autolik). Kraljev sin Ifit, koji je bio naklon Heraklu, došao je u Tirint riješiti nesporazum, no Heraklo ga u novom napadu ludila bacio s Tirintskih zidina. Taj čin navalio je na Herakla novu srdžbu bogova, pa je došao u Delfe po savjet – ovdje Pseudo-Apolodor uvrštava epizodu o krađi delfijskog tronošca i svađu Herakla i Apolona (Apollod. Bibl. 2. 6. 2) – nesporazum je razriješen Heraklovim odlaskom u ropstvo kod lidijske kraljice Omfale.²⁹² Heraklov boravak kod Omfale i djela koja je za nju izvršio (lišio zemlju razbojnika Kekropa i Sileja) podudaraju se u oba izvora (Diod. Sic. 4. 31. 6-8, Apollod. Bibl. 2. 6. 3), ali samo Diodor spominje sina kojeg je Heraklo začeo s Omfalom (Lam),²⁹³ a Pseudo-Apolodor u vrijeme njegove službe smješta putovanje s Argonautima i sudjelovanje u lovu na kalidonskog vepra. Uz putovanje s Argonautima Diodor (Diod. Sic. 4. 42. 1-7) veže i avanturu u Troji, spašavanje Hesione, kćeri kralja Laomedonta, od morskog čudovišta (grč. κῆτος), koje je poslao Posejdon da se osveti Laomedontu jer mu nije platio kad mu je zajedno s Apolonom utvrdio zidine Troje. Pseudo-Apolodor tu priču veže uz zadatak s Amazonkama na Pontu (Apollod. Bibl. 2. 5. 9).²⁹⁴ Kako bilo, nakon službe kod Omfale Heraklo skuplja vojsku i osvećuje se Laomedontu: razara Troju i ubija sve osim Hesione, koju daje za ženu drugu Telamonu, a pošteđuje i njezinog brata Podarka / Prijama, kojem ostavlja trojansko kraljevstvo (Diod. Sic. 4. 32. 1-5; Apollod. Bibl. 2. 6. 4). Nakon toga Pseudo-Apolodor Herakla vodi na Kos (Apollod. Bibl. 2. 7. 1), gdje se sukobio s lokalcima i ubio im kralja Euripila i njegovog sina Halkodona.²⁹⁵ Nakon Troje i pohoda na Augiju, Heraklo je zauzeo Pil i postavio Nestora za kralja umjesto njegovog oca Neleja (Apollod. Bibl. 2. 7. 3), a slično se dogodilo i Hipokoontu u Sparti, na čije je prijestolje vratio njegovog

²⁹¹ Lokacija Ehalije (grč. Οἰχάλια) nepoznata je bila čak i Strabonu (Str. 8. 3. 6); spominje se u Meseniji, Tesaliji, Etoliji, na Eubeji i u Trahinu; Pseudo-Apolodor ju smješta na Eubeju; cf. Kerényi 1974, 188.

²⁹² Ibid., 188-192; za delfski tronožac Cf. Farnell 1921, 135-7

²⁹³ Cf. str. 36, bilj. 239

²⁹⁴ Pseudo-Apolodor ih smješta u Temiskiru (grč. Θεμισκυρα), u okolici današnjeg grada Terme u Turskoj; tamo Amazonke smješta i Pauzanija (Paus. 1. 2. 1); cf. <http://pleiades.stoa.org/places/857350>, pristupljeno 30.4.2015.

²⁹⁵ Plutarh (Plut. Quaes. Gr. 304c-e / 58 u cit. izdanju) donosi lokalnu priču o Heraklovom braku s Euritovom kćeri Halkiopom (vidi str. 22); Kerényi 1974, 162 smatra da je Euripil (grč. Εὐρύπιλος, može se prevesti sa „onaj širokih vrata“) jedna od varijanti boga podzemlja, kao i Eurit iz Ehalije (Ibid. 188; grč. Εὐρυτος, „dobar strijelac“), čija kći je također postala Heraklovom ženom nakon mnogih iskušenja; tu bi se možda mogao ubrojiti i sam Euristej (grč. Εὐρυστεύς, „nadaleko moćan“), mikenski kralj koji je Heraklu nametnuo zadatke (Ibid. 132); za Euripila Cf. *PWRE* 11 1907, 1347-8, s. v. „Eurypylos, 2“, o paralelama razaranja Ehalije i borbe s Hadom kod „Pila“, citira Maas, E. Theokrits Dionysos aus Einer Inschrift Erläutert, „Hermes“ 26, 1891, 180, bilj 2; cf. Ibid, 1351, s.v. „Eurypylos, 13“, za Euripilovu povezanost s Hadom prema Hom Il. 23. 74. citira E. Schwarz, *Quaestiones Herodotae*, Rostock 1890, 11 i d.(Tümpel, K)

izgnanog brata Tindareja, oca Dioskura (Diod. Sic. 4. 33. 5-6; Apollod. Bibl. 2. 7. 3). Za ova „ratna“ djela Heraklova, Martin Nilsson smatra da su tek kasnije dodana ciklusu od dvanaest zadataka, s tim da opsada Pila (osobito ako pod tim smatramo vrata Hada) pripada starijem sloju mita, osveta Augiji u Elidi samo je varijacija na temu, opsada Sparte je uklopljena kad je Heraklo postao Lakedemonskim herojem, njegovo rušenje Troje postalo je popularno kad i trojanski ciklus, a njegovo kratko sudjelovanje u plovidbi Argom dokazuje da je kasnije postao dijelom priče.²⁹⁶ Heraklova „usputna“ djela (izvršena u vrijeme Euristejevih zadataka) opisana kod Diodora i Apolodora uključuju još sukob s Aresovim sinom Kiknom u Tesaliji (Diod. Sic. 4. 37. 4; Apollod. Bibl. 2. 5. 11) u vrijeme posla s Diomedovim kobilama,²⁹⁷ oslobađanje Prometeja sa stijene skitskog Kavkaza (Diod. Sic. 4. 15. 2, Apollod. Bibl. 2. 5. 11),²⁹⁸ sudjelovanje u bitci bogova i Giganta (Diod. Sic. 4. 15. 1; Apollod. Bibl. 2. 7. 1)²⁹⁹ i osnivanje Olimpijskih igara (Diod. Sic. 4. 14. 1-2; Apollod. Bibl. 2. 7. 2).³⁰⁰ Tim se „djelima“ pribrojavaju i dvije neslavne epizode: ubojstvo Kentaura Fola i ranjavanje Hirona u metežu koji je nastao otvaranjem posude s Dionizovim vinom (Diod. Sic. 4. 12. 3-8; Apollod. Bibl. 2. 5. 4)³⁰¹ i začće sina Telefa s Augom, kćeri kralja Aleja i svećenicom u hramu Atene Aleje u arkadskoj Tegeji (Diod. Sic. 4. 33. 7-10; Apollod. Bibl. 2. 7. 4).³⁰² Heraklov boravak u Kalidonu u Etoliji i prijateljstvo s princom Meleagrom rezultirao je brakom s njegovom sestrom, Enejevom kćeri Dejaninom. Opisi obrane Dejanire, najprije od riječnog boga Aheloja, a zatim i od nasrtljivog Kentaura Nesa (Diod. Sic. 4. 34. 1, 4. 35. 3-4, 4. 36. 2; Apollod. Bibl. 2. 7. 4), kod Pseudo-Apolodora

²⁹⁶ Nilsson 1932, 196-7; Ap. Rhod. Argon. 1. 1290-96 stavlja u Telamonova usta srditu primjedbu kako sada Jazon može doći do izražaja

²⁹⁷ Kerényi 1974, 157-8

²⁹⁸ Prometej je Herakla usmjerio do vrta Hesperida; već kod Hesioda (Theog. 517-520) mjesto na kojem je okovan Prometej nalazi se blizu Atlasa i vrta Hesperida; jednako i Aesch. Frag. 109-112, gdje Prometej daje Heraklu upute i šalje ga prvo na sjever do Skita i dalje preko ligurske zemlje; prema tome Kavkaz i Atlas nalazili bi se na osi sjever-jug (koju podupire Atlas), umjesto na krajnjem istoku i zapadu svijeta; cf. Ibid., 173-4

²⁹⁹ Pseudo-Apolodor gigantomahiju stavlja nakon Heraklovog razaranja Troje i događaja na Kosu (Apollod. Bibl. 2. 7. 1; cf. 1. 6. 1-2) i smješta ju u Flegru (grč. Φλέγρα) ili Palenu na Halkidici (kod St. Byz. s.v. Φλέγρα to je isto mjesto; St. Byz., Gronovius & Jonge 1678, 700); Diodor ju smješta u Palenu (Diod. Sic. 4. 15. 1), dok u kasnijem odlomku (Diod. Sic. 4. 21. 6-7) spominje Heraklov okršaj s Gigantima na Flegranskim poljima podno Vezuva, kamo je dospio s Gerionovim govedima i gdje je uz pomoć bogova pobijedio; goveda u vezi s Gigantima spominje Pind. Nem. 4. 27, ali kod korinskog Istma, gdje smješta Heraklov okršaj s Alkionejem, kojeg je savladao uz pomoć bogova; kako Apollod. Bibl. 1. 6. 1. također spominje Alkioneja kao začetnika okršaja bogova i Giganta, a i Gerionova goveda, čini se da je Diodor zbog svog podrijetla bio skloniji lokalnoj legendi, pa je Flegru smjestio u Italiju; cf. Kerényi 1974, 170-71

³⁰⁰ kod Diodora osnivanje igara nastupa iza zadatka s kretskim bikom, dok je kod Pseudo-Apolodora navedeno nakon pobjede nad Augijom i postavljanju njegova sina Fileja na prijestolje; moguće je da su Igre bile proslava pobjede; cf. Farnell 1921, 129-31; Kerényi 1974, 185

³⁰¹ oba autora ovaj incident smještaju u vrijeme lova na erimantskog vepra

³⁰² Diodor navodi da je Auga s nerođenim djetetom otpremljena u Miziju, gdje se razvio kult njezinog sina Telefa; cf. Farnell 1921, 142; Kerényi 1974, 337-38

drže se tradicije, dok se Diodor odlučuje za racionalizaciju u slučaju Aheloja: u njegovom tekstu radi se o skretanju korita rijeke radi dobivanja plodnog zemljišta, što simbolizira „rog obilja“ koji je Heraklo otrgao Aheloju prema mitu (Diod. Sic. 4. 35. 3-4).³⁰³ Konačno razorivši Ehaliju (Diod. Sic. 4. 37. 5; Apollod. Bibl. 2. 7. 7),³⁰⁴ Heraklo je osvojio Jolu, ali je navukao na sebe ljubomoru žene Dejanire koja ga je pokušala vratiti ljubavnim napitkom od Nesove krvi. Otrovnna krv uzrokovala mu je takve patnje da je sam sebe spalio na lomači na gori Eti. Ipak, božanskom intervencijom Herinom, Heraklo je prenesen na Olimp, dobivši besmrtnost i Hebu za ženu (Diod. Sic. 4. 38. 1-4. 39. 5; Apollod. Bibl. 2. 7. 7).³⁰⁵

Iako se ova izlaganja mitološke građe o Heraklu uvelike podudaraju, u osnovi su različita: dok Pseudo-Apolodorov priručnik sažima izvore donoseći tradicionalnu mitološku pripovijest, uz tek poneke usporedbe s „novijim pričanjem“, Diodor Sicilski se oslanja upravo na novije predaje, osobito iz svoje domovine. Često donosi racionalne interpretacije mita, svjestan da su njegovi suvremenici neskloni posve vjerovati mitovima.³⁰⁶ Razlikuju se također u odabiru tema koje će detaljnije razraditi. Iako Diodor u svom izlaganju opisuje sve Heraklove pothvate, uključujući one na krajnjem istoku (Indijski „Heraklo“, Diod. Sic. 2. 39) i jugu (egipatski „Heraklo“, op. cit. 3. 74. 4-6, kažnjavanje Busirida u Egiptu, op. cit. 4. 18. 1. i Anteja u Libiji, 4. 17. 4-5), detaljno se bavi Heraklovim putovanjem na Zapad i povratkom s Gerionovim govedima, opisujući njegov put kroz „Keltiku“ (Diod. Sic. 4. 19. 1-2), preko Alpi (op. cit. 4. 19. 3-4), Liguriju (op. cit. 4. 20. 1), Lacij (op. cit. 4. 21. 1-5), južnu Italiju (op. cit. 4. 22. 1-6) i Siciliju (op. cit. 4. 23. 1-5), s posebnim osvrtom na njegova djela u rodnom mu Agiriju (napravio je jezero, ustanovio kult Geriona i Jolaja) i Krotonu. (op. cit. 4. 24. 1-7). Pseudo-Apolodor taj put spominje samo usput uz zadatak s Gerionovim govedima (Apollod. Bibl. 2. 5. 10), dok veću pažnju posvećuje Heraklovim putovanjima po Maloazijskoj obali (od Troje, Omfale i Amazonki, do ubojstva Minosovih sinova na Paru i hrvanja s Protejevima sinovima na Tasu; Apollod. Bibl. 2. 5. 9).³⁰⁷ Upravo su zato Diodorova i Pseudo-Apolodorova *Biblioteka* najvažniji izvori za praćenje Heraklovih putovanja.

³⁰³ Cf. Kerényi 1974, 197-201; vidi str. 18.

³⁰⁴ Cf. Ibid., 201

³⁰⁵ Cf. Ibid. 201-205

³⁰⁶ Jourdain-Annequin 1989b, 240-245; s druge strane, Diodor uzvisuje Julija Cezara u božansko-mitološke sfere (Ibid, 246)

³⁰⁷ Ibid. 246-8; cf. 254, fig. 24

3. Herakleja – Heraklov grad?

Pod pojmom „grčke kolonizacije“ podrazumijeva se nekoliko valova migracija stanovnika gradova matične Grčke koji su rezultirali osnivanjem gradova na stranim teritorijima preko mora.³⁰⁸ Taj fenomen grčke civilizacije teško je definirati, a prvu poteškoću predstavlja sam pojam „kolonizacije“, koji se u klasičnim studijima uvriježio od početka 20. st., „posuđen“ iz moderne definicije kolonijalizma. Često je citirana definicija Petera van Dommelena prema kojoj je kolonijalizam „...prisutnost jedne ili više grupa stranih ljudi u mjestu koje je udaljeno od njihovog izvornog mjesta („kolonizatori“) i postojanje asimetričnih socioekonomskih odnosa dominacije ili eksploatacije između grupa koje koloniziraju i stanovnika koloniziranih prostora.“³⁰⁹ Isti autor je kasnije prilagodio svoju definiciju pojmu korištenom u kontekstu arheologije Sredozemlja, gdje se o kolonizaciji govori u „...situacijama u kojima arheološki i povijesni dokazi ukazuju na ljude koji žive u izdvojenim naseljima u „stranom“ prostoru ili enklavi udaljenoj od njihovog izvornog mjesta.“, što se posebno odnosi na grčku prisutnost u južnoj Italiji i Siciliji od 8. st. pr. Kr. nadalje, te na Crnom moru, te na fenička naselja u središnjem i zapadnom Sredozemlju i naposljetku na rimsku okupaciju Sredozemlja i sjeverozapadne Europe.³¹⁰ Stavovi o grčkoj kolonizaciji mijenjali su se kroz povijest istraživanja, od mišljenja da je ona uvijek bila prirodna Grcima, s obzirom na to da su živjeli u siromašnoj zemlji,³¹¹ do prihvaćanja da je „kolonizacija“ neprikladan pojam u kontekstu ekspanzije Grka u periodu 8. – 6. st. pr. Kr, te da sam proces nije niti „grčki“, jer je tekao pod različitim uvjetima na različite načine, obuhvaćajući stanovnike različitih nezavisnih gradova-država.³¹² Postkolonijalni pristup temi grčke kolonizacije negira ne samo „kolonizaciju“ u modernom smislu riječi, nego i naglašava sumnju u postojanje „grčkog“ odnosno „helenskog“ identiteta u arhajskom razdoblju.³¹³ Takav koncept istražuje odnose Grka i domaćeg stanovništva na prostorima koje naseljavaju, promatrajući ih kroz koncepte postkolonijalne teorije, poput koncepta mreže (engl. *network*), koji se odnosi na recipročne, akumulativne i

³⁰⁸ Milićević Bradač 2010, 41; cf. Malkin 2003a, 60-1

³⁰⁹ van Dommelen 1997, 306 (prema: Tsetskhladze 2006, xxvi; cf. Milićević Bradač 2010, 41)

³¹⁰ van Dommelen 2002, 121 (prema: Tsetskhladze 2006, xxvi)

³¹¹ Graham, A. J. u Hammond & Scullard 1970, 264 (prema: Tsetskhladze 2006, xxv)

³¹² Ridgway, D. u Hornblower & Spawforth 1996, 362 (prema: Tsetskhladze 2006, xxv)

³¹³ Postkolonijalna teorija razvila se pod okriljem postmodernizma u drugoj polovici 20. st. u humanističkim znanostima; proučava pojmove identiteta, roda, rase, etniciteta, klase, te istražuje razvoj vlastitih identiteta kod koloniziranih naroda, kao i odnose između kolonizatora i koloniziranih; *International Encyclopedia of the Social Sciences* (2008) s.v. "Postcolonialism" (Costa, K.A.). Cf. Malkin 2004

dinamične procese koji se odvijaju između Grka i naroda na čijem se području naseljavaju; koncepta binarnog mišljenja (engl. *binary thinking*)³¹⁴, pomoću kojeg se objašnjava polaritet Heleni – barbari, to jest stvaranje identiteta u doticaju s nečim „stranim“; i koncepta „kolonijalne sredine“ (engl. *middle ground*)³¹⁵, koji se odnosi na produkt odnosa između „kolonizatora“ i domaćeg stanovništva.³¹⁶ Iako su se pogledi na fenomen grčke kolonizacije promijenili od početka 20. st.³¹⁷, ne prihvaćaju ih uvijek svi, što dovodi do izdvajanja „kolonija“ iz općih povijesnih pregleda, iako su aktivno sudjelovale u svim aspektima grčkog društva ravnopravno s gradovima u matičnoj Grčkoj, poput sudjelovanja u panhelenskim kultovima i igrama, te politici i ekonomiji.³¹⁸

Carla M. Antonaccio u svom pregledu kolonizacije u *The Cambridge Companion to Archaic Greece* izdvaja tri različita fenomena koji se mogu naći pod zajedničkim nazivnikom grčke kolonizacije, iako to nije posve opravdano. Prvi slučaj je seoba Grka preko Egejskog mora u Malu Aziju nakon propasti mikenske civilizacije krajem brončanog doba (kraj 13. st. pr. Kr), kad je raspadom centralističke ekonomije palača došlo do krize i onoga što će se u literaturi nazivati „Mračno doba“ ili „Helenski srednji vijek“. U središtima propale mikenske civilizacije (npr. Mesenija) primjećuje se depopulacija, dok se broj stanovnika povećava na istoku, npr. na Cipru. Seli se i stanovništvo iz Atike (oko 1000. g. pr. Kr), navodno pod vodstvom ostataka mikenskih herojskih obitelji – mitski Neleidi predvode tzv. Jonsku migraciju, a slijede Eoljani iz istočne Grčke, te naposljetku Dorani (oko 900. g. pr. Kr).³¹⁹ Ipak, ta se emigrantska naselja razlikuju od kasnijih kolonija u pravom smislu riječi, jer su nastala iz nužde, a ne kao organizirane zajednice ljudi poslane iz matičnog grada da osnuju novi, što ne začuđuje s obzirom na prilike ovog prijelaznog perioda i nepostojanje grada-države (grč. πόλις) kao institucije.³²⁰ Ipak, plovidba Sredozemljem od brončanog doba i razmjena znanja o zemljama koje ga okružuju i narodima koji ih nastanjuju potiču stvaranje stalnih naselja radi lakšeg uspostavljanja trgovačke mreže na obostranu

³¹⁴ Malkin 2004, 344

³¹⁵ Ibid. 356; cf. White 1991; Antonaccio 2007, 201-2; Džino & Domic Kunić 2013, 51

³¹⁶ Malkin 2004, 341; 363

³¹⁷ Petersen 1958, 257; cf. Milićević Bradač 2010, 41

³¹⁸ Ridgway, D. u Hornblower & Spawforth 1996, 362 (prema: Tsetschladze 2006, xxv); cf. Antonaccio 2005, 97 (prema: Tsetschladze 2006, xxiii-iv)

³¹⁹ Antonaccio 2007, 202-3; cf. Milićević Bradač 2010, 41; White 1961, 443-4; Milićević Bradač 2010, 11; 14

³²⁰ Milićević Bradač 2010, 4; cf. Antonaccio 2007, 203; White 1961, 443-4

korist.³²¹ Takve se „trgovačke ispostave“ nazivaju emporijima (grč. ἐμπόρια) i obilježava ih miješanje lokalne populacije i grčkih doseljenika-trgovaca vidljivo iz ostataka materijalne kulture, te ostaci luka, skladišta i nerijetko radionica u kojima se proizvodila ili dovršavala roba za trgovinu. Antonaccio spominje luku Al Mina u Siriji, te Pitekusu na otoku Ishiji u Napuljskom zaljevu kao primjere gradova oko čijeg se osnutka vode rasprave – nije naime jasno definirano jesu li ih Grci osnovali ili samo kontrolirali uz prisustvo lokalnog stanovništva odnosno Feničana, jer keramika i dvojezični grafiti upućuju na suživot više etničkih grupa.³²² Isprepletanje plovnih puteva prvih Grka koji su savladali daleku plovidbu, Eubejaca, s Feničanima može se pratiti od Al Mine do Pitekuse³²³. Trgovačke veze s Levantom uspostavljene su još u brončano doba, a prisustvo Grka na sirijskoj obali zabilježeno je već u 9. st. pr. Kr. Razmjena znanja i iskustva između dva konkurentna naroda sredozemne plovidbe i trgovine rezultiralo je razmjenom kultura, mitova, priča, motiva, ali i za zapadnu civilizaciju osobito bitnom adaptacijom semitskog alfabeta.³²⁴

„Kolonizacija“ u užem smislu odnosi se na velike migracije od 8. do 6. st. pr. Kr. tijekom kojih Grci ciljano osnivaju stalna naselja nezavisnih zajednica (gradovi-države, grč. πόλεις) u prekomorskim zemljama uz Sredozemno i Crno more.³²⁵ Nastali po uzoru na matični *polis*, metropolu (grč. μητρόπολις), sastojali su se od urbanog centra (grč. ἄστυ) i pripadajućeg teritorija (grč. χώρα). Čini se da je parcelizacija i poljoprivrednog i gradskog zemljišta obavljena u vrijeme samog osnivanja grada: kolonije uglavnom imaju pravilan raster grada, iako se može naići na više slojeva podjele gradskih blokova, no vidljivo je da se *polis* nastao kao kolonija u tome razlikuje od gradova u matičnog Grčkoj, koji su većinom nastali iz sinoikizma (grč. συνοικισμός), stapanjem više manjih naselja u veće.³²⁶ Ipak, nisu sve kolonije imale matični *polis*; neke su osnivane iz malih sela ili su ih osnovali narodi (grč. ἔθνη), oblik političke organizacije nalik na federaciju zajednica okupljenih oko zajedničkog regionalnog identiteta i kultova. Budući da su i osnivači i osnovane kolonije bile nezavisne zajednice, ne može se u slučaju grčkog naseljavanja koje ne poznaje

³²¹ Osborne 1998, 268 (prema: Domínguez-Monedero 2011, 195)

³²² Antonaccio 2007, 203

³²³ Novija istraživanja potvrdila su da iako je stanovništvo bilo heterogeno, Pitekusa je ipak bila prva grčka kolonija, ne emporija, na temelju datiranja hore u 8. st. pr. Kr, što pokazuje da Grci nisu naseljeni samo zbog trgovine, nego da su stvorili održivu zajednicu. Datum osnivanja također je pomaknut u 780/70. g. pr. Kr. (prema: Domínguez-Monedero 2011, 196-7; cf. Milićević Bradač 2010, 48)

³²⁴ Milićević Bradač 2010, 48; cf. Antonaccio 2007, 203

³²⁵ Milićević Bradač 2010, 43

³²⁶ Antonaccio 2007, 203; 212

„osvajanje teritorija“ za nekog „vladara“ govoriti o „protoimperijalizmu“.³²⁷ Grčki termin za „kolonizaciju“ donosi Tukidid (Thuc. 1. 12. 4) kao „ἀποικίας ἐκπέμπειν“, „odaslati kolonije“.³²⁸ Riječ „ἀποικία“ koja doslovno znači „[dom] daleko od doma“³²⁹ i nije nimalo imperijalističkog karaktera, upotrebljavali su Jonjani, dok su Dorani koristili riječ „στρατιά“, a Eoljani „στόλος“³³⁰ koje imaju vojnu konotaciju (vojska, četa)³³¹. Možda su različiti grčki narodi različito gledali na osnivanje naselja preko mora, no možda se i pothvat „slanja kolonija“ u poimanju ljudi 8. st. pr. Kr. zbog neizvjesnog uspjeha i samog putovanja brodovima – ratnim pentekontorima izjednačavalo s vojnim pohodom.

Izvori koje se koristi za proučavanje grčke kolonizacije može se podijeliti u tri skupine: literarno-povijesne, mitološko-etnografske i arheološke.³³² Prva se skupina odnosi na tekstove antičkih autora koji nam pružaju informacije o kronologiji osnivanja kolonija, kao i imenima i podrijetlu osnivača. Primarno se koriste Homer (*Odiseja*), Tukididova i Herodotova *Povijest*, a od ostalih npr. pjesnik Arhiloh, geograf Strabon i kasnoantički kronograf Euzebije.³³³ Iako su sredinom 20. st. u arheološkom istraživanju kolonija antički izvori često zanemarivani i smatrani nepouzdanim, sve se više pokazuje da datacije koje nalazimo u izvorima nisu daleko od istine.³³⁴

Pitanje uzroka grčke kolonizacije kroz povijest istraživanja uglavnom je razmatrano iz perspektive „Grka“ odnosno Helena kao cjeline, različitih naroda (grč. ἔθνη) ili gradova, te opozicija visoka – primitivna kultura, mirna – ratoborna migracija³³⁵. Do nedavno su dominirale teorije o četiri vrste kolonija prema uzrocima kolonizacije.³³⁶ Prvi slučaj su kolonije nastale kao posljedica prisilne emigracije nakon

³²⁷ Ibid. 212; 201, 205; cf. Domínguez-Monedero 2011, 203

³²⁸ iako Tukidid piše u 5. st. pr. Kr. može se vjerovati da je sintagma nastala u ranijim razdobljima, jer naglašava organizirano osnivanje novih gradova na određenom mjestu u određenom trenutku (prema: Domínguez-Monedero 2011, 196)

³²⁹ Antonaccio 2007, 204; cf. Liddell & Scott 1940, s. v. ἀποικία (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Da%2Fapoiki%2Fa>, pristupljeno 26. 2. 2015); cf. Senc 1988, 101 navodi „ἀποικία, ἡ, *colonia*, naselje, ἀπ; ἐκπέμπειν, ἄγειν, καθιστάναι, osnivati, *deducere*“, od glagola „ἀπ-οικέω, 1. daleko od koga (τινός) nastavati. 2. ἔκ τινος od kojega mjesta odseliti se“; στρατιά (Ibid., 865-6 navodi različita značenja: vojska, četa, momčad; brodovlje; pratnja, hrpa); στόλος (Ibid., 83: putovanje, put; povod putovanju; povorka, pratnja; vojska, pomorska vojska).

³³⁰ Milićević Bradač 2004, 14

³³¹ *Dictionnaire étymologique de la langue grecque étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes* (1916) s.v. “στρατός” (Boisacq, É), 918

³³² Antonaccio 2007, 208-9

³³³ Ibid.

³³⁴ Milićević Bradač 2010, 41

³³⁵ Petersen 1958, 257

³³⁶ Morris 1884, 485

razaranja matičnog grada – osim Mesenjana koji su, pokoreni od Spartanaca, pobjegli i s Halkidanima osnovali Regij u južnoj Italiji, najpoznatiji je slučaj iz vremena perzijskog pustošenja jonskih gradova Fokeja, čije se stanovništvo nakon duge plovidbe i neuspjeha u Italiji (Velia) naposljetku skrasilo u Masaliji.³³⁷ Druga vrsta su kolonije u koje se šalju ili dobrovoljno odlaze nepoželjni, bilo aristokrati koji su u politički nepovoljnom položaju (prema legendi Heraklid Arhija iz Korinta odlazi u progonstvo zbog oskvrnuća sina lokalnog aristokrata i osniva Sirakuzu (Plut. Am. Narr. 2), ali i marginalne skupine kojih se grad naprosto želio legalno riješiti, poput Partena (grč. οἱ Παρθενῖαι), nelegitimnih sinova Spartanki i helota začetih tijekom mesenskih ratova, koji su osnovali Tarent u južnoj Italiji (Str. 6. 3. 3). Njima je odlazak u kolonije davao nadu u bolju budućnost stjecanjem nove zemlje i izvora sirovina, dok su vladajući slojevi koji su ostajali u isto vrijeme mogli prisvojiti zemlju koja je za protjeranima ostala u matici.³³⁸ Najčešće se kao uzrok kolonizacije navodi problem nedostatka zemlje (grč. στενοχωρία), uzrokovana prenapučenošću, prevelikim iscrpljivanjem tla i erozijom, ali i zbog zakona o nasljeđivanju, prema kojima samo najstariji sin nasljeđuje imanje, a ostali se moraju snaći (Hes. Op. 376-77).³³⁹ Moguće je da ta „nestašica zemlje“ nije bila samo posljedica ekoloških poremećaja, nego socioekonomski problem aristokratskog društva arhajske Grčke, koje se ne želi odreći svojih prava na posjedovanje i nasljeđivanje zemlje, te povlaštenog političkog položaja čak ni u teška vremena, što niže slojeve, siromašne, nezakonite sinove i sl. čini „viškom populacije“, koje mora napustiti matični *polis*.³⁴⁰ Veći dio kolonija je ipak nastao iz komercijalnih interesa, kad se javila potreba stalnog naseljavanja područja od gospodarskog interesa s kojima su uspostavljene intenzivne trgovačke veze, koja su bila izvor sirovina ili su bila na povoljnom položaju za kontroliranje trgovačkih puteva. Njihovo osnivanje poticali su aristokrati koji su kontrolirali gospodarstvo pojedinog grada i posjedovali trgovačke brodove. Aristokratima je bilo u interesu sačuvati svoj položaj povećavajući svoje bogatstvo stjecanjem vrijednih predmeta (grč. κειμήλια, ἀθύρματα) koje su koristili u stvaranju prijateljskih veza (grč. ξενία) razmjenom darova i simpozijima (grč. συμπόσιον). Biraju nekog pouzdanika koji će za njih osnovati naselje i s njim šalju ljude potrebne za samostalno funkcioniranje kolonije, iz svih društvenih slojeva. Većini je

³³⁷ Milićević Bradač 2010, 42; cf. Morris 1884, 485; Milićević Bradač 2004, 17

³³⁸ Milićević Bradač 2010, 42; cf. Morris 1884, 485; Gwynn 1918; Petersen 1958, 261; White 1961, 445; Boardman & Bats 1995, 197-8; Domínguez-Monedero 2011, 202; 204

³³⁹ Milićević Bradač 2010, 42; cf. Petersen 1958, 259; Milićević Bradač 2004, 18-21

³⁴⁰ Domínguez-Monedero 2011, 203-4; cf. Morris 1884, 485

kolonizacija nametnuta (siromašni ili nepodobni), no postoje i dobrovoljci, ne nužno iz istog grada, potaknuti obećanom zemljom i/ili položajima. Takve kolonije zadržavale su određene veze s matičnim gradom (grč. μητρόπολις), prije svega trgovačke i kultne, no čini se da su ipak bile politički neovisne.³⁴¹

U svim ovim primjerima zanemareni su individualni slučajevi i motivi odlazaka preko mora, tzv. slobodne migracije.³⁴² Krajem 9. i u 8. st. pr. Kr. stvara se dobra ekonomska i politička baza za daleku plovidbu i kolonijalne pothvate: aristokrati posjeduju kapital (zemlju) i brodove, te generacijama stvarane trgovačke i prijateljske veze po Sredozemlju.³⁴³ Na zapadnom Sredozemlju može se naći grčka geometrijska keramika s kraja 9. st. pr. Kr. koja dokazuje prisutnost pomoraca, trgovaca i gusara, avanturista-prospektora koji su istraživali nepoznate obale.³⁴⁴ Njihove se priče često isprepleću s mitološkim predajama i čine temelj akumuliranog znanja koje se najbolje odražava u epskoj poeziji Homera i Hesioda, te u 6. st. pr. Kr. stvorenoj književnoj vrsti, *periplus*, opisu obale viđene s broda tijekom plovidbe, koji se oslanja na praktične priručnike za plovidbu koji su sadržavali navigacijske podatke i geografske opise.³⁴⁵ Informacije o novim krajevima stizale su u proročišta, kamo su putnici nakon uspješnog povratka u domovinu odlazili ostaviti zavjetne darove, osobito u delfsko proročište. Ono je tako postalo glavni izvor informacija o kolonijama, koje su u obliku proročanstava svećenici prenosili budućim kolonistima. Osim Delfa, konzultirana su i druga Apolonova proročišta, ono na Delu i maloazijskoj Didimi, ali i Zeusovo proročište u Dodoni.³⁴⁶

Osnivanje kolonije bilo je u isto vrijeme trajan proces koji je obuhvaćao prikupljanje informacija o određenom području i stvaranju prijateljskih veza s lokalnim narodima, ali i trenutni čin odlaska na određeno mjesto, podjele teritorija i organizacije naselja. Aristokrati koji su svojim poslom putovali Sredozemljem nailazili bi tako na povoljne položaje za osnivanje novog naselja i izvještavali o njima svoj matični *polis* (Str. 6. 2. 2; Plut. De mul. vir. 255a-e). Obično taj čovjek bude imenovan osnivačem kolonije, ekistom (grč. οικιστής), koji tada skuplja koloniste, dijelom

³⁴¹ Domínguez-Monedero 2011, 201; 204; cf. Milićević Bradač 2010, 42; Morris 1884, 485; Antonaccio 2007, 205; Graham 1964; Graham 1971

³⁴² Petersen 1958, 263

³⁴³ Domínguez-Monedero 2011, 200

³⁴⁴ Milićević Bradač 2010, 42

³⁴⁵ Lesky 2001, 224; cf. Milićević Bradač 2010, 43

³⁴⁶ Milićević Bradač 2004, 18; cf. Milićević Bradač 2010, 42-3; Antonaccio 2007, 211; Dougherty 1993; Pease 1917

dobrovoljce, ponekad i iz drugih gradova, ali je isto tako mogao prisiliti dio seljaka koji su ovisili o njegovoj zemlji da mu se pridruže u kolonizaciji.³⁴⁷ Model osnivanja kolonije donosi Herodot (Hdt. 4. 150-8) na primjeru Kirene koju je u sjevernoj Africi osnovala Tera u 7. st. pr. Kr. Prvi je korak bio konzultiranje proročišta, možda kako bi se grad očistio od „izopćavanja“ dijela populacije i u isto vrijeme kolonistima olakšao odlazak iz matične zajednice, no također je u pitanju legitimizacija cijelog pothvata, koju osim blagoslova božanstva (Apolon Arheget, „predvodnik“, grč. Απόλλων Αρχηγέτης) daju i mitološke priče o herojima koji su nekada davno osnovali grad na istom mjestu kamo su se i sami zaputili (tzv. *charter myths*, vidi uvod). Delfijsko proročanstvo daje upute o vremenu, mjestu i načinu osnivanja kolonije, a ekist dobiva zadaću podijeliti teritorij među kolonistima. On u novoosnovanoj naseobini postavlja oltar Apolonu Arhegetu na omeđenoj agori, prema kojoj se dalje dijeli privatno, javno i kultno zemljište. Osnivanje se u grčkom naziva κτίσις, što dolazi od κτίζω = „izgraditi, osnovati, postaviti; stvoriti, učiniti da bude“.³⁴⁸ I doista, uloga ekista je da od pustog zemljišta stvori grad. Čini se da se podjela zemlje nije uvijek događala odmah po osnutku, nisu se nužno kopirale sve institucije matičnog grada, nego se sve prilagođavalo zatečenim prilikama, osobito ako je se naišlo na lokalno stanovništvo. Iz malobrojnih natpisa-„dekreta“ o osnivanju ostaje nejasno je li se zemlja dijelila na jednake dijelove, ili se riječ *ισονομία* koja se javlja u tom kontekstu odnosi samo na političku jednakost pred zakonom. Nije posve jasno niti dijeli li se samo poljoprivredno i stambeno zemljište, ili i drugi resursi (pašnjaci, izvori, šume, gliništa, lovišta). Zbog naglašene uloge u procesu kolonizacije, ekist nakon smrti postaje lokalni heroj, a nerijetko se stapa s mitskim „prvim osnivačem“ i dobiva kult na agori.³⁴⁹

Što se tiče uloge metropole (matičnog grada) u životu kolonije nakon njezina osnutka, čini se da je bila svedena na religiozno zajedništvo, ali kolonija je od početka bila politički neovisna. Ipak, metropola koja je određivala ekista na taj je način svim pridruženim kolonistima nametala dijalekt, kalendar svetkovina i kultove.³⁵⁰ Kad je, međutim, kolonija sama htjela osnovati svoje kolonije, postoje naznake da je trebalo po ekista slati u originalnu metropolu (slučaj Korinta i Korkire kod osnivanja Epidamna,

³⁴⁷ Domínguez-Monedero 2011, 199; cf. Milićević Bradač 2010, 42

³⁴⁸ Liddell & Scott 1940, s. v. κτίζω

³⁴⁹ Antonaccio 2007, 204; 211-13; cf. Milićević Bradač 2010, 43; Malkin 1986

³⁵⁰ Domínguez-Monedero 2011, 198

Thuc. 1. 24. 2).³⁵¹ Zanimljivo je i pitanje vremena nastanka grada države (*polis*) u odnosu na kolonije. Čini se da su prve kolonije nastale prije konsolidacije polisa kao političke organizacije te, iako se kolonije ubrzo po osnutku organiziraju podjelom zemlje i stvaranjem osnovnih gradskih cjelina (agora), društveno uređenje se ne kopira iz matice, nego upravo suprotno, potreba za osnivanjem novog naselja „od nule“ vjerojatno utječe na formiranje polisa u matičnoj Grčkoj, uređenje gradova nastalih sinoikizmom u skladne političke i upravne cjeline.³⁵²

Postkolonijalna teorija omogućila je proučavanje odnosa Grka i autohtonog stanovništva, koji se više ne promatraju kao odnos kulturno i tehnološki superiornog „kolonizatora“ i inferiornih „koloniziranih“, „Helena“ i „barbara“, već se uočava slojevitost i recipročnost utjecaja, koji rezultiraju ne samo prihvaćanjem grčke kulture od strane lokalnih naroda, nego i stvaranjem „helenskog“ identiteta. U vrijeme velikih migracija arhajskog razdoblja jedinstveni identitet nije postojao. I sam *polis* je bio tek u povojima, a identitet se temeljio na fiktivnom rodoslovlju sa začetkom u nekoj mitološkoj osobi i zajedničkim kultovima i bio uglavnom vezan za *ethne*, pojedini grčki „narod“ (nekad nazivan i plemenom). Za razliku od susjednih velikih multietničkih bliskoistočnih carstava, Grci su, kao i ostali mediteranski narodi (Feničani, Etruščani) počeli razvijati male političke zajednice (*poleis*), međusobno labavo povezane lokalnim kultovima, uglavnom eponimnih heroja naroda (*ethne*) unutar kojeg se *polis* formirao. Takav manjak „pravog“ identiteta u arhajsko doba olakšavao je komunikaciju s autohtonim populacijama koje su bile više-manje na istom tehnološkom stupnju razvoja, bez obzira na kulturalne, jezične i rasne razlike. Polaritet Grka i ne-Grka (barbara) se zaoštrava tek nakon ratova s Perzijom na početku 5. st. pr. Kr. kada se prvi puta nakon mitskog trojanskog rata Grci ujedinjavaju protiv zajedničkog neprijatelja.³⁵³

Iako je idealno bilo naseljavati „prazni teritorij“ (grč. *ἐρημος χώρα*), u većini slučajeva kolonizatori su nailazili na autohtone populacije. Izvještaja o prilikama s kojima bi se suočavali kolonizatori u novoj postojbini uglavnom nedostaje (lokalni logografi su izgubljeni, a sačuvana „delfijska proročanstva“ uglavnom su nastajala retrogradno), no iz ulomaka poput Tukididovog (Thuc. 6. 23) možemo pretpostaviti da

³⁵¹ Antonaccio 2007, 205; cf. Milićević Bradač 2010, 43

³⁵² Domínguez-Monedero 2011, 198-200; cf. Ridgway 1992, 108; Osborne 2009, 98-9; Hansen 2006, 45; Vanschoonwinkel 2006; Milićević Bradač 2010, 42-43; Antonaccio 2007, 205; 212

³⁵³ Malkin 2004, 342-46; cf. Milićević Bradač 2010, 43; Antonaccio 2007, 216; Domínguez-Monedero 2006b; Hall 2000; Tsetskhladze 2006, lix-lxii

su neki od susreta Grka i lokalnih naroda bili neprijateljski.³⁵⁴ Oprezni Grci zato se uglavnom naseljavaju na otočić ili poluotok nasuprot kopna koje naseljava lokalni narod, položaj koji je lako branjiv u slučaju da „lokalci“ pokažu neprijateljske namjere.³⁵⁵ No, budući da su se rijetko naseljavala potpuno nepoznata područja, te da je samoj migraciji prethodio niz susreta i utvrđivanja povoljnog položaja, dolazak Grka na teritorij nekog autohtonog naroda vjerojatno nije izazivao prevelike poremećaje u međusobnim odnosima. Autohtone su željeznodobne populacije središnjeg i zapadnog Mediterana većinom živjele u stratificiranim društvenim zajednicama na čelu s ratničkom elitom (engl. *chiefdom societies*).³⁵⁶ S njima su Grci ostvarivali prijateljske veze i dozvolu za iskorištavanje resursa na njihovom teritoriju razmjenom skupocjenih darova. S vremenom bi lokalne zajednice u blizini grčkih naselja postale „tampon-zone“ (engl. *buffer zone*), koje su djelovale kao posrednici u trgovini i razmjeni znanja između grčkog grada i „neciviliziranih“ zajednica izvan grčkog utjecaja, ali i bile prva crta obrane grada u slučaju napada iz unutrašnjosti. Zbog toga su uživali određene povlastice, a neki su se s vremenom i naseljavali u gradu. Ipak, čini se da je građansko pravo za strance (grč. *προξενία*) ne-Grcima bilo teško dobiti, te je ograničen broj kolonista i parcelizacija zemljišta napravljena u trenutku osnivanja onemogućavala aktivno političko sudjelovanje domaćeg stanovništva u životu grčke kolonije, pa čak i ako su povremeno ili stalno živjeli u gradu i s njim aktivno sudjelovali u trgovini i razmjeni dobara.³⁵⁷ Pitanje „helenizacije barbara“ u svjetlu novih istraživanja postaje pitanje recipročnog odnosa dviju susjednih kultura, bez obzira na njihov civilizacijski stupanj. Helenizacija bi podrazumijevala gubitak domaćeg identiteta i kulture, te usvajanje materijalne i duhovne kulture grčkih došljaka. Činjenica je da je većina autohtonih zajednica izbljedjela tijekom stoljeća suživota s Grcima, neke su i silom istjerane iz svojih postojbina, lokalne jezike zamijenio je grčki, tragova je ostalo jedino u imenima ljudi i mjesta. No krajnji produkt, kolonija kao samostalna zajednica, nastala je miješanjem (hibridizacijom tj. kreolizacijom) kultura, ali i populacija: nerijetko su grčki kolonisti morali žene tražiti među lokalnim narodima. Arheološki se može potvrditi prisustvo stranih kulturnih elemenata unutar neke zajednice, pa tako i prisutnosti autohtonih populacija u grčkim kolonijama. U nekim se slučajevima (npr. na Crnom moru) vidi poštovanje lokalne tradicije u gradnji kuća, no svi su drugi aspekti

³⁵⁴ Milićević Bradač 2004, 21; cf. Antonaccio 2007, 213-4; Domínguez-Monedero 2006b, 448

³⁵⁵ Milićević Bradač 2010, 48

³⁵⁶ *Encyclopædia Britannica*. (2009) s.v. "Chiefdom" (Pauls, E.P)

³⁵⁷ Milićević Bradač 2004, 23-4; cf. Antonaccio 2007, 218

materijalne kulture grčki. No iz ostataka materijalne kulture, čak ni epigrafskih spomenika, nije uvijek jasno kako su se sami stanovnici takvih gradova identificirali, te jesu li se međusobno razlikovali npr. odjećom, jezikom ili stilom prehrane. Niti diferencijacija (klasna, dobna, etnička, politička) nije na svim mjestima jasno potvrđena, pa je teško izvlačiti općenite zaključke. Čini se ipak da je kolonija produkt još nedefiniranog kulturnog identiteta metropole oblikovanog lokalnim utjecajima i životnim uvjetima u kojima se razvijala.³⁵⁸

3.1. Arhajske kolonije

U arhajskom periodu (8. st. pr. Kr. – 480. g. pr. Kr) poznato je šest gradova imenom Herakleja, od toga jedan u matičnoj Grčkoj (Elidska Herkleja), dva na istoku (Perint, kasnije Herakleja i slavna Herakleja Pontska) i četiri na zapadu (neuspjela Herakleja/Erice i Herakleja Minojska na Siciliji, Herakleja na ušću Rhône i Herakleja/Karteja u dolini rijeke Gualadquivir na Pirinejskom poluotoku).

Arhajsko naselje u Elidi poznato pod imenom Herakleja nije kolonija, nego jedno od osam naselja u Elidskoj pokrajini Pisatidi (grč. Πισᾶτις)³⁵⁹, četrdeset (Str. 8. 357. / 8. 3. 32) ili pedeset (Paus. 6. 22) stadija daleko od Olimpije, smještena ili na samoj rijeci Kiteriju (grč. Κυθήριος; Str. loc. cit) ili na izvoru čija se voda ulijeva u izvor (Paus. loc. cit). Izvori se slažu da je u blizini grada bio ljekoviti izvor i svetište nimfa Jonijada / Jonida (grč. Ἰωνιάδες, Ἰωνίδες), nazvanih tako (Paus. loc. cit) prema Jonu, sinu Gargetovu, koji se na to mjesto doselio iz Atene. Joseph Partsch³⁶⁰ smješta je na cestu prema Olimpiji, na mjestu današnjeg sela Irakleia (ngrč. Ηράκλεια), do 1915 zvanog Brouma (ngrč. Μπρούμα), u čijoj blizini se nalazi sumporni izvor Vromovrisi (ngrč. Βρωμόβρυση) na koji se vjerojatno odnosi Pauzanijin i Strabonov navod.³⁶¹ Do danas se u selu nisu provodila sustavna istraživanja. Slučajno su nalažene grobnice, a 1970-tih prilikom radova na navodnjavanju otkriveni su i ostaci građevina, ponovno zatrpani u strahu od onodobnog diktatorskog režima.³⁶² U tom je mjestu prema

³⁵⁸ Antonaccio 2007, 214-18; cf. Milićević Bradač 2010, 42; Malkin 2004, 357-59; Tsetskhladze 2006, li-lix; Stewart 2007

³⁵⁹ možda Steph. Byz. Ηράκλεια Πισσαϊκή, St. Byz., Gronovius & Jonge 1678, 297-8, s. v. Ηράκλεια br. 18; cf. Talbert 2000, 881

³⁶⁰ Adler *et al.* 1966

³⁶¹ *PWRE* 15 1912, 424, s. v. "Herakleia, 3" (Bölte, F); cf. Reger & Mck. Camp II 2012; Smith 1854, s. v. Heracleia or Heraclea; Karamelas 2012

³⁶² Karamelas 2010

Pauzaniji (Paus. 5. 20) u 5. st. pr. Kr. rođen i živio kipar Kolot, čiji je hrizelefantinski stol bio posvećen u Herinom hramu u Olimpiji.³⁶³

Perint (grč. Πέρινθος) osnovali su kolonisti s otoka Sama (Ps. Scymn. 714-15; Str. 7. fr. 56) 602. g. pr. Kr. (Hieron. Chron. 98) na malom poluotoku na tračkoj obali Propontide (Plin. NH. 4. 18; Diod. Sic. 16. 76). Ime je dobio prema jednoj predaji po Orestovom prijatelju Perintu iz Epidaura (St. Byz. s. v. "Πέρινθος"), a prema drugoj po Heraklovom ljubavniku (schol. Ap. Rhod. 1. 1207b).³⁶⁴ Za vladavine Dioklecijana, 286. g. mijenja ime u Herakleja, prema mitskom osnivaču Heraklu (Amm. Marc. 22. 2. 3, 27. 4. 12; Zos. 1. 62. 1).³⁶⁵ Ime Herakleja sačuvano je u današnjem imenu mjesta – Perint je lociran u turskom gradu Marmara Ereğlisi (prema Ps. Scymn. 714-15).³⁶⁶ Stjepan Bizantinac navodi ga kao prvu od Heraklejā, grad u Trakiji („πόλις Θράκης“), no zatim dodaje „na Pontu, slavan“ („ἐν τῷ Πόνθῳ, διάσημος“). Komentator uspoređuje taj navod s dva mjesta iz Ptolemejevog atlasa: prvo koje se odnosi na Perint tj. Herakleju („Πέρινθος, ἤτοι Ἡράκλεια“, Ptol. Geog. 3. 11) i drugo koje se odnosi na Herakleju na Pontu („Πόντῳ Ἡράκλεια“, op. cit. 5. 1).³⁶⁷ Kod Ptolemeja ne postoji nikakva naznaka da je mislio na isti grad, pa je kod Stjepana Bizantinca vjerojatno riječ o krivoj interpretaciji. Prvi ga kao *polis* spominju Herodot (Hdt. 6. 33. 1) i Pseudo Skilak (Ps. Scyl. 67). Ubrzo nakon osnutka grad su napale horde Peonjana (grč. Παίονες; Hdt. 5. 1; Str. 7. fr. 41) i susjedni Megarani, koji su uz pomoć matice namjeravali zavladatai Propontidom (Plut. Quaest. Graec. 303e-304a). U vrijeme Darijevog pohoda na Skitiju, Perint je pod vlašću Megabaza (Hdt. 5. 1-2), a nakon jonskog ustanka potpada posve pod perzijsku vlast (Hdt. 6. 33. 1). Nakon ratova postaje član Delskog saveza (njegovo

³⁶³ Za njega je Pauzanija čuo također da je Paranin, učenik Pasitelov (u prijevodu Uroša Pasinija piše „Polikleto“; on se služio izdanjem Loeb Classical Library, London, 1978., no većina se slaže da je ipak riječ o Pasitelu). Jedini kipar Pasitel za kojeg znamo je helenistički kipar iz južne Italije (c. 1. st. pr. Kr) (*Encyclopædia Britannica*. 2015 s. v. "Pasiteles", <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/445577/Pasiteles>, pristupljeno 2. 4. 2015.), prema tome moguće je da je ovaj Kolot iz Herakleje helenistički kipar zamijenjen s istoimenim majstorom hrizelefantinskih kipova sa Para, koji je bio Fidijin učenik. (Pollitt 1990, 220). Neki autori se, međutim, zalažu za obrnuto rješenje, prema kojem bi Elidski Kolot bio učenik Fidijin i surađivao na radovima u Olimpiji (Karampelas 2014, 6).

³⁶⁴ Wendel, Carl. *Scholia in Apollonium Rhodium Vetera*. Bibliothecae Graecae et Latinae Auctarium Weidmannianum, v. 4. Berolini: apud Weidmannos, 1935. citirano u: *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Perinthos" (von Bredow, I. von Bredow, I.); Loukopoulou & Laitar 2004, 919

³⁶⁵ Smith 1854, s. v. "Perinthos" (Dyer, T. H); cf. *PWRE* 15 1912, 429, s. v. "Herakleia, 7" (Oberhummer, E), cf. *PWRE* 19 1944, 802 i 813, s. v. "Perinthos" (Oberhummer, E); Isaac 1986, 204-7; *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Perinthos" (von Bredow, I. von Bredow, I.); Sayar, Mustafa Hamdí. *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1998, 171, EZ1; citirano u: Loukopoulou & Laitar 2004, 919

³⁶⁶ Robert, L. *Des Carpathes à la Propontide, VII: De Périnthe à Apamée, Cyzique et Claros*, StCl 16: 61–80 (=OMS 6. 275–302), cf. Sayar, Mustafa Hamdí. *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1998., citirano u: Loukopoulou & Laitar 2004, 919; Foss 2013b

³⁶⁷ St. Byz., Gronovius & Jonge 1678, 297-8, s. v. Ἡράκλεια br. 1; bilj. 35.

ime nalazi se u popisima poreza 452/1-418/7. g. pr. Kr; IG I3 261, 287, 269),³⁶⁸ a kasnije i Drugog atenskog pomorskog saveza (377. g. pr. Kr). Neko vrijeme nalazi se pod vlasti odriskog kralja Kotisa I. (Dem. 23. 142, 165-8).³⁶⁹ U vrijeme makedonske okupacije Hersoneza i Propontide, Perint zajedno s Bizantijem i Selimbrijom ostaje uz Atenjane i opire se osvajačima, koji ga pokušavaju osvojiti (Diod. Sic. 16. 74-76), no nakon poraza Grka kod Heroneje pridružuje se Filipovom Helenskom savezu.³⁷⁰

Perint je bio smješten na brdovitom poluotoku i imao dobru luku utvrđenu bedemima s bastionima, koji su odoljeli mnogim dugotrajnim opsadama. Grad se sastojao od visokih kuća na obroncima akropole (Diod. Sic. 16. 74-6; Plin. NH 4. 47; Xen. An. 6. 24, 7. 2, 7. 4; Xen. Hell. 1. 1. 21). Arheološkim istraživanjima utvrđene su dvije luke, jedna sa svake strane poluotoka, fortifikacije iz 5. st. pr. Kr, kazalište na južnom i tragovi stadiona na zapadnom obronku akropole, te nekropola izvan zidina.³⁷¹ Natpisi su uglavnom objavljeni u monografiji iz 1998. g. (IG X), osim ranije spomenutih lista poreza Delskog saveza.³⁷² Gradski kultovi mogu se identificirati većim dijelom preko natpisa i prikaza na novcu, koji se počeo kovati sredinom 4. st. pr. Kr. Čini se da je glavni gradski kult bio Herin, što je logično s obzirom na matični Sam. Zabilježeno je mnogo drugih kultova, olimpskih bogova ali i istočnjačkih božanstava Izide, Sarapisa i Kibebe. Heraklov nije zabilježen.³⁷³

Najslavnija Herakleja je svakako ona na Pontu (Crnom moru), osnovana sredinom 6. st. pr. Kr. (izvori najčešće navode 560. ili 554. g. pr. Kr.).³⁷⁴ Izvori³⁷⁵ se

³⁶⁸ *Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores*. 3rd edn. Berlin 1981, 1994. Fasc. 1, ed. David Lewis, *Decreta et tabulae magistratuum* (nos. 1-500). ; dostupno na web stranici instituta Packard Humanities (<http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/>), pristupljeno 2. 4. 2015.

³⁶⁹ Isaac 1986, 207

³⁷⁰ Loukopoulou & Laitar 2004, 920; cf. Smith 1854, s. v. "Perinthos" (Dyer, T. H); Isaac 1986, 204-7; *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Perinthos" (von Bredow, I.von Bredow, I.)

³⁷¹ Loukopoulou & Laitar 2004, 921; prema: Sayar, Mustafa Hamdí. *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1998.

³⁷² Sayar, Mustafa Hamdi. *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung. Geschichte, Testimonien, griechische und lateinische Inschriften*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften [DAW], 269. Vienna 1998. ; dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/book?region=5&bookid=195>, pristupljeno 2. 4. 2015.

³⁷³ Loukopoulou & Laitar 2004, 920-21; cf. <http://www.wildwinds.com/coins/greece/thrace/perinthos/i.html>, pristupljeno 2. 4. 2015.

³⁷⁴ *PWRE15* 1912, 433, s. v. "Herakleia, 19" (Ruge, W); cf. Malkin 1987, 73; Burstein 1976, 12; Milićević Bradač 2004, 332; Tsetskhladze 2006, lxvi, lxxix (tablica); Osborne 2009, 86 (tablica); Stillwell *et al.* 1976, s v. "Herakleia (Ereğli)" (Wilson, D. R) navodi 558. g. pr. Kr.

³⁷⁵ ponajprije Ps. Scymn. 975-985 (u nekim izdanjima 968-75), Xen. An. 6. 2. (cf. Figueira 2008, 484-5), Arr. Periopl. M. Eux. 15 i d., Diod. Sic. 14. 31. 3., Paus. 5. 26., Ap. Rhod. Argon. (sholije); Just. Epit. 16. 3. spominje samo Beočane); na osnovi Str. 12. 3. 4. postoji mogućnost da su grad na tom mjestu ranije osnovali Milećani; cf. *PWRE15* 1912, 433, s. v. "Herakleia, 19" (Ruge, W); Graham 1982, 123-4; Burstein 1976, 13-14; Chirica 1998, 728; Milićević Bradač 2004, 333.

slažu da su je osnovali Beočani iz Tanagre zajedno s Megaranima u zemlji Marijandina (grč. Μαρνανδουνοί). Iako su Marijandini prijateljski dočekali doseljenike, kasnije su postali podređeni sloj poput helota u Sparti.³⁷⁶ Na osnivanje kolonije iz dvije matice ukazuju i dvije tradicije o osnivanju grada. Ekist je bio Megaranin Gnezioh (grč. Γνησίοχος), a Beočane je vodio Damis. Pompej Trog (Just. Epit. 16. 3) priča da su se Beočani obratili proročištu u Delfima zbog kuge koja ih je zadesila, pa su za savjet dobili osnovati koloniju posvećenu Heraklu. U tom se navodu ne spominje ekist Gnezioh iz Megare, no zabilježena su dva delfijska proročanstva vezana uz osnivanje Herakleje: vjerojatno su i Megarani željeli osnovati koloniju i izabrali ekista, a proročište ih je povezalo s Beočanima.³⁷⁷ Lokalni logografi s vremenom su počeli povezivati „prvi osnutak“ Herakleje s herojima, Heraklom i Argonautom Idmonom, pa čak i Agamestorom, domaćim herojem Marijandina.³⁷⁸ Tradicija o Heraklu kao mitskom osnivaču nalazi se i kod Pseudo-Apolodora i Pomponija Mele: prvi osnivanje povezuje s Heraklovim osvajanjem Hipolitinog pojasa, kad je stigao u Miziju, pomogao kralju Liku poraziti Bebrike i dao mu njihovu zemlju za koloniju (Apollod. Bibl. 2. 5. 9); drugi smješta ulaz u podzemlje gdje je Heraklo sišao po Kerbera u Aheruzijsku pećinu pored Herakleje (Pompon. 1. 103). Apolonije Rođanin (Ap. Rhod. Argon. 2. 846-850) spominje oštre litice na ušću rijeke Aheront te pećinu kroz koju se ulazi u Had - čija rijeka dijeli ime s lokalnom rijekom. No on donosi priču o Argonautu Idmonu koji je tu poginuo, te o delfijskom proročanstvu koje nalaže kolonistima štovanje Idmona, ali i lokalnog heroja Agamestora. Iako su ove dvije priče naizgled odvojene, zapravo čine cjelovitu legendu o osnivanju mjesta, kao što i osnivači dolaze iz dva različita mjesta. Idmon i Agamestor bili su lokalni heroji-zaštitnici, no Heraklo je bio eponimno božanstvo. Kult Herakla Farangita (grč. Ἡρακλῆς Φαραγγεΐτης) bio je povezan s njegovim silaskom u podzemlje, a vjerojatno je postojalo svetište u spomenutoj pećini, s „proročištem mrtvih“ (grč. τὸ νεκρομαντεῖον) koje spominje Plutarh (Plut. Vit. Cim. 6. 6).³⁷⁹ Kod Plinija (Plin. NH 6. 2) nailazimo na rijeku Lik (ime kralja kojem je Heraklo povjerio zemlju) i Aheruzijsku pećinu. Ta je pećina najčešće identificirana kao današnja

³⁷⁶ *PWRE*15 1912, 433, s. v. "Herakleia, 19" (Ruge, W); cf. *Brill's New Pauly*, 2006. s. v. "Heraclea" (Strobel, K); Milićević Bradač 2004, 333-4.; Tsetschladze 2006, liii

³⁷⁷ Milićević Bradač 2004, 333; cf. Malkin 1987, 74; Burstein 1976, 16

³⁷⁸ Avram, Hind & Tsetschladze 2004, 956; cf. Müller, Müller & Langlois 1841, FHG 31 fr. 51 (Herodor, 5/4. st. pr. Kr); FHG 432 fr. 3 (Nimfid, 3. st. pr. Kr); FHG 430 fr. 3 (Promatida, 4/3. st. pr. Kr)

³⁷⁹ Milićević Bradač 2004, 333; cf. Burstein 1976, 12-15; Malkin 1998, 15, 119; Malkin 1987, 74-5; Farnell 1921, 132; Chirica 1998

Baba Burnu.³⁸⁰ Herakleja Pontska dosegla je svoj vrhunac u 4. st. pr. Kr. koje je nakon rušenja oligarhije obilježila tiranija Klearha i njegovih nasljednika. Nakon 188. g. pr. Kr. postaje saveznik Rima, no 70. g. pr. Kr. zbog pristajanja uz kralja Mitridata IV grad je spaljen u opsadi. Iako nikad kasnije nije dosegla svoju prijašnju slavu, 47. g. pr. Kr. je obnovljena i postaje *civitas libera* i dio pontske provincije (nakon bitke kod Akcija Bitinija i Pont). Krajem Carstva spada u provinciju Honoriju. Dijeceza od 431. g., potpada oko 1360. g. pod tursku vlast. Danas je poznata kao Ereğli u pokrajini Zonguldak, Turska.³⁸¹ Grad nije nikada sustavno istraživan, a jedino rekognosciranje sredinom 20. st. poduzeli su F. K. Dörner i W. Hoepfner.³⁸² Utvrdili su granice heraklejske hore, koja je uključivala i teritorije susjednih nekropola i na obližnje otočiće. Objavili su i rimskodobne korintske kapitule i dijelove monumentalne građevine. Iz izvora se može zaključiti da je Herakleja krajem 5. st. pr. Kr. bila utvrđeni grad (Xen. An. 6. 2. 8); u 2. pol. 4. st. pr. Kr. postojalo je kazalište (Diog. Laert. 5. 91) i buleuterij, no iz klasičnog razdoblja ima vrlo malo ostataka (novac iz perioda tiranije i jedna kamena glava). Pauzanija, međutim, spominje grupu skulptura s prikazom Heraklovih djela, koje su Herakleoti posvetili u Olimpiji nakon što su porazili lokalne Marijandine (Paus. 5. 26. 7), te Apolonovu statu posvećenu u Delfima (Paus. 10. 15. 1). Rekognosciranjem sredinom 20. st. utvrđeni su ostaci rimskog hrama na akropoli³⁸³ i drugog izvan grada, akvedukt i mali rimski amfiteatar, te helenističko-rimski ostaci molova u luci.³⁸⁴ Srebrni novac počinje se kovati u posljednjoj četvrtini 5. st. pr. Kr. Prikazi na novcu uglavnom se odnose na Herakla, njegove attribute (uglavnom lavlja koža) i poslove (npr. Heraklo s lavom).³⁸⁵ Natpise je objavio Lloyd Jonnes.³⁸⁶

Krajem 6. st. pr. Kr. na Siciliji su osnovane dvije kolonije imenom Herakleja, povezane pričom o Spartancu Dorijeju (grč. Δωριεύς), sinu kralja Anaksandride, koju donosi Herodot (Hdt. 5. 42-48). Kad kao mlađi sin usprkos tome što je bio sposobniji od

³⁸⁰ *PWRE15* 1912, 433, s. v. "Herakleia, 19" (Ruge, W); cf. Stillwell *et al.* 1976, s v. "Herakleia (Ereğli)" (Wilson, D. R); *Encyclopædia Britannica* 2013, s. v. "Ereğli Zonguldak province, Turkey" (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/191216/Eregli>, pristupljeno 2. 4. 2015.)

³⁸¹ *Brill's New Pauly*, 2006. s. v. "Heraclea" (Strobel, K); cf. *Encyclopædia Britannica* 2013, s. v. "Ereğli Zonguldak province, Turkey" (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/191216/Eregli>, pristupljeno 2. 4. 2015.)

³⁸² Dörner & Hoepfner 1962

³⁸³ Memnon (1/2. st) spominje da je Ptolemej II Filadelf (1. pol. 3. st. pr. Kr) izgradio Heraklov hram od prokoneškog mramora na heraklejskoj akropoli; Müeller, Müeller & Langlois 1841, FHG 434 fr. 17; cf. <http://www.attalus.org/translate/memnon1.html#17>, pristupljeno 8. 3. 2015.

³⁸⁴ Milićević Bradač 2004, 330-2; cf. Avram, Hind & Tsetskhladze 2004, 955, 957-8

³⁸⁵ Avram, Hind & Tsetskhladze 2004, 958; cf. *PWRE15* 1912, 433, s. v. "Herakleia, 19" (Ruge, W); http://www.wildwinds.com/coins/greece/bithynia/herakleia_pontika/i.html, pristupljeno 8. 3. 2015.

³⁸⁶ Jonnes & Ameling 1994; dostupno na web stranici instituta Packard Humanities (<http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/book?bookid=555>); cf. *PWRE15* 1912, 433, s. v. "Herakleia, 19" (Ruge, W)

starijeg brata nije naslijedio spartansko prijestolje, zatražio je ljude da osnuje koloniju. Otišao je ogorčen, a da nije tražio savjet u Delfima, te se pridružio ljudima s otoka Tere koji su plovili prema Libiji³⁸⁷ i pokušao ondje osnovati koloniju na rijeci Kinipu, ali su ga nakon tri godine protjerali lokalni Maki i Kartažani. Vratio se kući, gdje mu je izvjesni Antihar iz Eleona savjetovao na temelju Lajevih proročanstava da osnuje Herakleju na Siciliji, u zemlji na Eriku, jer ona ionako pripada Heraklidima, budući da je sam Heraklo tu zemlju osvojio. Dorijej, spartanski princ iz loze Heraklida, dobio je tako „pravnu podlogu“ za novi pokušaj (Hdt. 5. 43). Ovdje se aludira na zgradu tijekom Heraklovog povratka s Gerionovog otoka, čije varijante se mogu pronaći kod Pseudo Apolodora (Apollod. Bibl. 2. 5. 10), Diodora Sicilskog (Diod. Sic. 4. 83. 1-4 i 4. 22. 6. - 23. 3) i Pauzanije (Paus. 3. 16. 4. i 4. 36. 3-4).³⁸⁸ Goneći Gerionova goveda u Mikenu, Heraklo je stigao na Siciliju – prema jednoj verziji (Apollod. Bibl. loc. cit.) jer mu je kod Regija pobjegao bik, dok ga je prema drugoj (Diod. Sic. loc. cit.) tamo jednostavno naveo put – gdje se zbog stoke sukobio s kraljem Erikom (grč. Ἐριϋς), sinom ili Posejdonovim ili Afroditinim s herojem Butom, čije ime je nosila cijela ta zemlja. Sukob je riješen dvobojem u kojem je Heraklo ubivši Erika dobio ne samo svoju stoku, nego i cijelu Erikovu zemlju, koju je ostavio narodu, dok se njegov potomak ne vrati vladati njome (Diod. Sic. 4. 22. 6). No, Dorijej u svojoj nakani nije posve uspio – nedugo nakon osnivanja kolonije Herakleje, Spartanci su poraženi od saveza lokalnih (S)Egestana i Feničana koji su također imali kolonije na Siciliji (Hdt. 5. 46; Paus. 3. 16. 5; Diod. Sic. 4. 23. 3). U kasnijem pripovijedanju (Hdt. 7. 158) Herodot se ponovno dotiče Dorijeja: u svom odgovoru Spartancima koji su ga došli tražiti pomoć protiv Perzijanaca, sirakuški tiranin Gelon ih odbija, jer se nisu odazvali njegovom pozivu kad je ratovao protiv Feničana na Siciliji, između ostalog da „osveti Dorijejevu smrt“. Imajući na umu da se ovaj događaj zbiva neposredno prije bitke kod Termopila (480. g. pr. Kr), Dorijejevo se osnivanje Herakleje datira ranije, u vrijeme kad je Kroton razorio Sibaris (također navodno uz Dorijejevu pomoć; Hdt. 5. 44-45), dakle oko 510. g. pr. Kr.³⁸⁹ Koliko je grad potrajao nije sigurno: dok Diodor (Diod. Sic. 4. 23. 3) sugerira da je kolonizacija uspjela, te da je grad razoren jer je postao prijatna feničkoj prisutnosti na Siciliji, Herodotov navod (Hdt. 5. 46) o bitki i pogibiji ekista i glavine njegovih

³⁸⁷ oni su ranije (2. pol. 7. st. pr. Kr) osnovali Kirenu u Libiji; cf. Milićević Bradač 2010, 46; 50

³⁸⁸ Domínguez-Monedero 2006a, 316-18; cf. Malkin 1998, 20, 218, 220, 232; Malkin 2004, 360-2; Burkert 1985, 84, bilj 16, str. 180

³⁸⁹ Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004b, 197/8; cf. *PWRE15* 1912, 437, s. v. "Herakleia, 28a" (Ziegler, K); *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H); Domínguez-Monedero 2006a, 316-18

najbližih pratioca mogao bi se protumačiti kao trenutačan odgovor lokalnih stanovnika na doseljenike: na brdu ispod kojeg se Dorijej kanio naseliti nalazio se feničko-elimski grad Erik – današnji Erice iznad Trapanija. Lokacija Dorijejeve kolonije je nepoznata, jer su je Feničani sraznili sa zemljom, no vjerojatno se nalazila baš na mjestu današnjeg Trapanija.³⁹⁰

Nakon Dorijejeva poraza, navodi Herodot (Hdt. 5. 46) jedini preživjeli od njegovih drugova, Eurileont (grč. Εὐριλέων), skupio ostatak ljudstva i zauzeo Minoju, koloniju Selinunta, oslobodivši je tako „tiranina Pitagore“. Eurileont je ambiciozno pokušao zavladata i samim Selinuntom, no stanovnici su se pobunili i ubili ga, premda je „...pribjegao žrtveniku Zeusa zaštitnika skupština“. Uzevši u obzir da je Selinunt osnovan u drugoj polovici 7. st. pr. Kr. (najčešće se navodi 628/7. g. pr. Kr), a Dorijej je poražen na samom kraju 6. st. pr. Kr. (oko 510-490. g. pr. Kr), Minoja je morala biti osnovana oko polovice 6. st. pr. Kr.³⁹¹ Čini se da je Minoja bila izvorno fenička naseobina, imenom Makara³⁹², što potvrđuje i novac s legendom „RŠ MLQRT“ što bi značilo „rt Melkartov“, posvećen „feničkom Heraklu“. Ime Minoja dobila je, prema legendi, po kretskom kralju Minoju / Minosu, koji je ganjajući Dedala došao na Siciliju i osnovao grad na mjestu gdje je pristao ili, prema drugoj verziji grad je osnovan na mjestu njegove smrti (Diod. Sic. 4. 79., 16. 9).³⁹³ Irad Malkin smatra da je možda Eurileont pridobio ostatak Spartanaca koristeći isti mit kao i Dorijej, ovaj puta potkrijepljen toponimom vezanim za Melkarta-Herakla, te se možda, podučan ranijim porazom, odlučio na savez s lokalnim feničkim stanovništvom protiv njihovih selinuntskih gospodara, a oni su prihvatili promjenu imena „Minoja“ u „Herakleja“ upravo zbog ranije povezanosti s Melkartom.³⁹⁴ Smještena na granici feničkog i grčkog područja dominacije na Siciliji, ova je kolonija često mijenjala gospodare. Krajem 6. i početkom 5. st. pr. Kr. došla je pod vlast Akraganta, kad je taj grad počeo širiti svoj utjecaj na naselja na granicama svoje hore. Ugovorom između Dionizija Sirakuškog 383. g. pr. Kr. pada pod kartašku vlast (Diod. Sic. 15. 17. 5. i 16. 9. 4., Plut. Dion. 25. 5). Timoleont ju ponovno osniva 339. g. pr. Kr, no 314. pr. Kr. ponovno postaje

³⁹⁰ Boardman & Hammond 1982, 189.

³⁹¹ Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004b, 196; cf. Miličević Bradač 2010, 46; *PWRE15* 1912, 437-39, s. v. „Herakleia, 28b“ (Ziegler, K); *Brill's New Pauly* (2006) s.v. „Heraclea“ (Kramolisch, H); Tsetschladze 2006, lxix (tablica); Osborne 2009, 87; Boardman & Hammond 1982, 161; St. Byz., Gronovius & Jonge 1678, 297-8, s. v. Ηράκλεια br. 2 i bilj 36.

³⁹² Müller, Müller & Langlois 1841, FHG (Heraclides Ponticus, fr. 29)

³⁹³ Smith 1854, s. v. „Heraclea“ (Bunbury, E. H)

³⁹⁴ Malkin 2011, 139-141; cf. Malkin 2004, 362

kartaška (Diod. Sic. 19. 71. 7). U drugom punskom ratu postaje 210. g. pr. Kr. rimska *civitas decumana* (Cic. Verr. 2. 2. 125).³⁹⁵ I danas grad nosi isto ime – Eraclea Minoa. Najviše se njome bavio Ernesto De Miro, koji ju istražuje od 1950.³⁹⁶ Utvrđeno je naseljavanje od kasnog neolitika i ranog brončanog doba. Malo je ostataka iz arhajskog i klasičnog razdoblja grčkog naseljavanja (vjerojatno posljedica erozije rta na kojem se naselje nalazilo), no najranija faza bedema utvrđena je u 2. pol. 6. st. pr. Kr. Najveći dio sačuvanog bedema s bastionima je iz 2. pol. 5. st. pr. Kr, te obnova iz kasnog 4. st. pr. Kr. Čini se da je u vrijeme Timoleontove obnove grad prepolovljen – sačuvan je novi zid, dio grada s pravilnim rasterom ulica, te kazalištem iz kasnog 4. st. pr. Kr. Rekognosciranjem hore 1980. utvrđeno je postojanje nekropole iz arhajskog razdoblja (2. pol. 6. st. pr. Kr) sjeveroistočno od grada.³⁹⁷

U arhajske kolonije pripadaju i dvije Herakleje na krajnjem zapadu Sredozemlja, o kojima nema puno podataka. “*The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*“ kao jednu od Herakleja spominje grad imenom Karteja (grč. Καρτηία), danas Cortijo de El Rocardillo u regiji Guadarrangue, u zaljevu Algecirasa.³⁹⁸ Bio je to fenički (punski) grad, kao što mu i ime pokazuje (fenički qrt / krt znači „grad“). Kao Herakleju spominje ju Strabon (Str. 3. 1. 7-8), prema pričanju Timostena s Roda, zapovjednika mornarice Ptolemeja II – u njegovo je vrijeme (oko 280. g. pr. Kr) još bio vidljiv bedem i luka sa spremištima za brodove. Grad je prema Timostenu osnovao Heraklo.³⁹⁹ Pere Bosch-Gimpera⁴⁰⁰ jedan je od rijetkih koji ju spominje, kao Masaliotsku „manju naseobinu“ osnovanu između 584. i 570. g. pr. Kr. Pauzanija (Paus. 6. 19. 3) pak donosi zanimljiv podatak da je staro mjesto za „Karpiju“ (grč. Καρπία) bilo Tartes. Kao drugo ime legendarnog Tartesa⁴⁰¹ spominju Karteju i Plinije (Plin. NH 3. 3) i Pomponije Mela (Pompon. 2. 96). Stjepan Bizantinac spominje je kao „otok u Atlantiku“.⁴⁰² Od ostataka ranijih faza grada pronađen je dio spomenutog helenističkog bedema, kampanska

³⁹⁵ Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004b, 196-7; cf. *PWRE15* 1912, 437-39, s. v. “Herakleia, 28b” (Ziegler, K); *Brill’s New Pauly* (2006) s.v. “Heraclea” (Kramolisch, H)

³⁹⁶ njegova istraživanja objavljena su u De Miro 2014

³⁹⁷ Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004b, 196-7; cf. *PWRE15* 1912, 437-39, s. v. “Herakleia, 28b” (Ziegler, K); *Brill’s New Pauly* (2006) s.v. “Heraclea” (Kramolisch, H); De Miro 1960; Wilson & Leonard 1980

³⁹⁸ Stanley Jr. & Knapp 2014; cf. <http://omnesviae.org/api/sites/OVPlace247>, pristupljeno 10. 3. 2015.

³⁹⁹ Stillwell *et al.* 1976, s. v. “KARTEIA or Herakleia, Cádiz, Spain.” (Fernandez-Chicarro, C)

⁴⁰⁰ Bosch-Gimpera 1944, 53; cf. Miličević Bradač 2010, 51

⁴⁰¹ Cf. Niemeyer 2006; Alvar 1989; Chamorro 1987

⁴⁰² Gronovius & de Jonge 1678, 297-8, s. v. Ηράκλεια br. 22 (?) (κβ' Νῆσος ἐν τῷ Ἀτλαντικῷ) i bilj. 45 koja ga povezuje s Gibraltarom i Tartesom; cf. bilj. 1 uz prijevod Tita Livija, koja objašnjava da je Atlantik u antičkoj predodžbi svijeta počinjao odmah iza Heraklovih stupova (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Liv.+28+30.&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0159#note1>; pristupljeno 10. 3. 2015); cf. Roller 2006

keramika i hispano-kartaški srebrni novac. Grad je ipak najpoznatiji u svojim rimskim fazama, počevši s republikanskom odmah nakon što je 171. g. pr. Kr. grad postao rimska kolonija (Liv. 28. 30. 3). Spominje se kao važna strateška luka u sukobima Cezara i Pompeja (De Bello Hisp. 26. 1-17).⁴⁰³ Arheološki ostaci odnose se uglavnom na one iz rimskog perioda: bedem, kazalište⁴⁰⁴, terme i vjerojatno hram ukrašen korintskim kapitelima, skulpture,⁴⁰⁵ novac (kovan in situ),⁴⁰⁶ natpise⁴⁰⁷ i keramiku.⁴⁰⁸

Plinije (Plin. NH 3. 20; većina drugih izdanja 3. 4) spominje grad zvan Herakleja na ušću Rhône, možda čak naseobini Masaliota, iako u to sam nije posve siguran.⁴⁰⁹ To je jedini spomen te kolonije. Stjepan Bizantinac spominje ju kao „Keltsku koloniju“ (ζ' Κελτικῆς), dok bilješka pojašnjava da se radi o toj Plinijevoj na Rhône.⁴¹⁰ Spomenuta je još u Antoninovom itineraru (It. Ant. 505, 4; 6), zajedno s keltskim toponimom Caccabaria, koji se može poistovjetiti s današnjim gradom Cavalaire-sur-Mer, između Fréjusa i Saint-Tropeza.⁴¹¹ Druga moguća lokacija je Port-de-Bouc, gdje je pronađena helenistička nekropola.⁴¹²

3.2. Klasične kolonije

Klasično razdoblje grčke povijesti i umjetnosti uglavnom se određuje između 480. g. pr. Kr. (kraj Perzijskih ratova) i 323. g. pr. Kr. (smrt Aleksandra Velikog). Kolonizacija u tom razdoblju drugačija je od arhajske i više se približava modernom shvaćanju tog pojma. Delfi više nisu presudan faktor u osnivanju kolonija, iako se još uvijek od njih traži potvrda. Arhajske kolonije su u usponu i počinju širiti svoje teritorije i osnivati vlastite kolonije. Kolonizacija klasičnog razdoblja mora se promatrati u svjetlu događaja koji su uslijedili nakon Perzijskih ratova, a doveli su do Peloponeskog – najbolji izvori za taj period su Tukidid (*Povijest Peloponeskog Rata*) i

⁴⁰³ O problemu autora ovog djela Cf. Storch 1973

⁴⁰⁴ <http://www.theatrum.de/767.html>, pristupljeno 10. 3. 2015.

⁴⁰⁵ <http://www.ubi-erat-lupa.org/monument.php?id=12134>, pristupljeno 10. 3. 2015.

⁴⁰⁶ <http://nomisma.org/id/carteia#this>, pristupljeno 10. 3. 2015.

⁴⁰⁷ <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/geographie/suche?geoDBID=2385>, pristupljeno 10. 3. 2015.

⁴⁰⁸ Stillwell *et al.* 1976, s. v. "KARTEIA or Herakleia, Cádiz, Spain." (Fernandez-Chicarro, C)

⁴⁰⁹ Cf. The Natural History. Pliny the Elder. John Bostock, M. D., F. R. S. H. T. Riley, Esq., B. A. London. Taylor & Francis, Red Lion Court, Fleet Street. 1855., bilj 26

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D3%3Achapter%3D5#note26>), pristupljeno 10. 3. 2015.

⁴¹⁰ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8, s. v. Ηράκλεια br. 7, bilj. 39.

⁴¹¹ Loseby & Häussler 2012; cf. Smith 1854, s. v. "Heracleia in Gallia Narbonensis." (G. L); , <http://www.arbre-celtique.com/encyclopedie/fiche-5582.htm>, pristupljeno 10. 3. 2015.

⁴¹² Marino & Rigeade 2006, 2; cf. <http://encyclopedie.arbre-celtique.com/heraclea-herakleia-pointe-de-vella-port-de-bouc-5581.htm>, pristupljeno 10. 3. 2015.

Herodot. U kolonizaciju se intenzivnije uključuje Atena, potaknuta usponom moći svog rivala Sparte, osnivajući kleruhije (grč. κληρουχία)⁴¹³ na strateškim mjestima (otoci, Propontida). Ta vrsta kolonija bila je posve pod kontrolom matičnog polisa, koji je nadzirao njezine vanjske poslove, dok su unutarnji bili pod nadzorom bogatih kolonista. Proizvedena dobra izvozila su se većinom u matičnu Atenu, a stanovnici, atenski saveznici i u vojnom smislu, morali su se odazivati u slučaju potrebe. Ti su stanovnici bili velikom većinom siromašniji građani prenapučene Atene, koji su odlazili u kolonije, kao i njihovi preci iz arhajskog razdoblja, s nadom u bolji život koji im je jamčilo atensko građansko pravo i zemlja dodijeljena kolonistima. Takva praksa dovela je do rasta atenske moći i njene hegemonije nad Delskim savezom.⁴¹⁴ No osim Atene i Sparte, ostali polisi nemaju imperijalističke sklonosti. U manje demokratskim polisima, osobito gdje je na vlasti bio tiranin, kolonizacija se odvijala pod patronatom lokalnih moćnika, čija je motivacija bila prije svega osobni profit. Mnoge stare kolonije se ponovno osnivaju ili potpadaju pod tuđu vlast iz različitih razloga. U 4. st. pr. Kr. kolonije osniva i vladar sve jače helenizirane Makedonije, Filip II, uglavnom na putevima svojih vojnih pohoda, kao kasnije i njegov sin Aleksandar.⁴¹⁵

U klasični period može se datirati osam Herakleja. Ona u Trahinu spartanska je kolonija iz 2. pol. 5. st., nastala iz potrebe Sparte da učvrsti svoj položaj na granici s Atikom. Kolonija u južnoitalskoj Lukaniji nastala je otprilike u isto vrijeme kao rezultat sporazuma između stanovnika spartanske kolonije Tarenta i atenskog Turija, koje su se prepirale oko zemlje između njihovih teritorija. Dvije kolonije u Makedoniji vjerojatno su osnovane za vrijeme Filipovih ratova s Ilirima. Njihovo ime vjerojatno je vezano uz konstruiranu pripadnost Filipove loze Argeada Heraklidima (Theoc. 17. 26-7), kao što se Heraklo često nalazi na novcu Filipa II.⁴¹⁶ Pet je još nepouzdana lociranih Herakleja. Ona na Jadranu, ona na ušću Dunava na mizijskom Pontu i ona na eolskoj obali Male Azije osnovane su u 2. pol. 5. i 4. st. pr. Kr. no ne zna se sa sigurnošću tko ih je osnovao ni zašto nose ime Herakleja. Ipak, u njihovoj okolici mogu se naći pokoji toponim ili legenda vezana uz Herakla, npr. Hilički poluotok na Jadranu (ime dobio po Hilu, sinu Herakla i nimfe Melite; Ap. Rhod. Argon. 537-43)⁴¹⁷ i Heraklov kamen u dolini Herma

⁴¹³ ždrijebom dodijeljena zemlja za naseljavanje siromašnim stanovnicima; Senc 1988, 520

⁴¹⁴ Figueira 2008, 435 i d. ; *Encyclopædia Britannica* (bez datuma), s. v. "Cleruchy" (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/121373/cleruchy>, pristupljeno 1. 4. 2015)

⁴¹⁵ Figueira 2008, 477-78.

⁴¹⁶ http://www.wildwinds.com/coins/greece/macedonia/kings/philip_II/i.html, pristupljeno 1. 4. 2015.

⁴¹⁷ <http://www.theoi.com/Nymphe/NympheMelite.html>, pristupljeno 2. 4. 2015.

(Hsch. s. v. Ἡρακλεία λίθος). Njima su pridružene Herakleja – selo u Eolidi i tzv. Herakleja Bolbe u Kariji. Na kraju će biti navedena dva grada koja su vezana uz toponim „Herakleja“, iako su u povijesti poznati pod drugačijim imenom: atenska kolonija Neapol na Propontidi i Hersonez na Krimu, koji je osnovala Herakleja Pontska. Posljednji se može povezati i s ranim kultom feničkog boga Melkarta, kasnije izjednačenog s Heraklom.

Herakleju u Trahinu, području južno od rijeke Sperheja (grč. Σπερχειός), između gore Ete (grč. Οίτη) i Termopilskog klanca, osnovali su Spartanci oko 426. g. pr. Kr. O njezinom osnutku i važnosti najviše saznajemo od Tukidida (Thuc. 3. 92). U dolini Sperheja živjelo je nekoliko naroda, a u vrijeme početka peloponeskih ratova Trahinjane su već neko vrijeme ugrožavali stanovnici gore Ete. Od Etejana su trpjeli i Dorani u matičnoj Doridi, te su se odlučili za pomoć obratiti Spartancima, iako su se prvotno htjeli prikloniti Atenjanima. Spartanci su taj prostor smatrali dobrim strateškim položajem u vrijeme peloponeskih ratova (431–404. g. pr. Kr), te su poslali upit u Delfe s namjerom osnivanja kolonije. Time su mimoišli dotad uobičajenu praksu osnivanja kolonija, prema kojoj je proročište odlučivalo o uvjetima i lokaciji osnivanja kolonije, te su samo tražili legitimizaciju kao i kod donošenja bilo koje druge važne državne odluke. Proročište je odobrilo spartansko naseljavanje, te su određeni ekisti Leont, Alkida i Damagon, vjerojatno kao predstavnici triju dorskih plemena (Hili, Pamfili i Dimani, grč. Ὑλλεῖς, Δυμάνες, Πάμφυλοι). Koloniste su osim Spartanaca činili i perijeci, te dobrovoljci iz drugih grčkih gradova i pokrajina, osim Jonjana, Ahajaca i nekolicine drugih. Diodor Siciliski (Diod. Sic. 12. 59. 5) navodi broj od deset tisuća kolonista (četiri tisuće Spartanaca i šest ostalih), što bi Herakleju smjestilo među veće kolonije u Atici, nastalu kombinacijom uobičajene kolonizacije i sinoikizma, budući da su se kolonistima pridružila i neka lokalna plemena.⁴¹⁸ Nakon početnog prosperiteta koji je zabrinuo Atenjane, spartanska dominacija i „silovita i nečasna uprava“ izazivala je nezadovoljstvo kod ostatka doseljenika, a uz česte upade Tesalaca koji nisu željeli Lakedemonjane u svom susjedstvu, kolonija se počela raspadati (Thuc. 3. 93). Tesalci pojačani Dolopljanima, Melijcima i Onijancima porazili su Heraklejce 430/19. g. pr. Kr. (Thuc. 5. 51; Diod. Sic. 12. 77. 4), a godinu kasnije (419/18. g. pr. Kr) koloniju su zauzeli Beočani i otjerali spartanskog arhonta (možda na poziv samih građana; Diod. Sic. 12. 77. 4., Thuc. 5. 52). Konačna pobuna protiv spartanske vlasti 399. g. pr. Kr. je

⁴¹⁸ *PWRE*15 1912, 424-5, s. v. „Herakleia, 4“ (Stählin, F); cf. Pease 1917, 5; Boardman & Hammond 1982, 145; Decourt, Nielsen & Helly 2004, 710; Hansen 2006, 52-3; Figueira 2008, 480-2

ugušena, te su izgnani starosjedioci s gore Ete. Nekoliko godina kasnije (395. g. pr. Kr) grad opet pada u ruke Beočana i Argivaca koji su protjerali stanovništvo spartanskog podrijetla i vratili ono ranije izgnano (Diod. Sic. 14. 38., 14. 82). Jazon iz Fere ruši grad do temelja 371/70. g. pr. Kr. i predaje ga Melijcima i Etejanima (Xen. Hell. 6. 4. 27., Diod. Sic. 15. 57. 2). U helenizmu se pridružuje etolskom savezu i postaje njegovim sjedištem, što pridonosi prosperitetu ranije razrušenog grada (Paus. 10. 20. 9; Liv. 28. 5. 13), no 191. g. pr. Kr. opsjeda ga i pljačka konzul Manije Acilije Glabrij nakon što je u bitci kod Termopila 191. g. pr. Kr. porazio Antioha (Liv. 36. 16. 5). Od 167. g. pr. Kr. Herakleja je glavni grad autonomnog teritorija Etejana, pod Oktavijanom 30. g. pr. Kr. pridruženog Ftiotidi. Za Justinijana su obnovljene zidine (Procop. Aed. 4. 2. 17-21), no ubrzo je grad napušten.⁴¹⁹

Izvori nisu posve jasni u vezi lokacije ove kolonije: Tukidid (Thuc. 3. 92. 6) kaže da je bila novoutvrđena („...καταστάντες δὲ ἐτείχισαν τὴν πόλιν ἐκ καινῆς“), a Strabon (Str. 9. 4. 13) ju smješta šest stadija od nekadašnjeg centra melijskih naroda, Trahina, Diodor (Diod. Sic. 12. 59. 3-4) navodi da su Spartanci, odlučivši grad „učiniti velikim“, preimenovali Trahin u čast svom pretku Heraklu koji je tamo živio i kome su, prema Strabonu (op. cit.) bili posvećeni vrući izvori po kojima su Termopile dobili ime (grč. Θερμοπόλαι = „topla vrata“).⁴²⁰ Za Trahin se ne zna pouzdano je li ikada imao status *polis*a, no budući da je ime posvjedočeno na novcu može se pretpostaviti da jest. Pauzanija (Paus. 10. 22) na putu za Herakleju uočava ruševine Trahina, koje Felix Stählin prepoznaje u ostacima Heraklejskog donjeg grada. Yves Béquignon smatra da se nalazio na mjestu kasnije Heraklejske akropole, a slažu se da se radi o poziciji na lijevoj obali rijeke Azopa, gotovo uz njegov izvor u strmim stijenama podnožja gore Ete. Béquignon je sam 1932. g. sustavno istražio mjesto današnje Irakilje (ngr. Ηράκλεια), te utvrdio da su stanovnici starog Trahina imali udjela u osnivanju nove kolonije.⁴²¹ U stijenama iznad grada izdubljene su grobnice, većinu kojih Béquignon označava kao bizantske, iako bi Pauzanijin navod o „Dejanirinoj grobnici“ u stijenama iznad Herakleje (Paus. 2. 23) mogao sugerirati njihovo mnogo ranije podrijetlo.⁴²² Što

⁴¹⁹ *PWRE15* 1912, 425-429, s. v. „Herakleia, 4“ (Stählin, F); cf. 424, s. v. „Herakleia, 4“ (Stählin, F); ; Stillwell *et al.* 1976, s. v. „HERAKLEIA TRACHINIA Central Greece.“ (Béquignon, Y); Decourt, Nielsen & Helly 2004, 683, 711; Figueira 2008, 482-3; Graham 1964, 206-9

⁴²⁰ *PWRE15* 1912, 424, s. v. „Herakleia, 4“ (Stählin, F); cf. Decourt, Nielsen & Helly 2004, 710; Figueira 2008, 481

⁴²¹ Decourt, Nielsen & Helly 2004, 710, 713; cf. *PWRE15* 1912, 424, s. v. „Herakleia, 4“ (Stählin, F); cf. ; Béquignon 1937, 244

⁴²² *PWRE15* 1912, 424, s. v. „Herakleia, 4“ (Stählin, F); cf. Béquignon 1937, 245; Stillwell *et al.* 1976, s. v. „HERAKLEIA TRACHINIA Central Greece.“ (Béquignon, Y); *Brill's New Pauly* (2006) s.v. „Heraclea“ (Kramolisch, H)

se tiče same Herakleje, Stählin prema izvorima spominje ostatke zidina i akropole, gimnazij i Artemidin hram, a zidine i pristaništa navode Tukidid i Ksenofont (Thuc. 3. 92., Xen Hell. 6. 4. 27). Zidove nalazi i Béquignon, datira ih u 4. st. pr. Kr. prema načinu gradnje. Pronalazi i helenističke zidove i rimske kuće.⁴²³ Agoru spominje natpis (IG IX,2 103)⁴²⁴ nađen kraj Almira (grč. Ἀλμυρό) u Tesaliji (nekad Halos, grč. Ἁλος). Osim u IG, natpisi su objavljeni u *Bulletin de correspondance hellénique* (BCH) i *Supplementum Epigraphicum Graecum II*.⁴²⁵ Herakleja kuje srebrni novac od ranog 4. st. pr. Kr, koji osim legende s imenom grada sadrži prikaze Heraklovih simbola (lavlje glave, toljage, luka i strijele).⁴²⁶ Heraklov kult je vjerojatno bio dominantan (Diod. Sic. 12. 59. 4)⁴²⁷, što je posve razumljivo s obzirom na povezanost toga kraja s pričom o Heraklovoj smrti od Nesova otrova, poznatoj po Sofoklovoj drami *Trahinjanke* (2. pol. 5. st. pr. Kr, o datumu se raspravlja).⁴²⁸ Sama Herakleja ne spominje se u drami, iako je je osnovana otprilike u vrijeme kad je drama izvedena u Ateni; Michael Vickers smatra da na događaje u peloponeskom ratu i prijetnju koju je Ateni predstavljalo osnivanje Herakleje u Trahinu ukazuje lik Herakla – nasilnog Doranina, koji se protegao i na Euripidovu dramu u kojoj Heraklo ubija svoju ženu i djecu u Tebi.⁴²⁹

Herakleja u južnoj Italiji (Lukanija, Tarentski zaljev) osnovana je 433/32. g. pr. Kr. kao zajednička naseobina dorske kolonije Tarenta i atenske Turija. Zajedničko osnivanje kolonije u dolini rijeka Akirisa i Sirisa (grč. Ἀκίρις i Σίρις, danas Agri i Sinni) između Tarenta i Turija, riješilo je razmirice oko pretenzija na taj teritorij.⁴³⁰ Na tom se prostoru do kasnog 6. st. pr. Kr. nalazio grad Siris (grč. Σίρις), kolonija jonskih Grka, vjerojatno iz Kolofona, koje su Lidani protjerali iz njihovog grada oko 650. g. pr.

⁴²³ PWRE15 1912, 424-5, s. v. "Heracleia, 4" (Stählin, F); cf. Béquignon 1937, 245-250; Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA TRACHINIA Central Greece." (Béquignon, Y); Decourt, Nielsen & Helly 2004, 710-11;

⁴²⁴ <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D147924%26bookid%3D10%26region%3D3>

⁴²⁵ Inscriptiones Graecae, IX,2. Inscriptiones Thessaliae, ed. Otto Kern. Berlin 1908. ; 1934. i 1971. Cf. <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/book?region=3&subregion=9&area=Oitaia&site=Heracleia%20Trachinia&bookid=118>; pristupljeno 27. 3. 2015. ; Supplementum Epigraphicum Graecum. Vols. 1-11, ed. Jacob E. Hondius, Leiden 1923-1954. ; sve dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=gis%3Fregion%3D3%26subregion%3D9%26area%3DOitaia%26site%3DHeracleia%2520Trachinia>; pristupljeno 27. 3. 2015.

⁴²⁶ Decourt, Nielsen & Helly 2004, 712; cf. Poole & Gardner 1883, 21

⁴²⁷ Decourt, Nielsen & Helly 2004, 712; cf. Figueira 2008, 481

⁴²⁸ Vickers 1995, 43; cf. Hoey 1979

⁴²⁹ Vickers 1995, 42-48, 69

⁴³⁰ Smith 1854, s. v. "Heracleia; Policoro" (Bunbury, E. H); cf. Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA (Policoro) Lucania, Italy." (Holloway, R. R); Boardman & Hammond 1982, 173; Boardman 1999, 184; Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004a, 259; *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H); Figueira 2008, 50

Kr. (Str. 6. 1. 14). Krajem 6. st. pr. Kr. Sibaris je osvojio i razorio Siris.⁴³¹ Iz izvora (Str. 6. 1. 14; Diod. Sic. 12. 36. 4. 9; Antioh fr. 12 & 13, FHG 555;⁴³² Plin. Nat. 3. 15) je nejasno je li Herakleja osnovana na ostacima Sirisa, ili kao luka na samoj obali. Arheološka istraživanja koja se kontinuirano provode od 1959. g. (Nevio Degrassi; Sveučilište u Heidelbergu u suradnji sa Soprintendenza alle Antichità di Taranto)⁴³³ utvrdila su tragove grčkog naseljavanja na platou uz estuarije Akirisa i Sirisa, današnjem mjestu Policoro. Na višem dijelu platoa, kasnijoj akropoli grada, grčko se naseljavanje prema keramici iz naselja i grobova, te masivnom zidu od sušene opeke može datirati u kasno 8. st. pr. Kr. što dodatno komplicira podatke dobivene iz izvora.⁴³⁴ Klasična Herakleja je pod utjecajem i zaštitom metropole Tarenta brzo napredovala, te je u drugoj polovici 4. st. pr. Kr. izabrana za sjedište skupštine saveza italskih gradova protiv domaćih Lukana, koju je predvodio Aleksandar Mološanin po kojeg su poslali iz Epira da im pomogne. On je kasnije premjestio sjedište u Turij, da oslabi dominaciju Tarenta (Str. 6. 3. 4). U ratu Rimljana i Pira 280. g. pr. Kr. odigrala se bitka nedaleko od Herakleje (Plut. Vit. Pyrrh. 16; Liv. 22. 59. 8), koja je u to vrijeme imala status rimskog federata (Cic. Arch. 50). Ciceron i Plinije (Plin. NH 3. 15) spominju je kao jedan od rijetkih grčkih gradova koji su zadržali svoj značaj i pod rimskom vlašću. Čini se da je u vrijeme Spartakova ustanka (1. st. pr. Kr) grad ograničen na prostor akropole, na kojem je opstao do pada Zapadnog carstva. Spominje ga Antonijev itinerar (It. Ant. 113), *Tabula Peutingeriana* (VII. 1. m) i Stjepan Bizantinac (St. Byz. s. v. ζ' *Ἰταλίας*).⁴³⁵ Najpoznatiji građanin Herakleje na Sirisu bio je slavni slikar Zeuksip (grč. Ζεύξιππος)⁴³⁶ Arheološka istraživanja utvrdila su položaj grada u današnjem mjestu Policoro (Matera, Basilicata, Italija).⁴³⁷ Nalazila se na uskom platou paralelnom s rijekom Agri, dok se na mjestu današnjeg Castello Baronale nalazila akropola naseljena još od kasnog 8. st. pr. Kr. Na njezinom južnom obronku i djelomično na riječnom platou nađeni su ostaci bedema iz 2. pol. 5. st. pr. Kr. Raster donjeg grada utvrđen je zračnom fotografijom, kao i postojanje agore, te keramičarskih radionica unutar kuća. U

⁴³¹ o osnivanju Sirisa Cf. Malkin 1998, 226-231; Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004a, 293-310

⁴³² Müller, Müller & Langlois 1841, FHG (Antiochos, fr. 12&13)

⁴³³ Neutsch 1968, 191

⁴³⁴ Smith 1854, s. v. "Heracleia; Policoro" (Bunbury, E. H); Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA (Policoro) Lucania, Italy." (Holloway, R. R); Boardman & Hammond 1982, 174; Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004a, 259-60; Figueira 2008, 50

⁴³⁵ St. Byz., Gronovius & Jonge 1678, 297-8, s. v. Ἡράκλεια br. 6, bilj. 38.

⁴³⁶ Smith 1854, s. v. "Heracleia; Policoro" (Bunbury, E. H); Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA (Policoro) Lucania, Italy." (Holloway, R. R); *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H)

⁴³⁷ Edlund Berry & Small 2014; cf. <http://it.wikipedia.org/wiki/Policoro>, pristupljeno 29. 3. 2015.

drugoj polovici 4. do 3. st. pr. Kr. izgrađeni su bedemi za zaštitu donjeg grada, ojačani kulama i obrambenim jarkom.⁴³⁸ Hora klasičnog polisa uspostavljena je po osnutku grada i prostirala se na oko 350 km², na sjeveru graničeći s horom Metaponta. Pronađeni u tragovi naselja iz kasnog 5. st. pr. Kr, vjerojatno vezani uz razrušeni Siris, kao i poljoprivredna imanja i luke na estuariju Sirisa (danas Sinni). Izvan grada nađena su groblja s ukopima u grobnim cistama napravljenim od kamenih ploča, bogata keramičkim priložima uglavnom lokalne produkcije. Hora je prošarana svetištima iz 5. i 4. st. pr. Kr, od kojih su najbitnija ono Demetre i Kore iz 2. pol. 4. st. pr. Kr. i ono Dioniza i Atene Poliade iz kasnog 4. st. pr. Kr. Čini se da je Demetrin kult postojao još u ranijem Sirisu u 5. st. pr. Kr, a u svetištu se štovala i Artemida Soteira. Pronađeni su i ostaci arhajskog hrama, obnovljenog u klasičnom razdoblju, no nije sigurno kojem je božanstvu pripadao.⁴³⁹ Kultovi se spominju uglavnom u natpisima⁴⁴⁰ od kojih je najvažniji i najpoznatiji tekst na dvjema brončanim tzv. heraklejskim tablicama (lat. *Tabulae Heracleenses*), pronađenim 1732. g.⁴⁴¹ Sadrže stariji grčki tekst (kasno 4. st. pr. Kr) koji se odnosi na podjelu zemlje, osobito teritorij svetišta (IG. XIV. 645), preko kojeg je napisana kopija rimskog zakona (*Lex Iulia Municipalis*) iz 45. g. pr. Kr. Oba teksta pružaju vrijedne podatke i doživjeli su puno objava i komentara.⁴⁴² Iako su u Herakleji posvjedočeni mnogi kultovi, čini se da je matični Tarent u grad donio kult eponimnog Herakla, vjerojatno glavni kult *polisa*. Grad je kovao srebrni novac od svog osnutka, a o njegovom prosperitetu svjedoči emisija zlatnog novca (tetrastater). Prikazi na novcu uglavnom se odnose na Herakla i njegove attribute. Posebno je zastupljen

⁴³⁸ Neutsch, B. "Untersuchungen im Bereiche des ehemaligen Wohngebietes von Herakleia", in *Herakleia studien* 1967, 110–80. ; cit. u Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004a, 260; Neutsch 1968; Otto 2003 (<http://www.uibk.ac.at/klassische-archaeologie/Grabungen/Policoro/Policoro.html#herakleia>; pristupljeno 29. 3. 2015)

⁴³⁹ Sartori, F. "Eraclea di Lucania: Profilo storico", *Herakleia studien* 1967, 16–95. ; Degrassi, N. 1967. "Meisterwerke frühhaliotischer Vasenmalerei aus einem Grab in Policoro", in *Herakleia studien* 1967, 193–231. ; Osanna, M. "Chorai coloniali da Taranto a Locri: documentazione archeologica e ricostruzione storica", Rim, 1992. ; Guy, M. "Cadastrés en bandes de Métafonte a Agde: questions et méthodes", in *Hommages a Andre Nickels, Études Massaliètes* 4, 427–41. Pariz 1995; cit. u Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004a, 259–60; cf. Smith 1854, s. v. "Heracleia; Policoro" (Bunbury, E. H); *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H); Otto 2003 (<http://www.uibk.ac.at/klassische-archaeologie/Grabungen/Policoro/Policoro.html#herakleia>; pristupljeno 29. 3. 2015)

⁴⁴⁰ objavljeni u „Inscriptiones Graecae, XIV. Inscriptiones Siciliae et Italiae, additis Galliae, Hispaniae, Britanniae, Germaniae inscriptionibus“. ed. Georg Kaibel. Berlin 1890. (IG. XIV. 645–6); „Supplementum Epigraphicum Graecum“ Vols. 26–41, eds. Henry W. Pleket & Ronald S. Stroud. Amsterdam 1979–1994. (vol. 30); „Bulletin de correspondance hellénique“ (23, 1899; 63, 1939–41), dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main> (pristupljeno 29. 3. 2015); cf. Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004a, 258–61.

⁴⁴¹ Webb 1760

⁴⁴² Smith 1854, s. v. "Heracleia; Policoro" (Bunbury, E. H); objave natpisa: Uguzzoni, Arianna, & Franco Ghinatti. *Le tavole greche di Eraclea*. Università degli Studi di Padova. Pubblicazioni dell'Istituto di Storia Antica, 7. Rome 1968. (<http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D337349%26bookid%3D860%26region%3D13>, pristupljeno 29. 3. 2015) i M. H. Crawford et al., *Roman Statutes, I*, London, 1996, pp. 355–391, n. 24 (http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Leges/heracleensis_crawford.html, pristupljeno 29. 3. 2015)

stojeći prikaz Herakla s atributima, što je možda prikaz lokalne kultne statue, ili samo odraz prekida uskih veza s Tarentom nakon dolaska Aleksandra Mološanina, što je rezultiralo razvojem lokalnog prikaza eponimnog božanstva.⁴⁴³

U Makedoniji su poznate dvije kolonije iz 4. st. pr. Kr. koje je možda osnovao Filip II Makedonski u vrijeme njegovih pohoda protiv Ilira, 359-356. g. pr. Kr, poznate kao Herakleja Linkestis (grč. Ἡράκλεια Λύγκου, lat. Heraclea Lyncestis) i Herakleja Sintika (grč. Ἡράκλεια Σιντική, lat. Heraclea Sintica). Obje ih spominje W. M. Leake (*Travels in Northern Greece*).⁴⁴⁴ Herakleja Linkestis nalazi se kraj današnje Bitole u Makedoniji (FYROM).⁴⁴⁵ Najplodnije je razdoblje doživjela u vrijeme Rimskog carstva, kao dio provincije Makedonije, zahvaljujući svom položaju uz glavnu prometnicu prema Egejskom moru, *via Egnatia*. U 3. st. dobila je status kolonije i naziv *Septimia Aurelia Heraclea*. Iz tog razdoblja potječe najveći dio arheoloških ostataka, uključujući portik s počasnim i votivnim natpisima i statuama te terme. U kasnoantičkom periodu i ranom srednjem vijeku Herakleja Linkestis je sjedište biskupije (4. -6. st.), o čemu svjedoče ostaci dvije ranokršćanske bazilike ukrašene sjajnim mozaicima iz 5. st. Iz tog razdoblja pronađeni su ostaci bedema akropole, gornji i donji grad, te ostaci teatra na obroncima akropole. Grad su uništili Goti pod Teodorikom 472. g., te je usprkos obnovi i oporavku uništena krajm 6. st. u najezdama Slavena.⁴⁴⁶ Spominje se kod Plinija (Plin. NH 4. 38), Strabona (Str. 7. fr. 20),⁴⁴⁷ Polibija (Polyb. 34. 12. 7), Ptolemeja (Ptol. Geog. 3. 13. 30), u Antoninovom itineraru (It. Ant. 330) i *Tabula Peutingeriana* (VIII. 1. m).⁴⁴⁸ Natpisi su objavljeni u korpusima IG X 2, 2, IGBulg. Vol 1. i SEG 15.⁴⁴⁹

⁴⁴³ Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004a, 261; Yarrow 2013, 351-4

⁴⁴⁴ Leake 1835, 226, 281; cf. Hatzopoulos & Paschidis 2004, 794

⁴⁴⁵ Wilkes 2014

⁴⁴⁶ *PWRE* 15 1912, 429, s. v. "Herakleia, 5, 6" (Oberhammer, E); Smith 1854, s. v. "Heracleia Lyncestis" (Boucher James, E); Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA LYNKESTIS (Bitola) Macedonia, Yugoslavia." (Wiseman, J); *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H); cf. Papazoglou 1961; Tomašević 1966; <http://haemus.org.mk/heraclea-lyncestis/>, pristupljeno 30. 3. 2015.

⁴⁴⁷ Interesantan je komentar bilj. 2. ed. H. L. Jones o „zabunama“ prepisivača koje su dovele do smještanja H. Linkestis u Pelagoniju (*The Geography of Strabo*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1924., <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0198%3Abook%3D7%3Achapter%3Dfragments%3Asection%3D20#note2>, pristupljeno 30. 3. 2015); cf. Smith 1854, s. v. "Heracleia Lyncestis" (Boucher James, E)

⁴⁴⁸ *PWRE* 15 1912, 429, s. v. "Herakleia, 5" (Oberhammer, E); Smith 1854, s. v. "Heracleia Lyncestis" (Boucher James, E); Stillwell *et al.* 1976, s. v. "HERAKLEIA LYNKESTIS (Bitola) Macedonia, Yugoslavia." (Wiseman, J); Hatzopoulos & Paschidis 2004, 796; *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H)

⁴⁴⁹ *Inscriptiones Graecae, X: Inscriptiones Epiri, Macedoniae, Thraciae, Scythiae. Pars II, fasc. 2: Inscriptiones Macedoniae septentrionalis. Sectio prima: Inscriptiones Lyncestidis, Heracleae, Pelagoniae, Derriopi, Lychnidi*, ed. Fanula Papazoglou, Milena Milin, Marijana Ricl, adiuvante Klaus Hallöf. Berlin 1999. ; *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, ed. Georgi Mihailov. 5 vols. Sofia 1958-1970, 1997. Vol. 1, 2nd edn. *Inscriptiones orae Ponti Euxini* (1970). ; *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Vol. 15; Vols. 12-25, ed. Arthur G. Woodhead. Leiden 1955-1971. dostupno

Cezarovi zapisi o građanskom ratu (Caes. BCiv. 3. 79; u PWRE navedeno 3. 73. 3) navode Herakleju u Kandaviji (planinskoj regiji na granici Ilirije i Makedonije),⁴⁵⁰ kraj koje je Pompejeva vojska skoro porazila Cezarovu pod zapovjedništvom Kalvina (Gnaeus Domitius Calvinus). Kasnije je u transkripcijama pogrešno dodano „Sintica“ uz ime Herakleja – u tekstu se radi o Herakleji Linkestis koja se nalazi upravo u opisanom prostoru, za razliku od Sintike koja se smješta u tračku Makedoniju, na obale rijeke Strimona (Strume).⁴⁵¹ Točna lokacija Herakleje Sintike dugo nije bila potvrđena, a pretpostavljala se blizina ili mjesta Zervohori kraj Seresa (ngr. Ζερβοχώρι) ili Neo Petrici (ngr. Νέο Πετρίτσι) blizu jezera Kerkini.⁴⁵² Pronalaskom Galerijevog natpisa iz 308. g. pr. Kr. upućenog *civitas Heracleotarum* kraj sela Rupite kraj Petricha u Bugarskoj 2002. g., antički grad s ostacima arhitekture i pokretnog materijala od helenističkog razdoblja do kasne antike i nekropolom konačno je identificiran kao Herakleja Sintika.⁴⁵³ Taj je toponim poznat ponajprije iz literarnih izvora, novca⁴⁵⁴ i natpisa. Od izvora ju spominju Diodor (Diod. Sic. 31. 8. 8.),⁴⁵⁵ Strabon (Str. 7. fr. 36), Plinije (Plin. NH. 4. 35), Livije (Liv. 42. 51, 45. 29), Ptolemej (Ptol. Geog. 3. 12. 27) i *Tabula Peutingeriana* (VIII. 2. m).⁴⁵⁶ Natpis iz Pele objavljen u *Supplementum Epigraphicum Graecum* potvrđuju postojanje heraklejskog etnika u ranom 4. st. pr. Kr, dok drugi natpis pripada miljokazu iz 2. st.⁴⁵⁷ Makedonsku Herakleju, grad koji je

na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/>, pristupljeno 30. 3. 2015. ; cf. Hatzopoulos & Paschidis 2004, 796.

⁴⁵⁰ Harry Thurston Peck. *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*. New York. Harper & Brothers. 1898. s. v. Candavia; <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0062>, pristupljeno 30. 3. 2015.

⁴⁵¹ *PWRE* 1912, 429, s. v. “Herakleia, 5, 6” (Oberhummer, E); Smith 1854, s. v. “Heracleia Lyncestis” (Boucher James, E)

⁴⁵² *PWRE* 1912, 429, s. v. “Herakleia, 6” (Oberhummer, E); *Brill’s New Pauly* (2006) s.v. “Heraclea” (Kramolisch, H); cf. Smith 1854, s. v. “Heracleia Sintica” (Boucher James, E); zanimljivo je spomenuti kako se u blizini Neo Petrici danas nalazi grad Iraklia, a to ime nosi i općina (ranije Dzumaja, ngr. Τζουμαγιά, preimenovana 1926), bez arheoloških ostataka; cf. http://el.wikipedia.org/wiki/Δήμος_Ηρακλείας i http://el.wikipedia.org/wiki/Ηράκλεια_Σερρών, pristupljeno 30. 3. 2015.

⁴⁵³ Mitrev 2003; cf. Lepelley 2004

⁴⁵⁴ Ivanov & Philipova 2013

⁴⁵⁵ *The Library of History of Diodorus Siculus*, Vol. XI. ed. F. R. Walton. Loeb Classical Library edition, Harvard University Press 1957., dostupno na http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/31A*.html, pristupljeno 30. 3. 2015.

⁴⁵⁶ *PWRE* 1912, 429, s. v. “Herakleia, 6” (Oberhummer, E); *Brill’s New Pauly* (2006) s.v. “Heraclea” (Kramolisch, H); cf. Smith 1854, s. v. “Heracleia Sintica” (Boucher James, E)

⁴⁵⁷ *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Vols. 26-41, eds. Henry W. Pleket & Ronald S. Stroud. Amsterdam 1979-1994. dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/>, pristupljeno 30. 3. 2015. ; cf. Flensted-Jensen 2004, 817

osnovao Filip II spominje i Stjepan Bizantinac. Iako je nejasno na koju je Herakleju mislio, najvjerojatnije se radi o Sintiki.⁴⁵⁸

Pseudo Skilak (Ps. Scyl. 22) spominje helenski grad i luku imenom Herakleja, uz more u Haoniji, koja je nasuprot Korkire, „Alkinojeva otoka“ (grč. „παρὰ θάλατταν μέχρι Χαονίας τῆς κατὰ Κέρκυραν τὴν Ἀλκινόου νῆσον. Καὶ πόλις ἐστὶν Ἑλληνικὴ ἐνταῦθα, ἧ τὸ ὄνομα Ἡράκλεια, καὶ λιμὴν“). Osim ovog navoda, za Herakleju znamo iz legenda na novcu koji se pronalazio uglavnom na otoku Hvaru (najpoznatija je ostava iz Škudljivca kod Starog Grada na Hvaru otkrivena 1835. g.),⁴⁵⁹ ali i na sjevernom Jadranu,⁴⁶⁰ pojedinačno ili u ostavama grčko-ilirskog novca. Datiraju se u zadnju četvrtinu 4. st. pr. Kr, a vrlo često se radi o prekivanju novca Farosa. Prikazuje se Heraklo i njegovi atributi.⁴⁶¹ Herakleju je među prvima pokušao identificirati Grga Novak, koji ju je smjestio na kopno kraj Rogoznice (tzv. Hilički poluotok); Mate Suić traži ju na prostoru Haonije, južne Iliride, oko Korkire (Krfa); Petar Lisičar se slaže s Novakovim prijedlogom Rogoznice, a sam predlaže između ostalih mogućnosti Salonu; Duje Rendić-Miočević ju veže za Korčulu, L. Braccesi se slaže; Petar Nisiteo iz Starog Grada na Hvaru smješta ju na rt Ploče, dok Marin Zaninović predlaže mjesto današnjeg grada Hvara na Hvaru.⁴⁶² Ipak, do danas Herakleja nije pronađena, niti je neka teorija o njezinom položaju u potpunosti prihvaćena.⁴⁶³ Jedino mjesto u antičkim izvorima koje je možda spominjalo Herakleju, osim Pseudo-Skilaka, je dio petnaeste knjige Diodora Sicilskog (Diod. Sic. 15. 13. 1-5) u kojem se opisuju savezi Dionizija Sirakuškog s Ilirima i ponovno ustoličenje Alketa za kralja Mološana, sredinom 380-tih godina pr. Kr. U to vrijeme Dionizije je osnovao koloniju Lis (grč. Λισσός, danas Lješ u Albaniji)

⁴⁵⁸ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8, s. v. Ἡράκλεια br. 23, bilj. 46. ; cf. *PWRE15* 1912, 429, s. v. “Herakleia, 6” (Oberhummer, E); Figueira 2008, 488

⁴⁵⁹ Goericke-Lukić 2013

⁴⁶⁰ Šeparović 2013

⁴⁶¹ Goericke-Lukić 2013, 300, 305; cf. Brunšmid, Josip. Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens. Abhandlungen des Archäologisch-epigraphischen Seminars der Universität Wien, Heft 13. Vienna 1898. dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D313394%26bookid%3D800%26region%3D4> pristupljeno 30. 3. 2015. ; *PWRE15* 1912, 436, s. v. “Herakleia, 26” (Patsch); M. Bonačić Mandinić: Novac Herakleje u Arheološkom muzeju u Splitu. VAHD 81, Split 1988, 65-80. citirano u Zaninović 1992, 37; Wilkes & Fischer-Hansen 2004, 331;

⁴⁶² G. Novak, *Dim(os) i Herakleja*, Buličev zbornik (Strena Buliciana), Zagreb - Split, 1924, 655-658; *ibid.* *Stari Grci na Jadranskom moru*, Rad JA, 322, Zagreb, 1961, 159. ; M. Suić, *Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu*, Rad JA, 306, Zagreb, 1955, 136-149. ; P. Lisičar, *Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu*, Skopje, 1951, 26. ; D. Rendić-Miočević, *K pitanju historiciteta nekih grčkih kovnica na našoj obali - Herakleja i Korkira Melaina*, Numizmatika, Vjesnik Numizmatičkog društva Zagreb, 5, Zagreb, 1953, 3-9. *ibid.*, *O pitanju prekova u emisijama grčko-ilirskih kovnica na Jadranu*, Numizmatičke vijesti XXII/33, Zagreb, 1979, 6-15; L. Braccesi, *Grecita adriatica*, Patron, Bologna, 1971, 52-54. ; P. Nisiteo, *Monete di Eraclea in Dalmazia*, *Bullettino dell'Istituto Archeologico*, Roma, 1838, no. 86, luglio, 90-94; citirano u Zaninović 1992, 36; cf. Zaninović 2008

⁴⁶³ Milićević Bradač 2010, 49

i pomogao Paranima osnovati Far (grč. Φάρος, danas Stari Grad na Hvaru). Tekst nastavlja (Diod. Sic. 15. 13. 5) „iz ovih dakle krećući, Dionizije...“ („ἐκ ταύτης οὖν ὀρμώμενος Διονύσιος...“) i tu ga prekida lakuna. Nastavak teksta je vjerojatno sadržavao imena ostalih Dionizijevih kolonija, poput Ise i možda Herakleje, što bi objasnilo otkuda Pseudo-Skilaku informacije o njima.⁴⁶⁴

Nakon „ilirske“, *Realencyclopädie* navodi Herakleju, grčku koloniju (možda Herakleje Pontske) na „obali mizijskog Ponta“ između Kalatide (Mangalija, Rumunjska) i Bizone (Kavarne, Bugarska), prema Pliniju (Plin. NH 4. 19; u nekim izdanjima 4. 44., kako je citirano u PWRE).⁴⁶⁵ I Elijan (Ael. NA 14. 25) spominje jednu Herakleju u tim krajevima, na granici mizijske zemlje i rijeke Vardara (grč. Ἰαξίος). Na osnovi tog teksta, Dinu Adameşteanu tu Herakleju smješta u kasniji Aksiopol (grč. Ἀξιούπολις, lat. Axioapolis), utvrdu na desnoj obali Dunava sjeverozapadno od njegovog ušća kod Constanţe, osnovan u vrijeme Aleksandrovih ratovanja na Dunavu (335. g. pr. Kr). Ostaci se nalaze kraj današnjeg mjesta Cernavodă, na brdu koje posjeduje neolitičke slojeve i ostatke brončanodobne gradine, vjerojatno istoimene kulture. U kasnom željeznom dobu (4. st. pr. Kr) gradina postaje naselje s helenističkim nekropolama, u kojima je pronađen helenizirani lokalni materijal, ali i importi iz crnomorskih gradova. U rimskom periodu grad je bio važan zbog položaja na cesti za Tome na obali Crnog mora. Osim što se navodi da je bio središte rimske dunavske flote (*Collegium nautae universi Danubii*), o gradu se gotovo ništa ne zna do kasne antike, kad su u 5. st. napravljeni bedemi i bazilika kraj južnih vrata, čiji su ostaci vidljivi. Važnost Aksiopola potvrđuje njegov spomen na *Tabula Peutingeriana* (VIII. 3. t). Ipak, lokacija ove Herakleje još uvijek nije sa sigurnošću utvrđena.⁴⁶⁶

Nesigurna je i lokacija Herakleje na maloazijskoj obali. *Realencyclopädie* spominje Herakleju koju Stjepan Bizantinac smješta u Eolidu,⁴⁶⁷ locirajući je u blizini Neontiha (grč. Νέον τεῖχος), Melampaga (grč. Μελαμπάγος) i Temna (grč. Τήμνος) na granici s Lidijom. U nastavku citira objavu graničnog kamena koji je W. M. Ramsay pronašao u selu Götepe blizu Emiralema u Turskoj, rekognoscirajući teritorij gorja Sipila (grč. Σίπυλος, danas tur. Spil Dağı) i doline rijeke Herma (grč. Ἑρμος, danas tur.

⁴⁶⁴ Figueira 2008, 501

⁴⁶⁵ J. Weiß. *Die Dobrudscha im Altertum*. Sarajevo, 1911. 73. ; citirano u *PWRE* 15 1912, 436, s. v. „Herakleia, 27“ (Patsch)

⁴⁶⁶ Stillwell *et al.* 1976, s. v. „HERAKLEIA later AXIOPOLIS (Cernavodă) SE Romania.“ (Adameşteanu, D); cf. Oltenau 2012; Poulter 2012

⁴⁶⁷ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8, s. v. Ἡράκλεια br. 20 („κ' πόλις πρὸς τῇ Κυμαίᾳ τῆς Αἰολίδος“)

Gediz).⁴⁶⁸ Ersin Doğer ponovno je (nakon Ramsaya) poduzeo rekognosciranje doline oko Sipila, te je naišao na još graničnih kamenova s očuvanim natpisima i ostatke antičkih naselja. On je Herakleju pod Sipilom identificirao kao slabo utvrđen grad na obronku Ballık Kayası na sjevernom dijelu Sipila uz dolinu Herma (Gediz). Slabu sačuvanost povezuje s razaranjem za vrijeme rata bitinijskog kralja Prusija II protiv Pergama, 156-154. g. pr. Kr. (Polyb. 33. 13. 8).⁴⁶⁹ Herakleju na Sipilu, međutim, *Realencyclopädie* navodi zasebno, iako ponovno citira Ramseyevu objavu natpisa i ukazuje na mogućnost da se radi o istom gradu. Ovu Herakleju možda se može naći kod Stjepana Bizantinca (κ' Λυδίας), a komentator (Jacobus Gronovius) povezuje ju s Hezihijevom glosom (Hsch. s. v. Ἡρακλεία λίθος) o magnetnom kamenu koji je stajao na granici teritorija Magnezije i Herakleje, nazivan i „magnetskim“ i „Heraklovim“ kamenom (Pl. Ion 533d: „τῆ λίθῳ ἦν Εὐριπίδης μὲν Μαγνητικὴν ὠνόμασεν, οἱ δὲ πολλοὶ Ἡρακλείαν“; Pl. Tim. 80c).⁴⁷⁰ Priča o tom kamenu potaknula je mišljenje da su Herakleja i Magnezija pod Sipilom isti grad – možda zbog činjenice da se o Magneziji pod Sipilom malo zna nakon klasičnog perioda.⁴⁷¹ U *Realencyclopädie* se predlaže mišljenje da se ili stopila sa susjednom Heraklejom u teritorij biskupije sa sjedištem u Temnu ili da se (ranija?) Magnezija u bizantskom razdoblju zvala Herakleja.⁴⁷² Doğerovo mišljenje da je Herakleja razorena sredinom 2. st. pr. Kr. pobija činjenica da je Herakleja pod Sipilom kovala novac od druge polovice 5. st. pr. Kr. do kasnog carstva.⁴⁷³

Realencyclopädie na dvanaestom mjestu navodi još jednu Herakleju u Eolidi, selo nasuprot Lezba, koju su osnovali Mitilenjani (Strab. 13. 1. 51). Richard Kiepert ju je na svojoj karti Male Azije⁴⁷⁴ smjestio na mjesto današnjeg Ayvalıka, u blizini kojeg su pronađeni rudnici. Plinije (Plin. NH 5. 32) spominje Herakleju kao okrug (lat.

⁴⁶⁸ Ramsay 1881; *PWRE15* 1912, 430, s. v. “Herakleia, 13” (Bürchner, G); cf. Rubinstein 2004, 1024

⁴⁶⁹ Doğer 1995, 1-6, 9; Robert, Louis. *Études anatoliennes; recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure*. Paris: E. de Boccard, 1937. citirano u Rubinstein 2004; cf. Gruen 1986, 737, bilj 35. o mogućnosti da se u Polyb. 33. 13. 8. radi o Herakleji Pontskoj

⁴⁷⁰ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8, s. v. Ἡράκλεια br. 3, bilj. 37. ; *PWRE15* 1912, 431, s. v. “Herakleia, 14” (Bürchner, G)

⁴⁷¹ Rubinstein 2004, 1046; cf. Ramsay 1890, 13 – postoji ugovor iz oko 245. g. pr. Kr. između Magnezije (identificirane kao Magnezija na Sipilu) i (možda) Smirne (CIG 3137; <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D254899%26bookid%3D525>, pristupljeno 30. 3. 2015); cf. Bagnall & Derow 2008, 56-7

⁴⁷² *PWRE15* 1912, 431, s. v. “Herakleia, 14” (Bürchner, G); cf. Ramsay 1890, 12-13, 109

⁴⁷³ Imhoof-Blumer 1897, 73-5; cf. *PWRE15* 1912, 431, s. v. “Herakleia, 14” (Bürchner, G); Rubinstein 2004, 1024

⁴⁷⁴ *Karte von Kleinasien in 24 Blatt. Massstab 1:400,000. Bearbeitet von Dr. Richard Kiepert*. Berlin Dietrich Reimer (Ernst Vohsen). 1904-1907., dostupno na <http://digitalcollections.nypl.org/items/95d1a99c-80d6-c2f1-e040-e00a18064f41>, pristupljeno 5. 4. 2015.

Heracleotes tractus).⁴⁷⁵ Kiepert je to selo izjednačio s Kistenom (grč. Κισθήνη), grad koji je kasnije lociran u mjestu Gömeç (oko 14 km od Ayvalika), sudeći po novcu vjerojatno osnovan u 4. st. pr. Kr, a prema Izokratu (Isoc. 4. 153) ga je osvojio Agesilaj 397. g. pr. Kr.⁴⁷⁶ Clive Foss⁴⁷⁷ predlaže povezivanje ove Herakleje s Elatejom koju navodi *Tabula Peutingeriana* (IX. 3. m).⁴⁷⁸

Stjepan Bizantinac spominje grad u Kariji zvan Bolbe, također i Herakleja (St. Byz. s. v. “Βόλβαι - πόλις Καρίας. . . ἢ τις Ἡρακλεία ἐκλήθη”), koji se nalazio na istoimenoj rijeci. Među Heraklejama, Bizantinac navodi dvije u Kariji (br. 9 i 19), od kojih komentator prvu ne označava pobliže, a drugu povezuje s onom pod Latmom, iako citira Plinijev odlomak u kojem se pravi razlika između Herakleje pod Latmom (Plin. NH 5. 31) i onoj koju Plinije spominje između Eurome i Amizona (Ibid. 5. 29).⁴⁷⁹ Etnik *Βολβαιοῖς* nalazi se na listama poreza Delskog saveza iz 453/2. 446/5. g. pr. Kr. (IG I3 260, 266), što ju datira u klasično razdoblje.⁴⁸⁰ Lokacija je nepoznata. *Realencyclopädie*⁴⁸¹ spominje Herakleju s atributom „Bolbai“ i povezuje ju s karijskom Heraklejom Stjepana Bizantinca, iako ne precizira na koju koju od dvije (broj 9 ili 19) se misli. Pod navodom „Bolbe“ u *Realencyclopädie*⁴⁸² nalazi se grad „na istoimenom jezeru“, za koji citirani odlomak Prokopijevog djela *O građevinama* (Procop. Aed. 4. 9. 14) navodi da je car Justinijan obnovio gradski akvedukt. William M. Leake pretpostavio je da se nalazio u tadašnjem mjestu Besikia – danas ponovno zvan Volvi (ngr. Μεγάλη i Μικρή Βόλβη), na obali istoimenog jezera.⁴⁸³ Nedaleko od jezera nalazila se rimska utvrda imenom Heracleustibus („Heraklov put“) na Via Egnatia, poznata s Jeruzalemskog itinerara, a danas mjesto Stivos (ngr. Στίβος).⁴⁸⁴ Smještanje ovog grada istovremeno u Kariju i Makedoniju možda je posljedica pogrešnog tumačenja izvora: Prokopijev tekst naime govori o Herakleji-Perintu (vidi gore, 2. 1) i susjednim gradovima na Propontidi, npr. Bizante (grč. Βυσάνθη, kasnije i Πάιδεστος,

⁴⁷⁵ PWRE15 1912, 430, s. v. “Herakleia, 12” (Bürchner, G)

⁴⁷⁶ Rubinstein 2004, 1043; cf. Leaf 1923, 267

⁴⁷⁷ Foss, Mitchell & Reger 2012

⁴⁷⁸ PWRE09-10 1903, 2237, s. v. “Elateia (Elatia) 4” (Bürchner, G)

⁴⁷⁹ Gronovius & de Jonge 1678, 173; cf. 298 s. v. “Ἡράκλεια 'ιθ’”; John Bostock. *The Natural History, Pliny the Elder*. London. Taylor & Francis, Red Lion Court, Fleet Street. 1855. (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0137>); knjiga 5, bilj. 7 i 72.

⁴⁸⁰ Flensted-Jensen 2004, 1113; cf. Meritt, Wade-Gery & McGregor 1950, 21, 212; natpisi dostupni na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D271%26bookid%3D4%26region%3D1>, pristupljeno 3. 4. 2015.

⁴⁸¹ PWRE15 1912, 433, s. v. “Herakleia, 18” (Bürchner, G)

⁴⁸² PWRE05-06 1899, 668-9, s. v. “Bolbe, 2” (Oberhummer, E)

⁴⁸³ Leake 1835, vol IV. 231

⁴⁸⁴ Borza 2014; cf. Smith 1854, s. v. “Heracleustibus” (Bunbury, E. H)

danas Tekirdağ),⁴⁸⁵ što nikako nema veze s gradom Bolbe na istoimenom jezeru u Makedoniji. Kod Ateneja (Ath. 8. 334e) nalazi se podatak da je nimfa jezera Bolbe imala s Heraklom sina Olinta, eponimnog heroja grada na Halkidici Moguče i da je Stjepan Bizantinac mislio na neku drugu Herakleju u Kariji, možda tzv. Herakleju Salbake (vidi 3. 3).

Dvije grčke kolonije iz klasičnog razdoblja *Realencyclopädie* navodi kao Herakleje zbog navoda kod nekih antičkih autora ili krivih interpretacija. Prva je Neapol (grč. Νεάπολις), Atenska kolonija na obali tračke Propontide (europska obala Mramornog mora), osnovana u 5. st. pr. Kr. Grad se spominje na listama poreza Delskog saveza (447-440).⁴⁸⁶ Herakleju na tom području spominje Pseudo Skilak (Ps. Scyl. 67), između Tiristaze (grč. Τειρίστασις) i Gana (grč. Γάνος).⁴⁸⁷ Usporedbom s Ptolemejevim Atlasom (Ptol. Geog. 3. 11. 7) i navodom na *Tabula Peutingeriana* (VIII. 5. m) smješta se, kao i Neapol, na mjesto današnjeg sela Eriklice u okrugu Şarköy u Turskoj, iako ta povezanost nije dokazana i vjerojatno je pretpostavljena na osnovi „preživjelog“ toponima.⁴⁸⁸

Drugi grad vezan uz toponim „Herakleja“ slavni je Hersonez na Krimu (grč. Χερσόνησος),⁴⁸⁹ čije je ime (doslovno „poluotok“) možda izlizano ime poluotoka na kojem se nalazio, zvanog „Heraklejski poluotok“. Ime poluotoka vjerojatno ima veze s osnivanjem kolonije oko 421. g. pr. Kr. iz Herakleje Ponske, uz volontere sa Dela ili Teja (ili oboje, u nekoliko navrata), uz pokriće proročanstva iz Delfa, raselivši lokalne Taure po hori novoosnovanog grada (po njima se cijeli poluotok zove Taurički).⁴⁹⁰ Strabon (Str. 7. 4. 2) spominje „stari porušeni Hersonez“ („ἡ παλαιὰ Χερρόνησος

⁴⁸⁵ izvorno „*Ἡράκλεια δὲ ἡ πόλις ἦδε, ἡ παραλία, ἡ ἐν γειτόνων, ἡ Πέρινοθος*“ (TLG); prijevod *Procopius, Vol. 7: On Buildings, General Index*. Translated by H. B. Dewing & Glanville Downey. Cambridge Mass. ; London: Harvard University Press, 1940. dostupan na http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/4C*.html i pripadajuće bilješke 65 i 67

⁴⁸⁶ *Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores*. 3rd edn. Berlin 1981, 1994. Fasc. 1, ed. David Lewis, *Decreta et tabulae magistratum* (nos. 1-500). IG I3 71, 270, 272, 281, dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main>, pristupljeno 30. 3. 2015. ; Loukopoulou & Laitar 2004, 919; cf. Isaac 1986, 204

⁴⁸⁷ Neapol koji se spominje ranije u istom odlomku (Ps. Scyl. 67) je današnja Kavala (ngr. Καβάλλα); cf. <http://pleiades.stoa.org/places/501523>, pristupljeno 30. 3. 2015.

⁴⁸⁸ *PWRE15* 1912, 429, s. v. „Herakleia, 8“ (Oberhammer, A) dovodi je u vezu i s Perintom - vidi dalje 3. 3. ; cf. Isaac 1986, 200, 204; bilj. 266; Loukopoulou & Laitar 2004, 913, 919; cf. Foss 2013a; <http://www.tabula-peutingeriana.de/tp/tpx.html>, pristupljeno 30. 3. 2015. locira castrum Heraclea / Heracleia (VIII. 5. m) u gradić Mürefte, 6,5 km udaljen od Eriklice; original *Tabula Peutingeriana* se uglavnom datira u kasnu antiku (c. 4. st. pr. Kr), <http://www.livius.org/pen-pg/peutinger/map.html>, pristupljeno 30. 3. 2015.

⁴⁸⁹ *PWRE15* 1912, 436, s. v. „Herakleia, 24“ (Wisseman, J); cf. *PWRE06* 1899, 62261-2269, s. v. „Chersonesos, 20“ (Brandis)

⁴⁹⁰ Stillwell *et al.* 1976, s. v. „CHERSONESOS Crimea.“ (Bernhard, M. L. & Sztetyłło, Z); Avram, Hind & Tsetschladze 2004, 942

κατεσκευασμένη“), sto stadija od novog grada, što su potvrdila istraživanja paralelnih bedema s bastionima posvećenim Heraklu i Dionizu zapadno od Hersoneza, koji su štitili vjerojatno najstariju naseobinu Herakleota s najstarijom kulturnom statuom. Nađen je reljef koji je prikazivao Herakla s Diomedovim kobilama (dio oltara iz 4. st. pr. Kr).⁴⁹¹ E. Churchill Semple u kontekstu svetišta na obali poluotoka navodi još i svetište Ahileja, te Artemide Partenije, vjerojatno proizašle iz lokalnog kulta lovačke božice kojoj su se žrtvovali brodolomci i zarobljenici iz pomorskih bitaka bacanjem s litice (Hdt. 4. 103).⁴⁹² Heraklov kult su sa sobom sigurno donijeli kolonizatori iz Herakleje Ponske, koja je kao matica imala jak utjecaj na rani razvoj Hersoneza. Moguće je, međutim i da je kult mnogo raniji, poveziv s feničkim berilima na poluotocima posvećenim Melkartu (Str. 3. 1. 4).⁴⁹³ Grad prvi spominje Pseudo-Skilak (Ps. Scyl. 68), nazivajući ga emporijem, a kao koloniju spominje ga Pseudo-Skimno (Ps. Scymn. 850-56), što potvrđuje više pokušaja herakleotskog osnivanja grada. Hersonez se nalazio na mjestu današnjeg Sevastopolja na Krimu.⁴⁹⁴ U istraživanjima su pronađeni bedemi s kraja 4. st. pr. Kr, obnavljani do nakon rimskog razdoblja, kuće bogate mozaicima, keramičarske radionice, radionice za proizvodnju vina i usoljene ribe, možda odeon, helenističko kazalište (3/2. st. pr. Kr) i velike rimske terme. Ranokršćanske bazilike svjedoče o nastavku života 5. -7. st. Osim Heraklovog reljefa nađen je i njegov torzo od terakote i reljef od vapnenca.⁴⁹⁵ Od natpisa najvažnija je zakletva građana iz 4/3. st. pr. Kr.⁴⁹⁶ Otkrivena kovnica iz 4. st. pr. Kr. kovala je brončani i srebrni novac od početka stoljeća, s prikazima Artemide i Herakla (u 3. st. pr. Kr) s njihovim atributima.⁴⁹⁷

⁴⁹¹ Avram, Hind & Tsetskhladze 2004, 943; cf. Stillwell *et al.* 1976, s. v. "CHERSONESOS Crimea." (Bernhard, M. L. & Sztetyło, Z); utvrda u blizini sanatorija Čajka, Milićević Bradač 2004, 172-4

⁴⁹² Semple 1927, 375, 383

⁴⁹³ Ἡρακλέους δ' οὐθ' ἱερὸν ἐνταῦθα δεῖκνυσθαι οὔτε βωμόν, οὐδ' ἄλλου τῶν θεῶν, ἀλλὰ λίθους συγκεῖσθαι τρεῖς ἢ τέτταρας κατὰ πολλοὺς τόπους; cf. *Ibid.*, 355; Posamentir 2012, 401

⁴⁹⁴ Braund 2015

⁴⁹⁵ Stillwell *et al.* 1976, s. v. "CHERSONESOS Crimea." (Bernhard, M. L. & Sztetyło, Z); Avram, Hind & Tsetskhladze 2004, 942-3; Milićević Bradač 2004, 149-176

⁴⁹⁶ *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae*, ed. Basilius [Vasilii] Latyshev. 3 vols. St. Petersburg 1885-1901. Vol. 1, 2nd edn., *Inscriptiones Tyriae, Olibiae, Chersonesi Tauricae*. St. Petersburg 1916., , dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main>, pristupljeno 1. 4. 2015. ; cf. Milićević Bradač 2004, 155-6

⁴⁹⁷ Stillwell *et al.* 1976, s. v. "CHERSONESOS Crimea." (Bernhard, M. L. & Sztetyło, Z); Avram, Hind & Tsetskhladze 2004, 942-3; cf. Posamentir 2012, 400, bilj. 136; <http://www.wildwinds.com/coins/greece/thrace/chersonesos/t.html>, pristupljeno 1. 4. 2015.

3.3. Kasnoklasične i helenističke kolonije

Aleksandar Makedonski na svojim je osvajanjima osnovao brojne gradove i u njih naseljavao svoje veterane i sve zainteresirane Grke i Makedonce, da bi lakše stekao kontrolu nad sve većim multinacionalnim carstvom koje je stvarao.⁴⁹⁸ U tome je slijedio politiku svog oca Filipa, koji je kao „nepriistrani patron“ osnovao gradove po Iliriku i Trakiji, stječući tako saveznike u graničnim područjima.⁴⁹⁹ Aleksandrova je taktika slična situaciji s kraja Peloponeskog rata, kad su mnogi Grci potražili sreću kao plaćenici i za to dobivali nagradu u zemlji, a neki su se odvažili i na osnivanje novih naselja (Xen. An. 6).⁵⁰⁰ U ovom će poglavlju biti navedene Herakleje osnovane nakon 330. g. pr. Kr, za vrijeme vladavine nasljednika Aleksandrovog carstva i u ranom rimskom periodu. Za mnoge se ne zna točno tko i kada ih je osnovao, čak nije utvrđen ni njihov točan položaj, a tek nekoliko ih je istraživano.

Latmo (grč. Λάτμος, ἡ) je bio karijski grad na jonskoj obali Male Azije, nedaleko Efeza, nasuprot otoka Hija, na obroncima istoimene gore (danas Beşparmak Dağı). Bio je član Delskog saveza (453/2-432/1. g. pr. Kr; IG I3 260-1, 280)⁵⁰¹ uz druge karijske gradove koji su pretrpjeli perzijsku okupaciju. Pod imenom „Latmo“ spomenut je na sporazumu o sinoikizmu (političkom i fizičkom stapanju dva grada u jedan) sa susjednom Pidazom (grč. Πίδασσα), sklopljenom između 323. i 313. g. pr. Kr. Na natpisu se spominje agora i Atenin hram u Latmu.⁵⁰² U 4. st. pr. Kr. uz ime Latmo počinje se javljati i Herakleja. Ne zna se točno kada niti što se točno dogodilo – pretpostavljalo se da je Latmo preimenovan pod utjecajem filhelenskog kralja Mauzola (grč. Μάσωλος, vladao 377–353. g. pr. Kr),⁵⁰³ no čini se da je novi grad osnovan nedaleko od Latma, te da su do kraja 4. st. pr. Kr. dva grada koegzistirala, da bi na kraju Herakleja zasjenila stariji Latmos. Najstariji spomen Herakleje je kod Pseudo-Skilaka (Ps. Scyl. 99).

⁴⁹⁸ Shipley & Hansen 2006, 60-1; cf. Mikalson 2006, 210

⁴⁹⁹ Figueira 2008, 486-8

⁵⁰⁰ Ibid., 483-5

⁵⁰¹ *Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores*. 3rd edn. Berlin 1981, 1994. Fasc. 1, ed. David Lewis, *Decreta et tabulae magistratuum* (nos. 1-500); fasc. 2, ed. David Lewis & Lilian Jeffery, *Dedications. Catalogi. Termini. Tituli sepulcrales. Varia. Tituli Attici extra Atticam reperti. Addenda* (nos. 501-1517); , dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main>, pristupljeno 3. 4. 2015.

⁵⁰² natpis je objavio W. Blümel (Vertrag zwischen Latmos und Pidasa. *Epigraphica Anatolica* 29 (1997) 135–142; objavljen je i u SEG 47; 1563 (Supplementum Epigraphicum Graecum. Vols. 45-49, eds. Henry W. Pleket, Ronald S. Stroud, Angelos Chaniotis & Johan H. M. Strubbe. Amsterdam 1998-2002); citirano u Flensted-Jensen 2004, 1126-7

⁵⁰³ Polijen iz Makedonije (grč. Πολύαινος) u svojim „*Ratnim varkama*“ (Polyaenus. *Strat.* 7. 23. 3) opisuje Mauzoloovo osvajanje Latma; cf. *PWRE* 15 1912, 432, s. v. „Herakleia, 15“ (Bürchner, G); Hornblower, Simon. *Mausolus*. Oxford University Press, USA, 1982, 320; citirano u: Flensted-Jensen 2004, 1126-7

Strabon (Str. 14. 1. 8; cf. 14. 2. 22) također spominje Herakleju, no citira i Hekateja iz Mileta (oko 560-480. g. pr. Kr),⁵⁰⁴ koji grad pod gorom Latmom još uvijek zove Latmos, a ne Herakleja. Plinije (Plin. NH. 5. 31, 48) grad osim Herakleja zove i „Carica“ („inde mons Latmus, oppida Heraclea, montis eius cognominis Carice“). Tradicionalno se osnivanje Herakleje pripisivalo Plistarhu (grč. Πλεισταρχος), bratu Aleksandrovog generala Kasandra. Navodno je osnovao Herakleju pod imenom Plistarhija, kao svoju rezidenciju u Kariji (cf. St. Byz. s. v. Πλεισταρχεία)⁵⁰⁵ nakon što ga je iz Kilikije istjerao Demetrije Poliorket, dakle oko 300. g. pr. Kr. Taj je datum utjecao i na datiranje⁵⁰⁶ najranijih pronađenih ostataka zidina. No, budući da Stjepan Bizantinac ne navodi precizno koju to karijsku Herakleju izjednačava s Plistarhovom rezidencijom, moguće je da se rezidencija nalazila drugdje, a da je Herakleja osnovana za vladavine Antigonida u posljednjem desetljeću 4. st. pr. Kr.⁵⁰⁷ Obronci Latma naseljeni su od prapovijesti. Osim nedavno objavljenih slikarija na stijenama iz 6/5. tis. pr. Kr. naišlo se na ostatke predhelenskih utvrda lokalnog naroda kojeg je Herodot nazvao „Lelezima“ (Hdt. 1. 171. 2).⁵⁰⁸ Lokalitet je utvrđen u blizini današnjeg sela Kapıkırı u Turskoj, na obali jezera Bafa, nastalog djelovanjem rijeke Meandra.⁵⁰⁹ Latmo je utvrđen početkom 4. st. pr. Kr. bedemom s bastionima, čija se dvojna vrata još mogu vidjeti. Ipak, Latmo je slabo sačuvan, jer je čini se dobrim dijelom materijal korišten u gradnji kasnije Herakleje. U Latmu su pronađeni ostaci kuća, agora i ulomci keramike iz 6. i 5. st. pr. Kr. U Herakleji su sačuvani kasnoklasični / helenistički suhozidani kameni bedemi, luka, pravilan raster grada na obroncima Latma, Atenin hram iz 3. st. pr. Kr, buleuterij, agora, gimnazij, Endimionov hram vjerojatno iz 3/2. st. pr. Kr. (spomenuto kod Paus. 5. 1. 5.),⁵¹⁰ loše sačuvano kazalište i terme iz rimskog perioda i

⁵⁰⁴ Müller, Müller & Langlois 1841, FHG (Hecataeus, fr. 227); cf. 504 *PWRE* 15 1912, 431, s. v. „Heracleia, 15“ (Bürchner, G)

⁵⁰⁵ Gronovius & de Jonge 1678, 554; cf. 298, s. v. Ἡράκλεια 19. „ἰθ' Καρίας, ἡ λεγομένη Ἀλκμάνιος μεσόγειος“; komentator smatra da je riječ o Plistarhiji

⁵⁰⁶ Krischen, Fritz. Die Befestigungen von Heracleia Am Latmos. Berlin: Druck von Julius Sittenfeld, 1912. citirano u: Hülden 2000

⁵⁰⁷ Ibid.; cf. Cohen 1995, 261-1; *Brill's New Pauly* (2006) s.v. „Heraclea“ (Kramolisch, H)

⁵⁰⁸ Peschlow-Bindokat, Anneliese, & Urs Peschlow. Der Latmos: Eine unbekannte Gebirgslandschaft an der türkischen Westküste. Mainz am Rhein: Verlag Phillip von Zabern in Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996. ; citirano u Flensted-Jensen 2004, 1126-7; cf. <http://www.artefacts-berlin.de/en/latmos-project-homepage/>; pristupljeno 3. 4. 2015.

⁵⁰⁹ Stillwell *et al.* 1976, s. v. „HERAKLEIA UNDER LATMOS Caria, Turkey.“ (MacDonald, W. L); cf. Foss & Reger 2012; Foss & Reger 2014

⁵¹⁰ o povezanosti Etolaca i Herakleje pod Latmom koje se može iščitati iz mita koji prenosi Pauzanija, kao i natpisa IG IX,1² 1:173 iz Delfa, datiran u sredinu 3. st. pr. Kr. a svjedoči o sudjelovanju Herakleje u Etolskom savezu na temelju srodstva (dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/book?bookid=9®ion=3>, pristupljeno 5. 4. 2015), vidi Patterson 2004

nekropole izvan zidina.⁵¹¹ Izvan zidina nalazilo se vjerojatno i Kibelino svetište (Polyaenus. Strat. 53. 1. 4).⁵¹² Grad je bio nevažan u rimskom razdoblju, a u 6. st. nalazio se u provinciji Kariji (Hierocl. 688. 9; cf. Not. Episc. 1. 326) pod imenom Ἡράκλεια Ὀγμοῦ (prema Lucian Herc. 1. galsko ime za Herakla bilo je Ὀγμος).⁵¹³ Novci uglavnom sadrže prikaze Atene i njezinih atributa, a počinju se kovati od oko 190. g. pr. Kr.⁵¹⁴ Natpise je posljednji objavio Donald McCabe.⁵¹⁵

Herakleja Salbake nalazila se u istočnoj Kariji na granici s Frigijom i Pisidijom, na jugoistočnim padinama gore Salbak (Salbacus, danas Babadağ), utvrđen na mjestu današnjeg Vakifa (provincija Denizli).⁵¹⁶ Etnik Ἡρακλεῶται ἀπὸ Σαλβάκης spominje se na natpisima,⁵¹⁷ u *Notitiae Episcopatum* (Not. Episc. 1. 324) kao dio karijske eparhije („ἐπαρχία Καρίας; Ἡράκλεια Σαλβάκης“), također ju Hijeroklo (grč. Ἱεροκλῆς),⁵¹⁸ grčki gramatičar iz 6. st., spominje u svom *Zemljopisnom priručniku* (grč. *Συννέκδημος*; „Ἡρακλείας Σαλβακόνος ἐπαρχία Καρίας ὑπο κονσουλάριον“; Hierocl. 688. 11). Kratko vrijeme u 2. st. nakon Trajanovog posjeta stekla je carski *cognomen* „Ulpia“. Novce je kovala od cara Augusta do Marcina (217/18. g). Pronađeni su ostaci zidina i stadiona, te vjerojatno svetište izvan grada, ograđeno blokovima ukrašenim reljefima s prikazima Artemide, Apolona, Pana, Dioniza i Herakla.⁵¹⁹ Heraklo se spominje i na nedavno objavljenim natpisima datiranim u 2. st. nađenima istočno od grada, i to kao osnivač grada (grč. Ἡρακλεῖ κτίστη = Heraklu osnivaču).⁵²⁰ Ne zna se datum osnivanja grada, no budući da ga prvi spominje Ptolemej (Ptol. Geog. 5. 2. 19), a prvi novac

⁵¹¹ Stillwell *et al.* 1976, s. v. “HERAKLEIA UNDER LATMOS Caria, Turkey.” (MacDonald, W. L); *Brill’s New Pauly* (2006) s.v. “Heraclea” (Kramolisch, H); cf. Peschlow-Bindokat, Anneliese. *Herakleia Am Latmos: Stadt Und Umgebung*. Homer Kitabevi, 2005.

⁵¹² *PWRE15* 1912, 432, s. v. “Herakleia, 15” (Bürchner, G)

⁵¹³ *Ibid.*, 432, s. v. “Herakleia, 15, 16” (Bürchner, G)

⁵¹⁴ *Ibid.*, 432, s. v. “Herakleia, 15” (Bürchner, G); Imhoof-Blumer 1901, 64 ; cf.

<http://www.asiaminorcoins.com/gallery/thumbnails.php?album=123>, pristupljeno 3. 4. 2015.

⁵¹⁵ McCabe, Donald F. *Herakleia Latmia Inscriptions. Texts and List*. «The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia», The Institute for Advanced Study, Princeton (1991). Packard Humanities Institute CD #7, 1996. ; dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D258250%26bookid%3D494>, pristupljeno 3. 4. 2015. ; cf. *PWRE15* 1912,

431-2, s. v. “Herakleia, 15” (Bürchner, G)

⁵¹⁶ *Brill’s New Pauly* (2006) s.v. “Heraclea” (Kramolisch, H); Foss & Mitchell 2012

⁵¹⁷ McCabe, Donald F. *Herakleia Salbake Inscriptions. Texts and List*. «The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia», The Institute for Advanced Study, Princeton (1991). Packard Humanities Institute CD #7, 1996. — Includes: Jeanne Robert & Louis Robert. *La Carie, II. Le Plateau de Tabai et ses environs*. Paris 1954. Nos. 39-130, 151., dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main>, pristupljeno 6. 4. 2015.

⁵¹⁸ Škiljan *et al.* 1996, 277

⁵¹⁹ *Brill’s New Pauly* (2006) s.v. “Heraclea” (Kramolisch, H); cf. <http://www.kultur.gov.tr/EN,39739/herakleia-salbake.html>, pristupljeno 6. 4. 2015. ; <http://www.asiaminorcoins.com/gallery/thumbnails.php?album=206>, pristupljeno 6. 4. 2015.

⁵²⁰ Ricl & Malay 2007

počinje kovati za Augusta, vjerojatno je osnovan u kasnom helenizmu. *Realencyclopädie* i ovu Herakleju povezuje s devetnaestom navedenom kod Stjepana Bizantinca, donoseći različita izdanja prijevoda teksta, u kojima je „*Ἀλκμάνιος*“ protumačeno kao „*Ἀλβάκιος*“, Salbake.⁵²¹

Kibistra (lat. Cybistra; grč. Κύβιστρα), grad u Kapadokiji pod gorom Taurom, iz kojeg Ciceron piše svoje pismo magistratima i senatu (Cic. Fam. 15. 2), nalazio se na strateški važnim „Vratima Kilikije“, prolazu koji je spajao kapadokijske ravnice s jugom.⁵²² Spominje ju i Strabon (Str. 12. 1. 4), kao dio jedanaeste prefektore koja je bila u vlasti kapadokijskog kralja Arhelaja, te nakon njegove smrti 17. g. pripala Rimu kao dio provincije Kapadokije.⁵²³ U bizantsko vrijeme (8. i 9. st) spominje se kao dio biskupije Tijane (Not. Epis. 10. 96) zajedno s obližnjom utvrdom Herakleja.⁵²⁴ Danas je to grad Ereğli kraj Konye.⁵²⁵ Nedaleko se nalazi selo İvriz, gdje je nađen reljef s prikazom hetitskih bogova. G. Rachel Levy je u jednom od prikaza prepoznala kilikijskog boga Sandasa.⁵²⁶

Zanimljiv je slučaj prvih dviju Herakleja koje navodi *Realencyclopädie*. Prva je „u zemlji Atamana“, a spominje se samo kod Tita Livija (Liv. 38. 1. 7. 9), u opisu pohoda Amijandra, kralja Atamana u izbjeglištvu u Etoliji, protiv pristaša Filipa V. koji su vladali njegovom zemljom (190/189. g. pr. Kr).⁵²⁷ O drugoj, onoj u Akarnaniji, zna se nešto više, iako nije locirana sa sigurnošću. Plinije (Plin. NH 4. 2) ju spominje kao grad na obali Ambracijskog zaljeva (ngr. Αμβρακικός κόλπος), uz Ehin i Akcij, kraj kojeg se odigrala odlučujuća bitka Augusta i Marka Antonija. Spominje ju i Stjepan Bizantinac (St. Byz. s. v. Ἡράκλεια, κα'). Prvi ju je pokušao locirati William M. Leake na svojim putovanjima po sjevernoj Grčkoj, tumačeći Plinijev navod smješta ju u današnji grad Vonitsa (ngr. Βόνιτσα) na južnoj obali zaljeva.⁵²⁸ Léon Heuzey smješta ju istočnije od Vonitse, u selo na brdu sv. Ilije (ngr. Άγιος Ηλίας, južno od današnje

⁵²¹ *PWRE15* 1912, 432-33, s. v. „Herakleia, 17“ (Bürchner, G); vjerojatnije je da se odlomci Str. 14. 2. 22. i Plin. NH 5. 109. koji su citirani odnose na Herakleju pod Latmom (vidi gore)

⁵²² Leake 1824, 63; cf. Ramsay 1890, 341

⁵²³ Ramsay 1890, 336; cf. *Encyclopedia Britannica* 2014, s. v. „Archelaus“ (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/32710/Archelaus>, pristupljeno 6. 4. 2015.)

⁵²⁴ Ramsay 1890, 341-42

⁵²⁵ *Ibid.*, 336; *Encyclopedia Britannica* 2008, s.v. „Eregli | Konya Province, Turkey“ (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/191214/Eregli>, pristupljeno 6. 4. 2015.); Mitchell 2012

⁵²⁶ *Encyclopedia Britannica* 2008, s.v. „Eregli | Konya Province, Turkey“ (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/191214/Eregli>, pristupljeno 6. 4. 2015.); <http://www.hittitemonuments.com/ivriz/index.htm>, pristupljeno 6. 4. 2015.; Levy 1934, 51

⁵²⁷ *PWRE15* 1912, 423, s. v. „Herakleia, 1“ (Bölte, F); cf. Bursian 1862, 40

⁵²⁸ Leake 1835, 23-4

Paliambele, ngr. Παλιάμπελα), odakle mu je rečeno da potječe Heraklova statua i natpis (CIG 1794).⁵²⁹ Eugen Oberummer postavlja tezu da je Herakleja zapravo obnovljena i preimenovana Limneja,⁵³⁰ grad s polovice 4. st. pr. Kr, član Akarnanijske konfederacije. Polibije (Polyb. 5. 5. 14) ju navodi kao grad u Etoliji, dok ju Tukidid (Thuc. 2. 80) spominje kao selo na argivskoj zemlji koju je razorila spartanska vojska pod Knemonovim zapovjedništvom, no ostali su sačuvani poligonalni zidovi u današnjoj Amfilohiji (ngr. Αμφιλοχία), ranijem Kervasaru. Tamo je Limneju smjestio još Leake, no i dalje se sa sigurnošću ne može potvrditi je li se doista tamo nalazila.⁵³¹ Herakleja/Vonitsa je gotovo nepoznata u izvorima (osim Plinijevog navoda), spomenuta je na natpisima,⁵³² no ne kao *polis*. Novac iz 5. st. pr. Kr. s prikazom Pegaza koji se isprva pripisivao Herakleji, vjerojatno je pripadao nekom drugom *polisu* (možda Korkiri?).⁵³³ Novija mišljenja zalažu se za lociranje Herakleje na brdo sv. Ilije, dok Ehin premještaju na poluotočić koji danas nosi ime Ruga (ngr. Ρούγα). Za razliku od Ehina, čini se da je Herakleja bila nevažna još u 4. st. pr. Kr, jer za razliku od Ehina nije spomenuta među akarnanijskim gradovima na listi „primatelja svetih poslanika“ (grč. θεαροδόκοι) iz Epidaura (IG IV2, 1:95).⁵³⁴ Nije poznato kada je osnovana, no može se pretpostaviti kasno klasično razdoblje.

Stjepan Bizantinac navodi tri Herakleje na Levantu: u Siriji (γ' Συρίας), Fenikiji (ιδ' Φοινίκης) i Pijeriji (ιε' Πιερίας).⁵³⁵ Getzel M. Cohen donosi popis interpretacija i pokušaja lociranja ovih Herakleja (većinom radovi Victora Tcherikovera). Onu u Fenikiji može se identificirati kao Herakleju kraj feničkog grada Arke (Irqata) u sjevernom Libanonu,⁵³⁶ u helenizmu dio seleukidske države, iako postoje mišljenja da tu treba tražiti Bizantinčevu Herakleju u Pijeriji. Drugi prijedlozi za pijerijsku Herakleju su predgrađe Antiohije na Orontu (danas Antakya, Turska)⁵³⁷ i tzv. Herakleja kraj mora

⁵²⁹ Heuzey 1860, 380-83

⁵³⁰ Oberummer 1887, 213

⁵³¹ Gehrke & Wirbelauer 2004, 366; cf. Leake 1835, 23

⁵³² Najvažniji je popis trkača u na svetkovine Artemide Leukofrijene iz 207. g. pr. Kr, gdje se među akarnanijskim gradovima oštećeno [...]λε[...] rekonstruirao kao „Herakleja“; cf. Farkalas 2011, i bilj. 46. (IG IX, 12, 2:582 – dostupno na web stranici instituta Packard Humanities <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D42794%26bookid%3D9%26region%3D3>, pristupljeno 10. 4. 2015)

⁵³³ Imhoof-Blumer 1878, 101-112; cf. Poole & Gardner 1883, 174, cf. 137

⁵³⁴ *Inscriptiones Graecae, IV. Inscriptiones Argolidis*. 2. ed. Fasc. 1, Inscriptiones Epidauri, ed. Friedrich Hiller von Gaertringen. Berlin 1929. ; dostupno na web stranici instituta Packard Humanities, <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main>, pristupljeno 10. 4. 2015); cf. Gehrke & Wirbelauer 2004, 359-60; Farkalas 2011; Murray 2012

⁵³⁵ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8 s. v. “Ἡράκλεια”; komentator (bilj. 41) za Sirijsku citira Ptol. Geog. 5. 15. 10., što bi se slagalo s onom na Orontu (Pijerija)

⁵³⁶ Brown & Gatier 2014

⁵³⁷ <http://pleiades.stoa.org/places/658381>, pristupljeno 11. 4. 2015.

(prema natpisu IGLS 1252, „Ἡρακλεωτῶν τῶν πρὸς θάλασση“ datiranom u 108/7. g. pr. Kr.),⁵³⁸ možda ista koju spominju i Plinije (Plin. NH 5. 79) i Strabon (Str. 16. 2. 8) južno od Oronta, između Seleukije (danas Samandağ, Hatay, Turska)⁵³⁹ i Laodiceje⁵⁴⁰ (danas Latakia, Sirija).⁵⁴¹ Nije sigurno je li ova Herakleja identična onoj koju Stjepan Bizantinac označava kao „Sirijsku“, ili se „Sirijska“ ipak odnosi na Herakleju u području grada Cyrrhusa (danas Nebi Ouri, Zaytūnak, Sirija),⁵⁴² koju spominje Strabon na početku istog odlomka (Str. 16. 2. 8), te Ptolemej (Ptol. Geog. 5. 15. 13).⁵⁴³

Za Herakleju u partskoj zemlji, blizu Kaspijskog jezera, Plinije (Plin. NH 6. 18) kaže da ju je osnovao Aleksandar, no da je ubrzo razorena, pa ju je ponovno osnovao Antioh, koji ju je nazvao Ahaja.⁵⁴⁴ Odmah zatim spominje rijeku Oks (lat. Oxus), danas Amu Darja, i istoimeno (danas Aralsko) jezero iz kojeg teče. Ovaj navod zbunjuje, pogotovo kad mu se pridodaju podaci koje donosi Strabon. On smješta Herakleju u susjedstvo grada Rage (grč. Ῥάγαι, danas Rey, dio teheranske aglomeracije u Iranu),⁵⁴⁵ blizu Kaspijskih vrata (Str. 11. 9. 1), te smatra da je to jedan od gradova osnovan od Makedonaca za vladavine Seleuka Nikatora (Str. 11. 13. 6). Spominje i Ahaju, „nazvanu po svom osnivaču“, u regiji (bivšoj satrapiji) Ariji, koja se prostire između Margiane i Baktrije (ovdje je lakuna), što Emil Kiessling (*Realencyclopädie*) povezuje s Plinijevim navodom, samo što napominje da je rijeka koja teče tom regijom Arij, ne Oks, čime bi se ta regija mogla ugrubo povezati s afganistanskom regijom Herat, na granici s Iranom, kroz koju teče rijeka Hari (grč. Ἡραειός).⁵⁴⁶ Alfred von Gutschmidt⁵⁴⁷ smjestio je Ahaju na Kaspijsko jezero, a Kiessling se ne slaže, ukazujući na problem različitih izvora koji smještaju iste gradove u Partiju ili u istočnu Mediju.⁵⁴⁸ Međutim,

⁵³⁸ *Inscriptions grecques et latines de la Syrie, IV. Laodicée. Apamène*, ed. Louis Jalabert & René Mouterde. Paris 1955., dostupno na web stranici instituta Packard Humanities)

⁵³⁹ <http://pleiades.stoa.org/places/668290>, pristupljeno 11. 4. 2015.

⁵⁴⁰ <http://pleiades.stoa.org/places/658483>, pristupljeno 11. 4. 2015.

⁵⁴¹ Cohen 2006, 108-110; cf. ; Smith 1854, s. v. Heracleia (James, E. B); *PWRE15* 1912, 434, s. v. "Heracleia, 20" (Beer, G); vjerojatno se može prepoznati u helenističkim slojevima (3-1. st. pr. Kr) nalazišta Ras Ibn Hani (Saliby *et al.* 1983); cf. Brown & Gatier 2014

⁵⁴² <http://pleiades.stoa.org/places/658446>, pristupljeno 11. 4. 2015.

⁵⁴³ Cohen 2006, 109; cf. *PWRE15* 1912, 434, s. v. "Heracleia, 21" (Beer, G)

⁵⁴⁴ Smith 1854, s. v. Heracleia Parthiae (Vaux, W. S. W); *PWRE15* 1912, 434, s. v. "Heracleia, 22" (Kiessling, E)

⁵⁴⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Rey,_Iran, pristupljeno 11. 4. 2015.

⁵⁴⁶ *PWRE15* 1912, 435, s. v. "Heracleia, 22" (Kiessling, E); http://en.wikipedia.org/wiki/Aria_%28satrapy%29, pristupljeno 11. 4. 2015.

⁵⁴⁷ von Gutschmid & Nöldeke 1888, 26-7

⁵⁴⁸ *PWRE15* 1912, 435-6, s. v. "Heracleia, 22" (Kiessling, E)

danas je više prihvaćana teorija o smještanju na Kaspijsko jezero (prema Str. 11. 9. 1. i Amm. Marc. 23. 6. 39).⁵⁴⁹

Rijeka Oks / Amu Darja i područje zapadnog Afganistana oko Arija možda bi se moglo radije pridružiti jedanaestoj Herakleji Stjepana Bizantinca, koju on smješta „između Skitije i Indije“.⁵⁵⁰ *Realencyclopädie* navodi da ju je vjerojatno osnovao Aleksandar u zemlji poludivljih Siba, za koje se mislilo da su potomci Heraklovi jer su se borili u životinjskim kožama s toljagama (Str. 15. 1. 8). Živjeli su u planinama između rijeka Inda i Hidaspa (grč. Ὑδάσπης, skr. Vitaçtā), danas Jhelum u Pakistanu, gdje se 326. g. pr. Kr. odigrala bitka u kojoj je Aleksandar Makedonski porazio radžu Pora (grč. Πῶρος, skr. Puru).⁵⁵¹ Taj je kraj bio vezan uz legende o Dionizu. Jedna od lokacija njegove rodne gore Nise⁵⁵² upravo je dolina Inda (Philostr. VA 2. 2, 6-10., Plin. NH 6. 78.),⁵⁵³ a o njegovom pohodu protiv indijskog kralja Derijada (zapravo odrazu Aleksandrovog) pisao je Non iz Panopola (oko 5. st) u svom epu *Διονυσιακά*.⁵⁵⁴ Strabon (Str. 15. 1. 7) spominje Megastena (grč. Μεγασθένης),⁵⁵⁵ geografa i poslanika Seleuka I na dvoru cara Čandragupte (4/3. st. pr. Kr), autora izgubljenog djela o Indiji, kao jednog od rijetkih koji smatraju da su priče o Heraklovom odlasku u Indiju istinite.⁵⁵⁶ Osim spomenute priče o Sibima, tu je i priča koju prenose Diodor (Diod. Sic. 17. 85. 1) i (puno racionalnije) Arijan (Arr. Anab. 4. 28. 1-2), o Heraklovom opsjedanju Aornske stijene (grč. ἡ Ἄορνος πέτρα, doslovno „stijena bez ptica, pticama nepristupačna“).⁵⁵⁷ Strabon misli (Str. 15. 1. 9) da su te priče sastavljene zbog dodvoravanja Aleksandru koji je u svojim pothvatima „ponavljao“ velika djela Dioniza i svog pretka Herakla, jer te priče prije Aleksandrovog vremena nitko ne spominje, a nedostaje i materijalnih dokaza prisutnosti ta dva (polu)božanstva u dalekim istočnim krajevima prije helenizacije. Budući da Arijan (I) ne vjeruje da se radi o grčkom Heraklu, vjerojatno je

⁵⁴⁹ Cohen 2013, 276; cf. Hausleiter, Keall & Roaf 2012

⁵⁵⁰ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8 s. v. “Ἡράκλεια, ἢ μεταξὺ Σκυθίας καὶ Ἰνδικῆς”

⁵⁵¹ Lendering 2004; cf. *PWRE* 15 1912, 435-6, s. v. “Herakleia, 22” (Kiessling, E)

⁵⁵² Lendering 2008

⁵⁵³ Philostr. VA 2. 2, 6-10. (Philostratus, *The Life of Apollonius of Tyana: Volume I. Books 1-5*. Translated by F. C. Conybeare. Cambridge, Mass. Loeb Classical Library, 1912) i Plin. NH 6. 78. (Pliny: *Natural History, Volume II, Books 3-7*. Translated by H. Rackham. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1942), dostupno na <http://www.theoi.com/Olympios/DionysosMyths.html#Nysa>, pristupljeno 12. 4. 2015.

⁵⁵⁴ Lesky 2001, 796

⁵⁵⁵ Škiljan *et al.* 1996, 409

⁵⁵⁶ Megasthen je boravio na dvoru u gradu Pāṭaliputra (danās Patna, Bihar, Indija); (Diod. Sic. 2. 38. 3) taj grad zove Palibothra i kaže da ga je osnovao „Heraklo“; cf. Dahlquist 1977, 135

⁵⁵⁷ Smith 1854, s. v. Aornus (Smith, P); cf. Chinnock 1884, bilj. 613

riječ o helenskoj interpretaciji vedskog božanstva Krišne (skr. Kṛṣṇa,) ili njegovog brata Baldeve.⁵⁵⁸

Posljednje tri Herakleje koje spominje *Realencyclopädie* su grad na Kreti, zapravo Heraklion, zatim otočić kraj Naksa i jedan od Liparskih otoka. Heraklion na Kreti (grč. Ἡράκλειον) kao polis najranije se spominje na ugovoru s Miletom iz sredine 3. st. pr. Kr. (Milet. I. 3 140. 1, 37),⁵⁵⁹ no u zaštitnim istraživanjima nađeni su ostaci i iz klasičnog perioda. Strabon (Str. 10. 4. 7) ga spominje kao luku obližnjeg Knosa, što je vjerojatno bio još od brončanog doba.⁵⁶⁰ *Realencyclopädie* navodi da ga spominju Plinije (Plin. NH 4. 59; 4. 22. u cit. izdanju; kao Heraclea) i Ptolemej (Ptol. Geog. 3. 15; 3. 17. 6. u cit. izdanju; Ἡράκλειον).⁵⁶¹ Stjepan Bizantinac navodi ga u popisu Heraklejā na sedamnaestom mjestu (ἰζ' Κρήτης).⁵⁶² Herakleja, otočić između Amorga i Naksa, koji spominje Plinije (Plin. NH 4. 70; 4. 26. u cit. izdanju; Heraclia), vjerojatno je isti koji Stjepan Bizantinac smješta na „Karpatsko more“ (ἰβ', νῆσος ἐν τῷ Καρπαθίῳ πελάγῳ).⁵⁶³ Danas se Karpatskim morem smatra krajnji jug Egejskog mora, između Krete, Roda, do južnog prstena Kiklada (Astipalija).⁵⁶⁴ Čini se da je bio pod kontrolom Naksa (IG XII, 7, 509)⁵⁶⁵ i da je na njemu postojalo svetište Velike Majke.⁵⁶⁶ Posljednji je otočić koji spominje Pomponije Mela (Pompon. 2. 120) i It. Ant. 517., vjerojatno i Stjepan Bizantinac,⁵⁶⁷ a Konrat Ziegler (*Realencyclopädie*) smješta ga u skupinu Liparskih otoka, pretpostavljajući da se radi o Basiluzzu, čije antičko ime nije poznato. Alternativno, priređivač prijevoda Pomponija Mele (Frank E. Romer), predlaže otočić s druge strane arhipelaga, Alicudi.⁵⁶⁸

⁵⁵⁸ Schwanbeck & McCrindle 1877, 111-112 (bilješka); cf. Tod & Crooke 1920, 36 (bilj. 1)

⁵⁵⁹ Chaniotis, Angelos. *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*. Stuttgart 1996., br. 79a, dostupno na web stranici instituta Packard Humanities, <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D201349%26bookid%3D287%26region%3D7%26subregion%3D26%26area%3DAs.Min.%252C+Ionia+%252F+Crete%252C+Ctr.>, pristupljeno 12. 4. 2015.

⁵⁶⁰ Perlman 2004, 1165; cf. Bennett & Reger 2014

⁵⁶¹ *PWRE15* 1912, 429, s. v. "Herakleia, 9" (Bürchner, G)

⁵⁶² Gronovius & de Jonge 1678, 297-8 s. v. "Ἡράκλεια", bilj. 42.

⁵⁶³ *PWRE15* 1912, 429-30, s. v. "Herakleia, 10; 11" (Bürchner, G)

⁵⁶⁴ http://el.wikipedia.org/wiki/Καρπάθιο_πέλαγος, pristupljeno 12. 4. 2015.

⁵⁶⁵ *Inscriptiones Graecae XII, 7. Inscriptiones Amorgi et insularum vicinarum*, ed. Jules Delamarre. Berlin 1908., dostupno na web stranici instituta Packard Humanities

⁵⁶⁶ *Brill's New Pauly* (2006) s.v. "Heraclea" (Kramolisch, H)

⁵⁶⁷ Gronovius & de Jonge 1678, 297-8 s. v. "Ἡράκλεια, ἰζ' πόλις καὶ νῆσος"

⁵⁶⁸ *PWRE15* 1912, 439, s. v. "Herakleia, 29" (Ziegler, K); cf. Romer 1998, 101

4. Heraklo i kolonizacija

Prvi prikaz svijeta kakvim su ga Grci zamišljali nalazimo u Homerovoj *Ilijadi*, u opisu štita koji je za Ahileja napravio Hefest (Hom. Il. 18. 478-608). U šest zona prikazan je nebeski svod sa Suncem, Mjesecom i zvijezdama (483-489), život u miru i ratu u gradovima (490-540), život na selu u vrijeme oranja, žetve i berbe (541-572), pastirski život (573-606) i na obodu vode Okeana (607-8). Stil ovog odlomka slijedi autor opisa Heraklovog štita, tradicionalno pripisivanog Hesiodu, no u autentičnost se sumnjalo već u antici; vjerojatno je dodan Hesiodovim djelima već oko 600. g. pr. Kr.⁵⁶⁹ Hesiodova *Teogonija* skup je mitološke tradicije i novih znanja ranog arhajskog doba, razvoj svijeta od njegovog početka do „sadašnjosti“, bila ona Hesiodova ili kasnijih interpolatora.⁵⁷⁰ Opis svijeta u *Teogoniji* obuhvaća tada poznate krajeve, ali i one daleke, mitološke, u koje su se tek rijetki zaputili. Narodi s „ruba svijeta“ protumačeni su kao potomci junaka-povratnika iz trojanskog rata, ponajprije Odiseja: npr. Agrije, Latin i Telegon spominju se kao sinovi Odiseja i Kirke, vladari „slavnih Tirsena (Etruščana?) na svetim otocima“ (Hes. Theog. 1011-16). Takva mitološka tumačenja stranih naroda čine se neumjesnima u vrijeme kad su se Eubejci slijedeći feničke puteve otisnuli na istok sve do ušća Oronta i na zapad do Iberije i Tartesa, no treba uzeti u obzir da su se na takva putovanja odvažili samo malobrojni, a njihove priče su putovale sporo i vjerojatno zvučale jednako nevjerojatno kao i sami mitovi. Također, u vrijeme kad je znanstvena misao bila u povojima, mitologija je pružala jedino objašnjenje za novo i nepoznato s čim su se arhajski Grci susretali. Postoji i mogućnost da je sjećanje na široku mrežu mikenskih trgovačkih puteva, zamrlu tijekom tzv. mračnog doba, ipak sačuvano u pjesmama i pričama o „dalekim krajevima“ koje su prenosili rapsodi.⁵⁷¹ Prvi epovi o kojima imamo podatke, primarno Homerovi i Hesiodovi, pa izgubljeni tzv. epski ciklusi (tebanski, trojanski i dr) bogate su kolekcije sačuvanih predaja i ujedno odraz vremena u kojem su nastajali, vremena u kojem se grčki svijet formirao u civilizaciju koja je jedno vrijeme vladala velikim dijelom Sredozemlja. O putovanju Argonauta na Crno more pjevalo se i prije Homera,⁵⁷² no kao dio epa prvi puta se spominje u djelu nekog Karkina iz Naupakta, koji se datira u 7/6. st.

⁵⁶⁹ Lesky 2001, 110

⁵⁷⁰ Ibid., 109-10

⁵⁷¹ d' Agostino 1996, 209; cf. Vanschoonwinkel 2006

⁵⁷² Lesky 2001,30; 51; 86

pr. Kr.⁵⁷³, paralelno s početkom naseljavanja Crnog mora.⁵⁷⁴ Putovanja na Zapad su pak, prije nego su Fokejci iz Masalije stigli do obala Atlantika sredinom 6. st. pr. Kr.⁵⁷⁵ poduzeli heroji Odisej i Heraklo, prelazeći granice civilizacije i suočavajući se s nepoznatim morima i obalama i njihovim čudovišnim stanovnicima. Njihovi su motivi različiti: dok Homerovog Odiseja morima valja volja bogova, Heraklo putuje po naredbi Euristejevoj; dok je Odisejev cilj izbjegavanje pogibli i povratak kući, Heraklo uz zadatke koje obavlja za Euristeja doživljava razne pustolovine na svom putu i mijenja krajeve kroz koje prolazi, ubija čudovišta, kažnjava prijestupnike, osniva gradove, ustanovljuje žrtvovanje životinja umjesto ljudi i donosi civilizaciju barbarima.⁵⁷⁶

4.1. Geografija Heraklovih putovanja

Nakon Hesiodovog *Štita*, grčko poimanje svijeta nije se mnogo promijenilo. Herodot, pa i Strabon opisivali su svijet iz vlastite helenocentrične perspektive. Rekonstruirane karte naseljenog svijeta (grč. οίκουμένη) kakvim su ga zamislili antički filozofi, povjesničari, matematičari i geografi pokazuju postupni razvoj od Hekatejeve kružne mase kopna koju okružuje ocean, preko Eratostenove realističnije, do Ptolemejeve, koja se koristila sve do Kolumba i razdoblja velikih geografskih otkrića.⁵⁷⁷ Strabon (Str. 1. 1. 11) citira Homera kao prvog geografa („...Ὅμηρος τῆς γεωγραφίας ἤρξεν“), a kao njegove nasljednike prema Eratostenu spominje Anaksimandra, učenika Talesa iz Mileta, koji je prvi izdao geografsku kartu („τὸν ἐκδοῦναι πρῶτον γεωγραφικὸν πίνακα“) i njihovog sugrađanina Hekateja, kojemu se pripisuje geografsko djelo („γράμμα, πιστούμενον ἐκείνου εἶναι ἐκ τῆς ἄλλης αὐτοῦ γραφῆς“).⁵⁷⁸ Postupno otkrivanje novih prostora pomicalo je granice *ekumene*, gurajući mitologiju na margine, no prve su karte zapravo slike pogleda na svijet jedne civilizacije, koje objedinjuju

⁵⁷³ Ibid., 112; cf. Škiljan *et al.* 1996, 332

⁵⁷⁴ Milićević Bradač 2010, 49

⁵⁷⁵ Ibid., 51

⁵⁷⁶ d' Agostino 1996, 209-10

⁵⁷⁷ Hughes & Long 1857, 2

⁵⁷⁸ Anaksimandar iz Mileta (grč. Ἀναξίμανδρος), 610-546. g.pr.Kr. grčki filozof, matematičar, astronom i eograf; sastavio prvu kartu Zemlje za koju je mislio da je valjkastog oblika, Škiljan *et al.* 1996, 28; Hekatej iz Mileta (grč. Ἑκαταῖος), 560-480.g.pr.Kr, geograf i logograf, pisac monografija o Europi i Aziji (grč. Περίγησις: Εὐρώπη, Ἀσία) i tvorac geografske karte koja ih je pratila (grč. Γῆς περίοδος), Ibid. 254-5; Eratosten iz Kirene (grč. Ἐρατοσθένης), 3. st. pr. Kr, gramatičar, predstojnik aleksandrijske Biblioteke, smatra se začetnikom geografije kao znanosti; opisao je tada poznati svijet i izradio kartu, približno je izmjerio opseg Zemljine kugle i nagib ekliptike, što je objavio u svojim djelima *Geografija* (grč. Γεωγραφικά) i *O mjeranju zemlje* (grč. Περί τῆς ἀναμετρήσεως τῆς γῆς); oba djela su sačuvana samo kao sažeci, prvo kod Strabona, a drugo kod Kleomeđa (*Kružno gibanje nebeskih tijela*), Ibid., 177-78 ; Klaudije Ptolemej (grč. Κλαύδιος Πτολεμαῖος), oko 100-170. g, matematičar, astronom i geograf rodom iz Egipta, pisac *Geografskih uputa* (grč. Γεωγραφικὴ ὑφήγησις) u 8 knjiga, gdje je po geografskoj širini i dužini opisao preko 8 tisuća mjesta; prema tim su uputama izrađivane karte korištene do novog vijeka; Ibid., 506-7.

mjesta koja se mogu fizički locirati i posjetiti, zatim spekulativno određena mjesta poznata iz mitova, te „metafizički“ prostori na samim rubovima karte, gdje se ocean stapa s nebom, gdje je granica ovog i „onog svijeta“.⁵⁷⁹ Razvoj pomorskih puteva i osnivanje kolonija uvelike je utjecalo na razvoj mitova o herojima – putnicima.

Od heroja-putnika najveći je svakako Heraklo – koji je „istražio svu zemlju i sinjeg mora dno s dubokim liticama, mornarima prijelaz smirivši“ (Pind. Isthm. 4. 55-57) i postavio granice naseljenog (i naseljivog?) svijeta, slavne stupove na Gibraltaru, iza kojih „nije lako prijeći preko neprelazivog mora: njih je naime heroj i bog postavio kao svjedoke slavne krajnjih granica morske plovidbe“ (Pind. Nem. 3. 20-23).⁵⁸⁰ Geografija Heraklovih putovanja obuhvaća sav poznati svijet, od same jezgre grčke civilizacije – Argolide – do krajnjih granica poznatog svijeta u svim smjerovima. Kad su Grci i sami počeli prelaziti granice Homerovog, Hekatejevog, pa i Eratostenovog svijeta, počinju u novootkrivenim mjestima i narodima prepoznavati mitološke lokacije i likove, na taj način identificirajući nove krajeve kao „već poznate“, one do kojih je već došao njihov „heroj i bog“ Heraklo. Lokalne tradicije isprepleću se s mitom i on se na taj način obogaćuje stvarnim mjestima i dobiva novo značenje. Heraklov lik u sebi ujedinjuje dvije vrste putovanja, dvije „geografije“: on putuje svijetom od istoka do zapada, po horizontalnoj osi, ali također i po vertikalnoj – odlazi u Podzemlje, svijet mrtvih, i na Olimp, među bogove, mjesta koja ne spadaju u zemaljsku, „ovosvjetnu“ geografiju. Heraklo ne poznaje granice, njemu je sve dostupno, sva vrata su mu otvorena. On u sebi spaja „ovaj“ i „onaj“ svijet i čini ga shvatljivim običnom čovjeku.⁵⁸¹

Primjer koji najbolje ilustrira višeznačnosti Heraklovog mita, koja ga je učinila tako pogodnim za različita tumačenja i adaptacije kroz povijest grčke civilizacije, njegovi su pothvati na krajnjem Zapadu: dovođenje Gerionove stoke i zlatnih jabuka Hesperida. Kroz povijest književnosti, autori koji su spominjali Herakla i njegove zadatke različito su interpretirali lokaciju misterioznog Vrta sa zlatnim jabukama (grč. κήπος) i Gerionovih livada (grč. λιμῶν) na „crvenom otoku“ Eritiji (grč. Ἐρυθραία). Najstariji, Hesiod (8/7. st. pr. Kr), smješta Eritiju u „sumračnost s onu stranu sjajnog Okeana“ (grč. „ἐν ἠερόεντι πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο“; Hes. Theog. 294), gdje se nalaze

⁵⁷⁹ Jourdain-Annequin 1989a, 32; prema Kish, George. *La carte, image des civilisations*, Paris, 1980.

⁵⁸⁰ οὐκέτι πρόσω // ἀβάταν ἄλα κιόνων ὑπὲρ Ἡρακλέος περᾶν εὐμαρές, // ἥρωσ θεὸς ἄς ἔθηκε ναυτιλίας ἐσχάτας // μάρτυρας κλυτάς; Jourdain-Annequin 1982, 249

⁵⁸¹ Jourdain-Annequin 1989a, 47-8; cf. Tullon 2012, 4-7; o horizontalnom i vertikalnom konceptu groba, zagrobnog života i svijeta općenito, cf. Milićević Bradač 2002

i mitska čudovišta, Graje i Gorgone, te Hesperide, „kćeri Noći (grč. Νύξ), jednog od prvih elemenata proizašlih iz Kaosa“ (op. cit. 214-216, 270-76). Collette Jourdain-Annequin smatra ovo smještanje mita u sferu „svijeta s one strane“ (franc. *au-delà*) dokazom tek naknadne lokalizacije pod utjecajem daleke plovidbe i osnivanja kolonija: Heraklov mit je u osnovi vezan uz putovanje na „onaj svijet“, preko granice neba i zemlje, dana i noći, života i smrti. Plodna polja na kraju svijeta kojima Gerion čuva svoja goveda (Str. 3. 5. 4) nalaze se vjerojatno u blizini blaženih Elizijjskih polja.⁵⁸²

Već je Stezihor (7/6. st. pr. Kr) u svojoj *Geroneidi* lokalizirao je Eritiju nasuprot grada Tartesa na rijeci Guadalquivir (tada zvanj Tartes prema gradu),⁵⁸³ možda upoznat s pothvatom Kolaja sa Sama koji je prvi stigao do tog misterioznog grada s onu stranu Heraklovih stupova (Hdt. 4. 152). Čini se da je ta lokalizacija prihvaćena, jer početkom 5. st.pr. Kr. Ferekid (s Lera, djelovao u Ateni) smješta Eritiju u Gadeiru (Cadiz).⁵⁸⁴ Strabon (Str. 3. 5. 4) koji citira Ferekida dodaje da „drugi pak predlažu otok usporedno položen s ovim gradom, odvojen stadij uskim prolazom“. U to su doba Fokejci već vladali zapadnim Mediteranom, što je bilo presudno za razvoj i lokalizaciju mita. Ipak, zadržavanje starih elemenata poput „Sunčevog pehara“ (grč. δέπας), kojim je Heraklo prešao od Tartesa do Eritije nije posve eliminiralo mističnu „onosvjetnu“ dimenziju mita.⁵⁸⁵ Lokalizacija mita o Heraklovom putovanju na Zapad koja se događala u vrijeme osnivanja kolonija na zapadu osobito se odnosi na Heraklov povratak s Gerionovim govedima u Mikenu. Njegov se „itinerar“ mijenja s obzirom na napredak osnivanja grčkih gradova. Pseudo-Apolodor, držeći se svojih izvora, Heraklov povratak prikazuje jednostavno – spominje Ligure, Tirenjane, gubitak goveda u Regiju, sukob s Erikom, Herinog obada koji mu je goveda rastjerao u Trakiji i prijelaz preko Strimona (Apolod. Bibl. 2. 5. 10; Slika 1). Diodor Sicilski je u svom iskazu (Diod. Sic. 4. 17. 1-25) precizniji: Heraklo dolazi u doticaj s lokalnim vladarima u Iberiji i Galiji, osniva Aleziju, grad u srcu Galije, prelazi Alpe, prolazi kroz Liguriju, Tireniju, budući Rim, cijelu južnu Italiju i Siciliju, osnivajući gradove i kultove, prolazi istočnom obalom Jadrana do Epira i dalje do Peloponeza (Slika 2).⁵⁸⁶ Diodor ne spominje Sunčev

⁵⁸² Jourdain-Annequin 1982, 251-52; Jourdain-Annequin 1989a, 41-2, 48; cf. Jourdain-Annequin 1989b, 221; za različite koncepte „drugog svijeta“ kod indoeuropskih naroda Cf. Matasović 2010, 14 (tri su osnovna: „podzemlje“, „preko mora“, „na nebu“ uz varijacije)

⁵⁸³ σξεδὸν ἀν- // τπέρας κλεινᾶς Ἐρυθείας // Ταρτησσοῦ ποταμοῦ παρὰ παγὰς... (Page 1973, A. PMG 184)

⁵⁸⁴ Müller, Müller & Langlois 1841, FHG, 80, fr. 33h

⁵⁸⁵ nalazi se kod Stezihora (7/6. st. pr. Kr), Pisandra, Panijasisisa i Ferekida (5. st. pr. Kr) [Ath. 469d, 649e, 781d], a kasnije i kod Pseudo-Apolodora (Apolod. Bibl. 2. 5. 10); cf. Kerényi 1974, 167-68

⁵⁸⁶ Jourdain-Annequin 1989b, 222-225

pehar, niti su mu bitna Gerionova goveda; čak i sam Gerion za njega nije troglavi sin Hrisaorov, nego su to tri sina Iberskog kralja, koji su se sa svoje tri vojske suprotstavili Heraklovoj. Diodora zanima „ovosvjetna“ geografija Heraklovih pothvata, put kojim je prošao i gradovi koje je posjetio ili čak osnovao.⁵⁸⁷ „Realne“ lokalizacije mita inspirirale su različite interpretacije. Kao što je mit o Gerionu do Didorovog razdoblja tumačen kao put na bogati Zapad, do Gadeire kraj Tartesa, „El Dorada“ starog svijeta, zlatne jabuke su bile interpretirane kao numidijski limuni, jantar, ili zlato kojim su područja Mauretanijske i Iberijske bila itekako bogata.⁵⁸⁸ Iako Pseudo-Apolodor, vjerojatno zbunjen oprečnim informacijama iz svojih izvora, vrt Hesperida povezuje s Atlasom „ne kako neki kažu u Libiji, nego kod onog Atlasa u zemlji Hiperborejaca“ (Apollod. Bibl. 2. 5. 11),⁵⁸⁹ Plinije spominje Liks na atlantskoj obali Afrike o kojoj se pričalo da je tamo bio vrt Hesperida (Plin. NH 5. 2).⁵⁹⁰ Za taj Liks (grč. Λίξος) Strabon (Str. 17. 3. 2) kaže da je bio jednako udaljen od Heraklovih stupova kao i Gadeira.⁵⁹¹ Oba su grada bila izvorno Fenička – za Gades je to sigurno (osnovali su ga Feničani oko 1110. g. pr. Kr), a za Liks to tvrdi Pseudo-Skilak (4. st. pr. Kr). Budući da znamo da su Heraklovim stupovima prethodili Melkartovi, a čini se da su oba grada posjedovala Melkartov hram,⁵⁹² ne čudi smještanje Heraklovih zadataka na dalekom Zapadu u ova Melkartu posvećena mjesta.⁵⁹³

⁵⁸⁷ Jourdain-Annequin 1989a, 33; cf. Burkert 1979, 84

⁵⁸⁸ Jourdain-Annequin 1989a, 33, 43; cf. Jourdain-Annequin 1982, 239

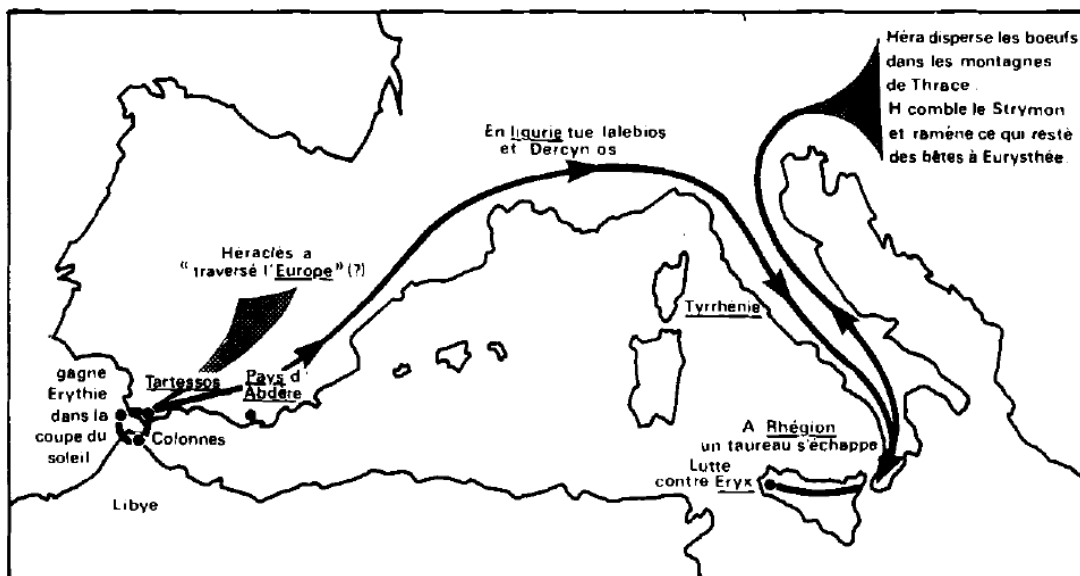
⁵⁸⁹ „οὐχ ὡς τινες εἶπον ἐν Λιθύη, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ Ἀτλαντος ἐν Ὑπερβορείοις“; usp. Pind. Ol. 3. 11. i d; Paus. 5. 7. 7, 5. 15. 3. – Heraklo je kod Hiperborejaca završio goneći kerinejsku košutu, te je odatle donio maslinu i bijelu topolu koje je zasadio u Olimpiji kad je ustanovio Igre; cf. Jourdain-Annequin 1989a, 45-6

⁵⁹⁰ vrt Hesperida spominje i Plin. NH 5. 11. u Kirenaiki, prema „grčkim pričama promjenjive lokacije“ (lat. *vagantibus graeciae fabulis*); cf. Ibid., 31

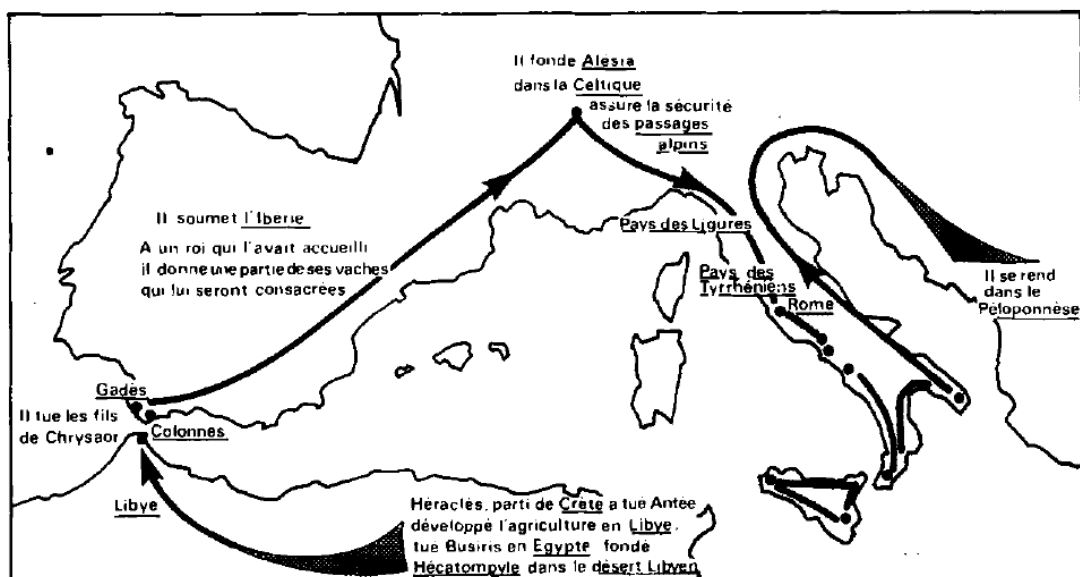
⁵⁹¹ Gadeira / Gades (Cadíz, Španjolska): <http://pleiades.stoa.org/places/256177> ; Liks (Larache, Maroko): <http://pleiades.stoa.org/places/275666>, pristupljeno 4.5.2015.

⁵⁹² Jourdain-Annequin 1982, 241, 243

⁵⁹³ Ibid, 236-40

Slika 1: Odvođenje Gerionovih goveda prema iskazu Pseudo – Apolodora (Apolod. Bibl. 2. 5. 10). Heraklov itinerer pretpostavljen je prema nazivima lokacija u tekstu (podcrtane na karti) u komparaciji s drugim izvorima. Za Abderu je korišten Str. 3. 4. 3. i St. Byz. s. v. „Abdera“. Preuzeto iz Jourdain-Annequin 1989a, Fig. 24.1, str. 254.

Slika 2: Odvođenje Gerionovih goveda prema iskazu Diodora Sicilskog (Diod. Sic. 4. 17. 1-25). Heraklov itinerer pretpostavljen je prema nazivima lokacija u tekstu (podcrtane na karti) u komparaciji s drugim izvorima. Preuzeto iz Jourdain-Annequin 1989a, Fig. 24.2, str. 254.

4.2. Heraklo – heroj koji donosi civilizaciju

Još od helenizma pokušavalo se iz mita iščitati povijest – osobe i događaje o kojima se pričalo generacijama, te su se uz postepeno dodavanje fantastičnih elemenata pretvorili u mit. Takav „historicistički“ pristup u nekoj se mjeri opravdava arheološkim otkrićima brončanodobnih civilizacija koje su između ostalog inspirirale mitove o trojanskom ratu.⁵⁹⁴ Razvojem antropoloških teorija mijenjao se pristup proučavanju mita. Strukturalizam, teoretska struja koju je u francuskoj antropologiji pokrenuo Claude Lévi-Strauss u drugoj polovici 20. st. raščlanjuje mit na strukturalne dijelove i proučava njihovu međuzavisnost. Iako mit uvijek prepričava događaje iz „davnih vremena“, uzorak koji je njegova jezgra može se primijeniti u bilo kojem vremenu, što mit čini bezvremenskom vrijednošću. Bit mita su, kao i kod jezika čiji je on dio, njegove sastavne jedinice, koje Lévi-Strauss zove *gross constituent units* (franc. *grosses unités constitutives*), kasnije prihvativši termin *mitem* (po uzoru na lingvističke foneme, morfeme i semanteme) ruskog folklorista Vladimira Proppa.⁵⁹⁵ Mitemi se javljaju u grupacijama (*bundles*) koje su povezane relacijama. Lévi-Strauss preporučuje istodobno dijakronijski (prema toku priče) i sinkronijski (prema grupama mitema) pristup proučavanju mita.⁵⁹⁶ Istovremeno, britanska škola je razvila funkcionalizam, potaknuta radom poljskog antropologa Bronisława Malinowskog. On je smatrao da mit „...nije prikaz povijesti, nego svojevolumno kreiran način ispunjavanja određene sociološke funkcije, glorificiranja određene grupe ili opravdavanja nekog abnormalnog stanja.“⁵⁹⁷ Suvremene interpretacije i dalje se većinom drže strukturalne analize, ali kod zaključaka nastoje uzeti u obzir sve varijante mita i sagledati ih u njihovom povijesnom okviru kroz multidisciplinarni pristup. Walter Burkert smatra da, iako mit često reflektira neke povijesne situacije, to nužno ne znači da je nastao radi objašnjavanja nekog događaja ili neke ličnosti. Pitanje je ima li neki mit u svojoj jezgri određeni lik ili uzorke djelovanja (engl. *patterns of action*) – ovdje se slaže sa strukturalistima, prije svega Proppom i njegovim sljedbenicima.⁵⁹⁸

Heraklova se putovanja i njegova uloga kao „predvodnika“ (grč. ἀρχηγέτης, ἡγεμών) i „osnivača“ (grč. κτίστης) mogu shvatiti dvojako, budući da je tema njegovog

⁵⁹⁴ Ibid, 229-30

⁵⁹⁵ prvo izdanje: Пропп, В. *Морфология Сказки*. Academia. Lenjingrad, 1928.

⁵⁹⁶ Lévi-Strauss 1955, 430-32; cf. Jourdain-Annequin 1982, 231-2; Nielsen 2001, s.v. “Structuralism”

⁵⁹⁷ Malinowski 1933, 29; cf. Jourdain-Annequin 1982, 230-31; ; Nielsen 2001, s.v. “Functionalism”

⁵⁹⁸ Burkert 1979, 79

„putovanja“ bila na različite načine adaptirana kroz povijest, s obzirom na prevladavajuću filozofske i političke struje određenog prostora u određenom vremenu.⁵⁹⁹ Walter Burkert analizira mit o Heraklu i Gerionu i zaključuje da se poklapa s funkcijama likova koje je odredio Vladimir Propp: junak kreće obaviti zadatak na koji je poslan (Euristej šalje Herakla po Gerionova goveda; funkcije 9-11), na putu sreće pomagača i dobiva od njega predmet koji mu je potreban za izvršenje zadatka (Heraklo od Helija dobiva zlatnu čašu u kojoj prelazi Okean; funkcije 12-14), stiže na odredište, poražava protivnika u borbi i odvodi stoku (funkcije 15-20).⁶⁰⁰

Burkert izdvaja tri motivema čije se paralele mogu pronaći i u drugim mitologijama: putovanje „tamo preko“, borba s čudovištem i vraćanje stoke koju je čudovište ukralo. U Heraklovom mitu ta priča nije vezana samo uz zadatak s Gerionom: epizode s puta prema Eritiji i natrag do Mikene ispunjene su epizodama identične strukture (Antej, Kako, Erik), a varijacije se nalaze i u Heraklovim avanturama u Grčkoj i u Maloj Aziji. Mit o krađi stoke prema Bruceu Lincolnu temelj je praindoeuropskog društva. U osnovi mita je junak *Trito koji vraća stoku koju je ukralo troglavo čudovište, a jedan dio stoke se potom žrtvuje bogovima. Tu se može prepoznati temelj trodijelnog indoeuropskog društva koje je rekonstruirao Geroges Dumézil: stočari se brinu za svoje blago, ratnici otimaju stoku neprijateljskim grupacijama, da bi osiguralo boljitak vlastite, a svećenici žrtvuju stoku bogovima da bi im bili milostivi. Dok se Heraklo prepoznaje u junaku *Tritu, Burkert u Gerionu vidi troglavo čudovište, možda (T)recaranusa s daunijskih stela i keltskog boga poznatog kao *Tarvos trigaranus* (bik s tri roga).⁶⁰¹ Georges Dumézil je u toj Heraklovoj ulozi junaka koji dovodi goveda vidio tragove praindoeuropskog rituala inicijacije. Jourdain-Annequin podsjeća na Heraklovu važnost kao zaštitnika mladića u atenskom gimnaziju Kinosargu, što bi mogao biti ostatak Heraklove uloge kao zaštitnika mladih prilikom inicijacije.⁶⁰² Zlatne jabuke besmrtnosti u voćnjaku na kraju svijeta također se mogu prepoznati u mitovima nekih indoeuropskih naroda: keltski mit o Branu (stir. *Imram Brain*) vrlo je sličan Heraklovom posjetu vrta Hesperida, a u vedskim tekstovima zlato se poistovjećuje s besmrtnom vatrom. Heraklo koji pridržava nebeski svod dok mu Atlas nabavlja jabuke (Eur. HF 394-6, 400-407) podsjeća na indoeuropske mitove o Drvu života. Iako je ovaj

⁵⁹⁹ Jourdain-Annequin 1982, 250; Jourdain-Annequin 1989a, 47-8

⁶⁰⁰ Burkert 1979, 84; cf. Propp 1982, 44-62

⁶⁰¹ Burkert 1979, 85-6, 88; cf. Lincoln 1976; Jourdain-Annequin 1982, 253-4; Mallory 2006, 175-77

⁶⁰² Jourdain-Annequin 1982, 253, 255; Dumézil, Georges. *Mythes et dieux des Germains*. Paris, 1939, 92-106, ibid. *Horace et les Curiaces*. Paris, 1942. citirano u Ibid., bilj. 236.

koncept vrlo prisutan u indoeuropskoj religiji i mitologiji, ipak, većina lingvisti koja se bavi komparativnom mitologijom smatra da je Drvo života zapravo preuzeto od neindoeuropskih naroda sa sjevera Euroazije koji su prakticirali šamanizam od paleolitika.⁶⁰³

Dovođenje stoke iz krajeva „s one strane“ (engl. *beyond*, franc. *au-delà*) kao bit Heraklovog putovanja na Zapad, za Burkerta je dokaz prežitka šamanističkih praksi u ranoj indoeuropskoj religiji. Na grčkom tlu takve su prakse čini se bile prisutne na brončanodobnoj Kreti, gdje se „gospodarica zvijeri“ (grč. *πότνια θερῶν*) štovala i u špiljama. U špiljama se pronalaze gornjopaleolitičke slikarije koje se smatraju medijem lovne magije (eng. *hunting magic*), čiji princip nam je poznat iz etnografskih paralela. Šaman, posebni član zajednice koji ima sposobnosti komunikacije s „drugim svijetom“ u transu putuje da bi odande u ovaj svijet doveo lovinu. Ne uspijeva mu uvijek udobrovoljiti bogove, kojiput se s njima i sukobljava. Heraklo se s preprekama suočava na različite načine: dok smrtne protivnike ubija (npr. Geriona, Kaka, Alkioneja, Anteja), s besmrtnicima postiže dogovore (npr. Apolon i Artemida oko kerinejske košute), ali im se ne ustručava niti suprotstaviti (npr. Hadu i Heri kod Pila). Heraklo je lovac, no životinje ne ubija, nego ih podvrgava ljudskoj vlasti. Uspijeva mu čak i nezamislivo: izvesti Kerbera iz Hada.⁶⁰⁴

Već se spomenuta mogućnost lokalizacije Gerionovih livada uz Elizijska polja asfodela (grč. *ἀσφοδελὸς λειμών*; Hom. Od. 11. 539).⁶⁰⁵ Za razliku od „otoka blaženih“ (grč. *μακάρων νῆσοι*), kamo bi dospijevali junaci poginuli u borbi, Elizijska poljana (grč. *Ἡλύσιον πεδῖον*) bila je namijenjena slavnim osobama čiji je kraj bio drugačiji.⁶⁰⁶ Pseudo-Apolodor (Apollod. Bibl. 2. 5. 10) spominje dva stada: Gerionovo koje je čuvao pastir Eurition (grč. *Εὐρυτίων*) i pas Ort, i obližnje Hadovo, koje je čuvao Menetej (grč. *Μενοίτης*). Gdje god se te livade nalazile i bez obzira na to jesu li ova stada, pastiri i čuvari zapravo varijante istog mita, veza s Hadom je neizbježna. Pobjeda na Zapadu slična je pobjedi kod Pila – to je pobjeda nad smrću. Heraklo sa Zapada donosi tu pobjedu u obliku obilnog stada goveda čiji će se potomci rasijati po mjestima kroz koja

⁶⁰³ Jourdain-Annequin 1989a, 43-4, 46; cf. Matasović 2010, 15

⁶⁰⁴ Burkert 1979, 88-98; Jourdain-Annequin 1982, 246; Jourdain-Annequin 1989a, 42

⁶⁰⁵ Asfodel (*Asphodelus sp.*) na hrvatskom se javlja pod nazivima brden, čepljez i zlatoglav. cf. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=9361>; pristupljeno 15. 6. 2015.

⁶⁰⁶ Burkert, 1985, str. 198

prolazi, a njegov će se kult u italskim zemljama povezivati s Demetrinim i onim htonske Here.⁶⁰⁷

Za razliku od ovog „starijeg“, „mističnog“ Herakla, već se u vrijeme intenzivnije plovidbe na zapad (7/6. st. pr. Kr) počela razvijati slika Herakla kao „heroja koji donosi civilizaciju“ (franc. *héros civilisateur*)⁶⁰⁸, model putnika koji pomiče granice *ekumene* sve do krajnjeg Zapada, a čini se da i slijedi Dioniza na Istoku. Mit koji je ranije objašnjavao geografiju ovoga i „onoga“ svijeta i utvrđivao granicu između njih, pomicanjem te granice u vrijeme osnivanja gradova na zapadnom Sredozemlju počeo se koristiti za objašnjavanje novog „nepoznatog“ s kojim su se susreli Grci u novim krajevima.⁶⁰⁹ Heraklo kao heroj koji donosi zakon, red i kulturu u divlje, negričke prostore javlja se čini se već kod Stezihora, a svakako kod Pizandra s Roda (7/6. st. pr. Kr) i Pindara (6/5. st. pr. Kr).⁶¹⁰ Krajnji oblik ideje Herakla – civilizacijskog heroja nalazimo kod Didodra Sicilskog (1. st. pr. Kr). Heraklo korjenito mijenja krajeve kroz koje prolazi izvršavajući svoje zadatke; istrebljujući divlje životinje i čudovišta koja teroriziraju zemlju od rodnog mu Peloponeza sve do Indije na istoku, Egipta i Libije na jugu i Iberije i Keltike na zapadu (Diod. Sic. 2. 39, 2. 46. 3-6, 4. 11-4. 26). Osim što je očistio krajeve od zvijeri, Heraklo ih je pretvorio u plodne i bogate krajeve, isušujući močvare (op. cit. 4. 18. 6-7), stvarajući jezera (op. cit. 4. 24. 3), uspostavljajući kontrolu nad rijekama (op. cit. 4. 13. 3, 4. 35. 3-4) i gradeći prometnice (op. cit. 4. 22. 2, 4. 24. 2).⁶¹¹ Heraklova dominacija nad prirodom i akulturacija „barbarskih“ zemalja može se prikazati tablicom preuzetom iz radova Colette Jourdain-Annequin (Tablica 2).

⁶⁰⁷ Jourdain-Annequin 1982, 252-3; Jourdain-Annequin 1989a, 42; cf. Croon, J. H. *The Herdsman of the Dead: Studies on Some Cults*, Utrecht, 1952; Jourdain-Annequin 1989b, 315;

⁶⁰⁸ Engl. *culture hero* pojam je koji označava heroja-donositelja civilizacije u obliku novih tehnoloških znanja i vještina da bi pomogao ljudima olakšati život; često se kao primjer citira Prometej; *Encyclopædia Britannica*. (1988) s.v. „Myth and mythology“ (originalno u: *Macropaedia of The New Encyclopaedia Britannica*, 1988 edn., vol. 24, pp. 710-27; online na: <http://www.britannica.com/topic/myth/Myths-of-eschatology-and-destruction#ref954505>; pristupljeno 15. 6. 2015.; cf. Farnell 1921, 24-5, 27; Heraklo kao *culture hero* 102

⁶⁰⁹ Jourdain-Annequin 1989a, 36-8; Jourdain-Annequin 1989b, 311

⁶¹⁰ Jourdain-Annequin 1982, 249; Jourdain-Annequin 1989a, 37-8; cf. Kinkel 1877, 252, fr. 10 (Pisandar), Pind. Nem. 1. 21.

⁶¹¹ Jourdain-Annequin 1982, 246-8; Jourdain-Annequin 1989a, 34, 38; Jourdain-Annequin 1989b, 303-7, 313

ἀγριότης ἐσχατιή	πόλις χῶρα
divlja priroda nedostupna čovjeku	priroda dostupna čovjeku za njegov boljitak
divlja priroda napućena divljim zvijerima - štetočinama	priroda očišćena od zvijeri pripremljena za poljoprivredu
divlja, neorganizirana priroda	priroda organizirana u službi društvenog života grada

Tablica 2: Prikaz Heraklovog djelovanja kao civilizacijskog heroja; prema: Jourdain-Annequin 1989b, 313 (prijevod autora)

U tablici su suprotstavljeni pojmovi ἀγριότης, „divljina“, svi negrčki prostori i πόλις, „grad-država“, jedan od temelja antičke grčke civilizacije. Pridruženi su im jednako suprotstavljeni pojmovi ἐσχατιή, „granična zona“, ničija, neobrađena zemlja i χῶρα, kultivirano i parcelizirano zemljište koje pripada gradu. Ono što od divljine pravi grad, a od granične zemlje parcele je νόμος, zakon i red, koji Heraklo provodi i uvodi u barbarske zemlje koje posjećuje. Osim obračunavanja s divljom prirodom, Heraklo se suprotstavlja i divljaštvu ljudi: ubija Busirida u Egiptu jer je prinosiso ljudske žrtve (Diod. Sic. 4. 18. 1), Anteja u Libiji, jer je u hrvačkim dvoboju ubijao strance (op. cit. 4. 17. 4-5), Geriona u Iberiji, kao i na povratku Erika na Siciliji. Heraklo je „...ubijajući prijestupnike zakona ili arogantne vladare, činio gradove sretnima.“ (op. cit. 4. 17. 5; 4. 23. 1-3).⁶¹² Ubio je i Kikna, sina Aresovog, jer je ošteti delfijsko proročište (Hes. Sc. 479-80).⁶¹³ Donoseći νόμος, civilizaciju, među barbare, Heraklo nailazi i na saveznike, lokalne vladare koji ga objeručke prihvaćaju i daju mu svoje kćeri, s kojima Heraklo zasniva lokalne dinastije. Na zapadu to se događa u Keltiki i Laciju (Diod. Sic. 5. 1. 2; 5. 24. 1-3), a na istoku u Lidiji s Omfalom i u Skitiji (priča koju donosi Hdt. 4. 8).⁶¹⁴

Dok je kod Pseudo-Apolodora Heraklo prvenstveno putnik i istrebljivač zvijeri i čudovišta, u potrazi za besmrtnošću koja mu je obećana ako obavi svoje zadatke, Diodorov Heraklo je ἡγεμών, vođa koji istražuje i priprema zemlju za naseljavanje i κτίστης, osnivač gradova i kultova. Kod Pseudo-Apolodora saznajemo da je Heraklo bio osnivač jedino Abdere negdje u Iberiji (Apollod. Bibl. 2. 5. 9), dok Diodor navodi tri grada vezana uz Heraklove poslove na zapadu: Hekatompil u Libiji (Diod. Sic. 4. 18.

⁶¹² „ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς παρανομοῦντας ἀνθρώπους ἢ δυνάστας ὑπερηφάνους ἀποκτείνας τὰς πόλεις ἐποίησεν εὐδαιμόνας.“ (Diod. Sic. 4. 17. 5); cf. Pindarovo tumačenje Heraklovog odvođenja Gerionovih goveda (Pind. fr. 169 (151), Sandys 1915, 602-3): „νόμος ὁ πάντων βασιλεὺς // θνατῶν τε καὶ ἀθανάτων // ἄγει δικαίων τὸ βιαιότατον // ὑπερτάτα χειρὶ.“ (Zakon, gospodar svega, smrtnika i besmrtnika, vlada najvišom rukom opravdavajući najveće nasilje)

⁶¹³ Jourdain-Annequin 1982, 249; Jourdain-Annequin 1989a, 36-7; Jourdain-Annequin 1989b, 308, 312-13

⁶¹⁴ Jourdain-Annequin 1989b, 311-12

1), Aleziju u Galiji (op. cit. 4. 19. 2) i Kroton na Siciliji (op. cit. 4. 24. 7). Uveo je žrtvovanje goveda u Iberiji (op. cit. 4. 18. 3), postavio temelje za svoj kult u Rimu (op. cit. 4. 21. 1-5), kult Geriona i svog nećaka Jolaja u pišćevom rodnom Agiriju na Siciliji (op. cit. 4. 24. 1-6), a u Sirakuzi je potaknuo štovanje Demetre i Kore (op. cit. 4. 23. 3).⁶¹⁵

Koliko je grčka kolonizacija utjecala na razvoj Heraklovog mita najbolje ilustriraju primjeri osnivanja kolonije na Sardiniji i Herakleje na Siciliji, priče koje ponovno donosi Diodor. U oba slučaja mit je prilagođen i služi legitimizaciji kolonizacije određenog prostora.⁶¹⁶ Pseudo-Apolodor (Apollod. Bibl. 2. 5. 11) Erika spominje samo kao još jednog lokalnog nasilnika koji Heraklu otima goveda na povratku od Geriona, no kod Diodora on je lokalni kralj koji je svoje kraljevstvo stavio na kocku u dvoboju s Heraklom u zamjenu za Gerionova goveda. Pobjednik Heraklo kraljevstvo predaje lokalnom stanovništvu na čuvanje, dok ga njegov potomak ne zatraži natrag – što se „obistinilo“ u liku spartanskog princa Dorijeja (Diod. Sic. 4. 23. 1-3). Za razliku od ove vrlo očite manipulacije mitom radi vlastite koristi, priča o Jolajevom osnivanju kolonije na Sardiniji (Diod. Sic. 4. 29. 3. – 4. 30. 6). počinje od lokalnog Beotskog mita o djeci koju je Heraklo u mladosti začeo s četrdeset i devet Tespijevih kćeri. Diodor potpuno vjerodostojno prikazuje osnivanje arhajske kolonije sa svim ključnim elementima, pod Heraklovim pokroviteljstvom (zato je on ἡγεμών): poslanstvu u Delfe, skupljanjem kolonista (Tespjadima su se pridružili volonteri), početnih problema s lokalnim stanovništvom, osnivanje grada i parcelizacija zemlje pod nadzorom ekista Jolaja, koji se nakon završenog posla vraća u Grčku, a u gradu ga časte kao heroja. Prema Diodoru kolonija je propala i pala u ruke Kartažana zbog postupne barbarizacije grada uslijed velikog udjela lokalnog stanovništva u gradskoj populaciji prilikom osnivanja.⁶¹⁷

Heraklo kao heroj koji donosi civilizaciju koncept je koji se počeo razvijati paralelno s kolonizacijom, kad posebno poštovanje u novoosnovanim zajednicama imaju ekisti, ljudi koji su odgovorni za pripremanje zemljišta i ljudi za osnivanje novog grada, kao i za njegov prosperitet. Ti su ljudi nerijetko bili čašćeni kao lokalni heroji.⁶¹⁸ Heraklo, najveći putnik grčke mitologije, idealan je zaštitnik takvih pothvata, on je

⁶¹⁵ Jourdain-Annequin 1982, 248; Jourdain-Annequin 1989a, 35; Jourdain-Annequin 1989b, 308-9

⁶¹⁶ Jourdain-Annequin 1982, 248; Jourdain-Annequin 1989a, 35

⁶¹⁷ Jourdain-Annequin 1989a, 36; Jourdain-Annequin 1989b, 309; cf. Farnell 1921, 139

⁶¹⁸ Jourdain-Annequin 1989b, 313-15

ἡγεμών *par excellence*, krči putove i unosi red u kaos, njegov mit služi za interpretaciju svega nepoznatog, onoga „iza granica“ grčkog svijeta.⁶¹⁹ Heraklo koji donosi civilizaciju potpuna je suprotnost proždrljivom nasilniku poznatom iz komedija, ali i Heraklu-grešniku kakvog prikazuju tragičari. Ovakav Heraklo bliži je praindoeuropskom heroju koji vraća stoku među svoj narod, prelazeći granice svjetova i koji „čisti“ zemlju od čudovišta, dovodi red i mir u sve krajeve, intervenira u sukobima ljudi i bogova, donoseći ravnotežu između svjetova. Pitanje je može li se ovdje govoriti o razvoju grčke civilizacije vidljivom iz Heraklovih uloga, ili o koegzistiranju više „Heraklā“, koji su u različitim prilikama korišteni kao simboli određenih društvenih uloga i vrijednosti. Heraklov mit sasvim sigurno nije kreacija fenomena grčke kolonizacije, iako je on utjecao na njegov razvoj, kao i na razvoj *polis*a.⁶²⁰

Heraklo „predvodnik“ (grč. ἀρχηγέτης) nije produkt sjećanja na izgubljene kontakte mikenske civilizacije, nego je koncept nastao u vremenu razvoja plovidbe i trgovine, vjerojatno pod utjecajem feničkog boga Melkarta, koji je iz svoje prijestolnice Tira donesen sve do Stupova, u ovom slučaju Melkartovih, Tartesa i Gadesa. Heraklo *arheget* nije samo predvodnik plovidbe i putovanja do granica svijeta, nego i izvan njih: on je univerzalni medijator između ljudi, bogova i prirode.⁶²¹

⁶¹⁹ Ibid., 309

⁶²⁰ Ibid, 301-2

⁶²¹ Jourdain-Annequin 1982, 243-44; Jourdain-Annequin 1989b, 316-19, 655, 658

5. Zaključak

Cilj ovog rada bio je kroz antičke izvore i stručnu literaturu predstaviti gradove na Sredozemlju koji su nosili ime Herakleja i pokušati ih povezati s Heraklom, junakom po kojem su vjerojatno dobili ime.

Mit o Heraklu može se iščitati iz brojnih djela grčke književnosti. U arhajskom razdoblju on je heroj koji izvršava mnoga smiona djela na korist naroda, ali je istodobno surov ratnik koji razara čak i moćnu Troju. Nepobjedivi Zeusov sin u klasičnom je razdoblju razvio svoju ljudskost: kao tragični junak koji je od moćnog heroja uslijed mahnitog prokletstva koje je na njega bacila Hera postao ubojica vlastite obitelji, ali i kao nasilnik neukrotivog apetita u antičkoj komediji. Istovremeno je u puku Heraklo štovan kao zaštitnik od svakog zla (Ἀλεξίκακος), koji pruža zaštitu poljima i gradovima. Za filozofe Heraklo je primjer vrline, a njegova apoteoza koju je zaslužio iskupivši se za grijehе kroz dvanaest zadataka postaje fokus kulta. Heraklo postaje ἥρως θεός – heroj-bog. Heraklova eshatološka uloga kao pobjednika nad smrću prisutna je već od arhajskog doba, a rastom važnosti eleuzinskih misterija naglašavana je Heraklova uloga kao prvog inicijata izvan Atene.

Heraklovo podrijetlo nastojalo se objasniti lingvističkim proučavanjem njegovog imena, analiziranjem dijelova mita posvjedočenih u tekstovima uz analogije s božanstvima susjednih kultura, a u novije vrijeme raščlambom mita i proučavanjem konteksta u kojima se javlja Heraklov lik. Neke od interpretacija uključivale su Heraklovo minojsko-mikensko ili dorsko podrijetlo, no popularnija je bila teza o orijentalnom podrijetlu, koju su zagovarali već antički autori, prvenstveno Herodot. Herakla se pokušavalo protumačiti kao solarno božanstvo i božanstvo plodnosti i toka godine, u liku miljenika Velike Božice. U novije se vrijeme takve interpretacije smatraju zastarjelima, pa iako su orijentalni kultovi, pogotovo onaj feničkog Melkarta, bez sumnje utjecali na razvoj i širenje Heraklovog božanskog kulta, čini se da podrijetlo tog grčkog heroja treba tražiti u praindoeuropskim vjerovanjima. Dijelovi Heraklovog mita koji uključuju krađu i povratak stoke, lov na životinje, savladavanje zvijeri i pogotovo odlazak na onaj svijet čine njegovu najstariju jezgru i mogu se povezati sa šamanističkim elementima indoeuropske religije poput ciklusa stoke i drva života.

Putovanje je u centru Heraklovog mita. Izvršavajući svoje zadatke Heraklo je prošao cijelim svijetom, čak i preko njegovih granica. Budući da su arhajski Grci

koristili mitove za objašnjavanje nepoznatoga, ne čudi potreba za lokalizacijom mitova. Kako se širio grčki svijet razvojem plovidbe, trgovine i osnivanja gradova u prostorima koji su dotad spadali u domenu legendi, tako se širio i prostor Heraklovog djelovanja. Kao heroj koji je putovao dalje od bilo kojeg „Povratnika“, čak i Odiseja, Heraklo je bio izvrstan primjer odvažnog pustolova kakvi su bili i prvi Grci koji su preplovili Sredozemno more. Epizode s Heraklovih lutanja služile su kao objašnjenje novootkrivenih naroda i zemalja i njihovo uklapanje u οἰκουμένη, ali i za legitimizaciju osnivanja gradova na stranim teritorijima. Heraklo je postao simbol donošenja helenske civilizacije u „barbarska“ područja – on kultivira zemlju i ljude, istrebljujući nemani, utirući puteve, stvarajući plodna polja i osnivajući gradove, ostavljajući zemlju u nasljeđe svojim potomcima. Mit se razvija i mijenja, prilagođen potrebama novog doba, ali i obogaćen lokalnim (grčkim i ne-grčkim) predajama koje se s vremenom zbog važnosti kolonija iz kojih potječu upliću i u „standardnu“ verziju mita.

U izvorima se može naći trideset i pet Herakleja antičkog svijeta, koje su ovdje prema vremenu osnutka smještene u arhajsko, klasično i helenističko razdoblje. Od njih je polovica nesigurno ili uopće nije ubicirana, a i polovica ostalih je istraživana davno i podaci su šturi: izvještaji s rekognosciranja ili poneki natpis. Ipak, prema podacima dobivenim iz antičkih izvora i dostupne literature čini se da se povezanost s Heraklom može za većinu pretpostaviti, a za mnoge i dokazati na temelju pronađenog materijala (svetišta, skulpture, natpisa ili novaca) ili svjedočanstava u izvorima (spomen dijela Heraklovog mita ili njegovog kulta u vezi s gradom). Heraklov mit i kult češće se pronalaze u kontekstu arhajskih i klasičnih gradova, osobito kolonija, kod čijeg je osnivanja prisutan kao *charter myth* i ostaje u gradu u zaštitničkom kultu eponimnog heroja i/ili se radi o mjestima na kojima je Heraklov mit lokaliziran nakon kolonizacije, pod utjecajem lokalnih vjerovanja. Krajem klasičnog razdoblja, od Filipa II i Aleksandra, do vremena helenističkih i kasnije rimskih vladara heleniziranog Sredozemlja, Heraklov mit usko je vezan uz vladare-osnivače gradova, prije svega makedonsku dinastiju Argeada, a onda i sve koji su se smatrali njihovim nasljednicima. Aleksandar je prikazivan kao novi Heraklo, pomakavši granice dalje na Istok.

Iako Heraklov kult ili status eponimnog heroja nije u svim gradovima potvrđen, pogled na karte Heraklovih putovanja lokaliziranih prema iskazima Pseudo-Apolodora i Diodora Sicilskog i usporedba s kartom rasprostiranja Herakleja na Sredozemlju pokazuje da su sve Herakleje povezane s nekom od Heraklovih avantura. To nije čudno

s obzirom da je „civilizacijski heroj“ Heraklo prošao οικουμένη do i preko granica, no nisu svi gradovi kroz koje je prošao i u kojima je izvršio neko od svojih djela prozvani „Heraklejama“. Ipak, čini se da ne postoji jedinstveni „obrazac“ prema kojem bi neki *polis* postao Heraklejom. U nekim slučajevima lokalizacija mita na nekom području poklapa se s postojanjem Herakleje, ali često je prvo nastala Herakleja, a onda je nastupila lokalizacija mita potaknuta prosperitetom grada i lokalnih predaja. Nekad je eponimni zaštitnik izabran zbog jakog kulta dotičnog heroja-boga u matičnom polisu. Nerijetko je mit korišten u svrhu opravdavanja kolonizacije, što je čest slučaj kod Spartanaca, čiji su se kraljevi smatrali potomcima Heraklovim, ali i općenito kad god se činilo prigodnim posegnuti za mitom u svrhu prikupljanja kolonista ili rješavanja problema s lokalnim stanovništvom. Kasnije je Heraklo je zbog propagande zajedno s Aleksandrom marširao do Indije.

Ovakva perspektiva baca novo svjetlo na Herakla – junaka, čovjeka, snagatora i žderonju, boga i spasitelja – u kontekstu osnivanja gradova na Sredozemlju i dalje, do samih granica οικουμένη, Heraklo je heroj koji krči puteve i donosi civilizaciju – onu helenističku i kasnije rimsku – barbarskim narodima. Ipak, bez obzira na širinu goleme Aleksandrove države ili Rimskog carstva, granice οικουμένη i dalje postoje i Heraklo ih i dalje prelazi, pobjeđujući Smrt i donoseći plodove s novih obala – stalan podsjetnik na njegove mistične, šamanističke korijene, ali i na vječnu ljudsku težnju za osvajanjem novih prostranstava i kroćenje njihove divlje prirode.

Prilozi

Prilog 1: Prijevodi odabranih ulomaka

Hom. II. 5. 395-400

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0133>

τλῆ δ' Αἴδης ἐν τοῖσι πελώριοις ὠκὺν οἰστόν,
εὐτέ μιν αὐτὸς ἀνὴρ υἱὸς Διὸς αἰγιόχοιο
ἐν Πύλῳ ἐν νεκύεσσι βαλὼν ὀδύνησιν ἔδωκεν·
αὐτὰρ ὁ βῆ πρὸς δῶμα Διὸς καὶ μακρὸν Ὀλυμπον
κῆρ ἀχέων ὀδύνησι πεπαρμένος· αὐτὰρ οἰστός
ᾧμω ἔνι στιβαρῷ ἠλήλατο, κῆδε δὲ θυμόν.

A pretrpi i Had među moćnicima brzu strijelu,
kad ga isti junak sin Zeusa egidonoše
u Pilu među mrtvacima udarivši bol mu zada;
a on se popne u dvore Zeusove i na visoki Olimp
pateći srca bolima probodenog; jer strijela
u pleće snažno bila se zabolala, da je duša boljela.

Hom. Od. 11. 601-626

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0135>

τὸν δὲ μετ' εἰσενόησα βίην Ἡρακλεΐην,
εἶδωλον· αὐτὸς δὲ μετ' ἀθανάτοισι θεοῖσι
τέρπεται ἐν θαλίῃσιν καὶ ἔχει καλλίσφυρον Ἥβην,
παῖδα Διὸς μέγαλοιο καὶ Ἥρης χρυσοπεδίλου.
ἀμφὶ δὲ μιν κλαγγὴ νεκρῶν ἦν οἰωνῶν ὥς,
πάντοσ' ἀτυζομένων· ὁ δ' ἐρεμνῆ νυκτὶ εὐκίως,
γυμνὸν τόξον ἔχων καὶ ἐπὶ νευρήφιν οἰστόν,
δεινὸν παπταίνων, αἰεὶ βαλέοντι εὐκίως.
σμερδαλέος δὲ οἱ ἀμφὶ περὶ στήθεσσι ἀορτὴρ
χρῦσεος ἦν τελαμών, ἵνα θέσκελα ἔργα τέτυκτο,
ἄρκτοι τ' ἀγρότεροί τε σύες χαροποί τε λέοντες,
ὕσμῖναί τε μάχαι τε φόνοι τ' ἀνδροκτασίαι τε.
μὴ τεχνησάμενος μηδ' ἄλλο τι τεχνήσαιτο,
ὅς κείνον τελαμῶνα ἐπὶ ἐγκάτθετο τέχνη.
ἔγνω δ' αὐτ' ἔμ' ἐκεῖνος, ἐπεὶ ἴδεν ὀφθαλμοῖσιν,
καί μ' ὀλοφυρόμενος ἔπεα πτερόεντα προσηύδα·
„διογενὲς Λαερτιάδη, πολυμήχαν' Ὀδυσσεῦ,
ἄ δειλ', ἦ τίνα καὶ σὺ κακὸν μόρον ἠγγιάζεις,
ὄν περ ἐγὼν ὀχέεσκον ὑπ' αὐγὰς ἡλίου.
Ζηνὸς μὲν πάϊς ἦα Κρονίου, αὐτὰρ οἰζὺν
εἶχον ἀπειρεσίην· μάλα γὰρ πολὺ χεῖρονι φωτὶ
δεδμήμην, ὁ δέ μοι χαλεποὺς ἐπετέλλετ' ἀέθλους.
καὶ ποτέ μ' ἐνθάδ' ἔπεμψε κύν' ἄξοντ'· οὐ γὰρ ἔτ'
ἄλλον
φράζετο τοῦδ' ἐγὼ μοι κρατερώτερον εἶναι ἄεθλον·
τὸν μὲν ἐγὼν ἀνένεικα καὶ ἦγαγον ἐξ Αἴδαιο·
Ἑρμείας δὲ μ' ἔπεμψεν ἰδὲ γλαυκῶπις Ἀθήνη.“

A i njega tada spazio sam, silu Heraklovu,
prikazu: on pak sam među besmrtnim bogovima
uživa u svečanostima i ima Hebu krasnih gležanja,
kćer Zeusa velikoga i Here zlatnih sandala.
Oko njega krika mrtvaca kao ptica,
posvuda sumanuto bježeći; a on nalik sumračnoj noći,
gol luk držeći i na tetivi strijelu,
strašno zvjerajući, uvijek kao da će izbaciti strijelu.
Strahovita je prekoramica njemu preko prsa,
zlatan remen, na kojem čudesa djela izrađena su bila:
medvjedi divlji i veprovi i lavovi strašnooki,
bitke i borbe i ubojstva i pokolji ljudi.
Da nije umijećem služeći se nikad drugi takav izradio,
tkogod je ovaj remen sastavio svojom vještinom!
A prepoznao me odmah onaj, čim ugleda me očima,
i jadikujući krilate mi progovori riječi:
„Zeusovog roda Laertov sine, domišljati Odiseju,
o jadniče, ako takav i ti loš usud nosiš,
kakav sam ja podnosio pod sunčevim zrakama.
Zeusa Kronovog sina sin sam bio, ali jade
imao sam nebrojene: mnogo sam naime nižem čovjeku
bio podložen, a on mi je mučne zadavao zadatke.
Jednom me odavde poslao psa dovesti: nije naime drugi
smislio zadatak od toga a da mi bude teži.
No njega sam iznio iz Hada i doveo:
a Hermija me pratio i sjajnooka Atena.“

Hymn. Hom. 15

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=HH+15&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.013>

Εἷς Ἡρακλέα Λεοντόθυμον

Ἡρακλέα, Διὸς υἱόν, ἀείσομαι, ὄν μὲγ' ἄριστον
γείνατ' ἐπιχθονίων Θήβης ἐνὶ καλλιχόροισιν
Ἀλκμήνην μιχθεῖσα κελαινεφεῖ Κρονίωνι·
ὄς πρὶν μὲν κατὰ γαῖαν ἀθέσφατον ἠδὲ θάλασσαν
πλαζόμενος πομπῆσιν ὕπ' Εὐρυσθηῖος ἄνακτος
πολλὰ μὲν αὐτὸς ἔρεξεν ἀτάσθαλα, πολλὰ δ'
ἀνέτλη·*
νῦν δ' ἤδη κατὰ καλὸν ἔδος νιφόντος Ὀλύμπου
ναίει τερπόμενος καὶ ἔχει καλλίσφυρον Ἥβην.
χαῖρε, ἄναξ, Διὸς υἱέ· δίδου δ' ἀρετὴν τε καὶ ὄλβον.

*πλαζόμενος σημαίνει, ἀεθλεύων [δὲ] κραταιῶς,
πολλὰ μὲν αὐτὸς ἔρεξεν ἀτάσθαλα, ἔξοχα ἔργα·
Lutajući mučio se silno,

mnoga je sam poduzeo smiona, izvrsna djela

Homerove himne.. Ed. Branimir Glavičić. Filološka biblioteka
Dimitrija Savića 6. Zagreb: Demetra, 2005.

Heraklu lavljeg srca

Herakla, sina Zeusovog opjevat ću, koji je daleko
najbolji
od ljudi na zemlji kojeg je u Tebi s krasnim plesalištima
rodila
Alkmene legavši s Kronovim sinom crnih oblaka;
on je prije po neizmjerne zemlji i moru
lutajući zbog pošiljanja Euristeja gospodara
mnoga sam poduzeo smiona djela, a mnoga je i
pretrpio;
a sada već na lijepom sjedištu snježnog Olimpa
živi radujući se i imajući Hebu lijepih gležnjeva.
Zdravo gospodaru, Zeusov sine! Daj mi vrlinu i sreću!

Hes. Theog.

Postanak bogova.. Ed. Branimir Glavičić. Filološka biblioteka Dimitrija Savića 6. Zagreb: Demetra, 2005.

287-294

Χρυσάωρ δ' ἔτεκεν τρικέφαλον Γηρυονῆα
μειχθεὶς Καλλιρόη κούρη κλυτοῦ Ὠκεανοῖο.
τὸν μὲν ἄρ' ἐξενάρριξε βίη Ἡρακληεῖη
βουσί παρ' εἰλιπόδεσσι περιρρύτω εἰν Ἐρυθεῖη
ἤματι τῷ ὅτε περ βοῦς ἤλασεν εὐρυμετώπους
Τίρυνθ' εἰς ἱερὴν διαβῆς πόρον Ὠκεανοῖο
Ὅρθον τε κτείνας καὶ βουκόλον Εὐρυτιῶνα
σταθμῷ ἐν ἠερόεντι πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο.

A Hrisaor rodi troglavoga Geriona
združivši se s Kalirojom, kćeri slavnog Okeana.
njega pak poslije ubije sila Heraklova
kraj govoda što vuku noge na vodom okruženoj Eriteji,
onog dana kad je baš govoda širokih čela potjerao
u sveti Tirint, prešavši prolaz Okeana
i Orta ubivši i govodara Euritiona
u sumračnom oboru s one strane slavnog Okeana.

309-318

Ὅρθον μὲν πρῶτον κύνα γείνατο Γηρυονῆι
δεύτερον αὐτὶς ἔτικτεν ἀμήχανον, οὗ τι φατειὸν
Κέρβερρον ὠμηστήν, Αἰδεω κύνα χαλκεόφωνον,
πεντηκοντακέφαλον, ἀναΐδα τε κρατερόν τε
τὸ τρίτον Ὑδρην αὐτὶς ἐγείνατο λυγρὰ ἰδυῖαν
Λερναίην, ἣν θρέψε θεὰ λευκώλενος Ἥρη
ἄπλητον κοτέουσα βίη Ἡρακληεῖη.
καὶ τὴν μὲν Διὸς υἱὸς ἐνήρατο νηλεῖ χαλκῷ
Ἀμφιτρωνιάδης σὺν ἀρηφίλῳ Ἴολάῳ
Ἡρακλέης βουλῆσιν Ἀθηναίης ἀγελεῖης.

Psa Orta prvo porodi Gerionovog [Ehidna, op. prev.];
drugog opet rodi nesavladivo, nešto neizrecivo,
Kerbera surovog, Hadova psa mjedena glasa,
s pedeset glava, bezobzirnog i snažnog;
treće Hidru opet porodila je vještu zločinima
Lernejsku, koju othrani božica bjelорука Hera
strašno srdeći se na sinog Herakla.
Ali ju Zeusov sin posječe nemilosrdnom oštricom
mjedenom
Amfitrionov rod s Jolajem dragim Aresu
Heraklo, po savjetu Atene koja odnosi plijen.

326-332

Ὅρθῳ ὑποδηθεῖσα Νεμειᾶδ' ὅν τε λέοντα,
τόν ῥ' Ἥρη θρέψασα Διὸς κυδρὴ παράκοιτις
γυνοῖσιν κατένασσε Νεμείης, πῆμ' ἀνθρώποις.
ἔνθ' ἄρ' ὁ οἰκείων ἐλεφαίρετο φύλ' ἀνθρώπων,
κοιρανέων Τρητοῖο Νεμείης ἠδ' Ἀπέσαντος
ἀλλὰ ἐῖς ἐδάμασσε βίης Ἡρακληείης.

526-531

Τὸν μὲν ἄρ' Ἀλκμήνης καλλισφύρου ἄλκιμος υἱὸς
Ἡρακλῆος ἔκτεινε, κακὴν δ' ἀπὸ νοῦσον ἀλαλκεν
Ἰαπετιονίδη καὶ ἐλύσατο δυσφροσυνάων
οὐκ ἀέκητι Ζηνὸς Ὀλυμπίου ὑψιμέδοντος,
ὄφρ' Ἡρακλῆος Θηβαγενέος κλέος εἶη
πλεῖον ἔτ' ἢ τὸ πάροιθεν ἐπὶ χθόνα πουλυβότειραν.

950-955

Ἥβην δ' Ἀλκμήνης καλλισφύρου ἄλκιμος υἱός,
ἷς Ἡρακλῆος, τελέσας στονόεντας ἀέθλους,
παῖδα Διὸς μέγαλοιο καὶ Ἥρης χρυσοπεδύλου,
αἰδοίην θέτ' ἄκοιτιν ἐν Οὐλύμπῳ νιφόεντι,
ὄλβιος, ὃς μέγα ἔργον ἐν ἀθανάτοισιν ἀνύσσας
ναίει ἀπήμαντος καὶ ἀγήραος ἡματα πάντα.

Aristoph. Ran.

Aristophanes. Frogs. Henderson, Jeffrey, ed. *The Loeb classical library.* Harvard University Press, 2002.

465-478*Ἰακός*

ὦ βδελυρὲ κἀναίσχυντε καὶ τολμηρὲ σὺ
καὶ μιαρὲ καὶ παμμίαρε καὶ μιαρώτατε,
ὃς τὸν κύν' ἡμῶν ἐξελάσας τὸν Κέρβερον
ἀπῆξας ἄγχων κάποδρὰς ὄχου λαβῶν,
ὄν ἐγὼ φύλαττον. ἀλλὰ νῦν ἔχει μέσος·
τοῖα Στυγὸς σε μελανοκάρδιος πέτρα
Ἀχερόντιός τε σκόπελος αἱματοσταγῆς
φρουροῦσι, Κωκυτοῦ τε περιδρομοὶ κύνες,
ἔχιδνά θ' ἑκατογέφαλος, ἢ τὰ σπλάγγνα σου
διασπαράξει· πλευμόνων τ' ἀνθάπεται
Ταρτησία μύραινα, τὼ νεφρῶ δέ σου
αὐτοῖσιν ἐντέροισιν ἡματομένω
διασπάσσονται Γοργόνες Τειθράσιαι,
ἐφ' ἃς ἐγὼ δρομαῖον ὀρμήσω πόδα.

Podloživši se Ortu i nemejskog lava,

Onog baš kojeg je Hera othranila Zeusova dična
supruga

u visoravnima nastani nemjeskim, na jad ljudima.

Ondje zatim on obitavajući izbezumjivao je plemena
ljudi,

gospodareći Tretom, Nemejom i Apesantom;

ali njega nadvlada snaga silnog Herakla.

Njega tad [orla, op. prev.] Alkmene lijepih gležanja
hrabri sin

Heraklo ubio je, te groznu pošast odvratio je

od Japetovog sina i odriješio ga od nedaća,

ne bez pristanka Zeusa Olimpskog, vladara nad
visinama,

tako da Herakla u Tebi rođenog slava bude

još veća nego prije na zemlji koja mnoge hrani.

Hebu pak Alkmene lijepih gležanja hrabri sin,
snažni Heraklo, izvršivši zadatke koji izazivaju uzdahe,

kćer velikog Zeusa i Here zlatnih sandala,

za časnu si postavi suprugu na snježnom Olimpu,

sretnik, on koji veliko djelo izvršivši među
besmrtnicima

obitava bezbrižan i vječno mlad u sve dane.

Eak

O gade, besramniče i drzniče jedan

i ništarijo i najodvratniji i najgori,

koji si našeg psa Kerbera ugrabivši

odjurio i za vrat ga držeći pobjegao uzevši

njega, koga sam ja čuvao! Ali sad si u klopci:

tebe takvog crna srca stijena Stiksa i

aherontska stražarnica s koje krv kaplje

čuvaju; Kokitovi psi koji naokolo trče

i Ehidna stoglava će tvoju utrobu

rastrgati: za plućima će ti posegnuti

tarteska morska zmija, bubrege će ti skupa s

crijevimama krvave raznositi

teitrasijske Gorgone, koje ću ti ja brzim

nogama požuriti.

503-518

Θεράπεινα

ὦ φίλαθ' ἤκεις Ἡράκλεις; δεῦρ' εἴσιθι.
ἢ γὰρ θεός σ' ὡς ἐπύθεθ' ἤκοντ', εὐθέως
ἔπεπτεν ἄρτους, ἦψε κατερευκτῶν χύτρας
ἔτνους δὺ' ἢ τρεῖς, βοῦν ἀπηνθράκιζ' ὄλον,
πλακοῦντας ὄπτα κολλάβους. ἀλλ' εἴσιθι.

Ξανθίας

κάλλιστ', ἐπαινῶ.

Θεράπεινα

μὰ τὸν Ἀπόλλω οὐ μὴ σ' ἐγὼ
περιόψομάπελθόντ', ἐπεὶ τοι καὶ κρέα
ἀνέβραττεν ὀρνίθεια, καὶ τραγήματα
ἔφρυγε, κῶνον ἀνεκεράννου γλυκύτατον.
ἀλλ' εἴσιθ' ἄμ' ἐμοί.

Ξανθίας

πάνυ καλῶς.

Θεράπεινα

ληρεῖς ἔχων
οὐ γὰρ σ' ἀφήσω. καὶ γὰρ ἀλητρὶς τέ σοι
ἦδη ἔδον ἔσθ' ὠραιοτάτη κῶρχηστρίδες
ἔτεραι δὺ' ἢ τρεῖς.

Ξανθίας

πῶς λέγεις; ὀρχηστρίδες;

Θεράπεινα

ἠβυλλιῶσαι κάρτι παρατετυμέναι.
ἀλλ' εἴσιθ', ὡς ὁ μάγειρος ἦδη τὰ τεμάχη
ἔμελλ' ἀφαιρεῖν χη' τράπεζ' εἰσήρετο.

Sluškinja

O najdraži Heraklo, došao si? Ovamo uđi.
Jer božica je, kad je doznala da si došao
brzo je dala kruh peći, skuhati
lonca dva ili tri kaše od zdrobljenog ječma,
cijelog vola na žaru dala je peći, pite i rolade. Ali daj
uđi!

Ksantija

Najljepše zahvaljujem!...

Sluškinja

Ma, Apolona mi, neću te gledati
kako odlaziš kad ti je i meso
ptičje dala kuhati i slatkiše
pržiti, i vino miješati najslađe.
Ali uđi sad sa mnom!

Ksantija

Ma jako dobro...

Sluškinja

Gluposti govoriš!
Neću te pustiti. I frulačica je za tebe već unutra
najljepša i plesačice
druge dvije-tri.

Ksantija

Što kažeš? Plesačice?

Sluškinja

U cvijetu mladosti i nedavno obrijane.
Ali daj uđi, jer kuhar već riblje filete
namjerava skinuti [s roštilja], a i stolove unosi.

Prilog 2: Sažetak podataka o Heraklejama

#	ime kolonije	grčko ime kolonije	današnje ime	osnutak	osnivač	PWRE 15	StByz	izvori	arh. ostaci	natpisi	Heraklo
1	Elidska Herakleja	Ἡράκλεια Ηλείας	Iraklia (Ἡράκλεια, prije 1915: Μπρούμα, Elida, Grčka)	8-6. st.pr.Kr.	?	3	/	Str. 8. 357. / 8. 3. 32; Paus. 5.20, 6. 22.	slučajni nalazi grobnica i temeljnih zidova	/	/
2	Herakleja	Ἡράκλεια (Heraclia Caccabaria)	Cavalaire-sur-Mer (Provansa, Francuska)	7. st.pr.Kr.	Masalija ?	/	7	Plin. NH 3. 20 (u PWRE 3. 4.); It. Ant. 505, 4; 6	/	/	/
3	Herakleja Minoja	Ἡράκλεια Μίνωα	Eraclea Minoa (Sicilija, Italija)	nakon 628 g.pr.Kr. (Minoja), c. 550 Herakleja	Selinunt (Minoja) Sparta - ekist Eurileont (Herakleja)	28b	2	Hdt. 5. 46; Diod. Sic. 4. 79, 15. 17. 5, 16. 9. i 19. 71. 7; Plut. Dion. 25. 5; Cic. Verr. 2. 2. 125. Ps. Scymn. 714-15; Str. 7. fr. 56; Hieron. Chron. 98; Plin. NH. 4. 18, 4. 47; Diod. Sic. 16. 74-6; Amm. Marc. 22. 2. 3, 27. 4. 12; Zos. 1. 62. 1; Ptol. Geog. 3. 11; Hdt. 5. 1-2, 6. 33. 1; Ps. Scyl. 67; Plut. Quaest. Graec. 303e-304a; Dem. 23. 142, 165-8; Xen. An. 6. 24, 7. 2, 7. 4; Xen. Hell. 1. 1. 21	naselje od kasnog neolitika / ranog brončanog doba; malo ostataka iz arhajskog i klasičnog perioda; bedemi iz 2. pol. 6. st. pr. Kr., zadnja obnova 4. st. pr.Kr.; rekognosciranje hore, arhajska nekropola izvan grada	/	nekad fenička naseobina posvećena Melkartu
4	Perint /Herakleja	Πέρινθος /Ἡράκλεια	Marmara Ereğlisi (Tekirdağ, Turska)	602. g.pr.Kr. (Perint); 286.AD (Herakleja)	Sam	7	1	Ps. Scymn. 714-15; Str. 7. fr. 56; Hieron. Chron. 98; Plin. NH. 4. 18, 4. 47; Diod. Sic. 16. 74-6; Amm. Marc. 22. 2. 3, 27. 4. 12; Zos. 1. 62. 1; Ptol. Geog. 3. 11; Hdt. 5. 1-2, 6. 33. 1; Ps. Scyl. 67; Plut. Quaest. Graec. 303e-304a; Dem. 23. 142, 165-8; Xen. An. 6. 24, 7. 2, 7. 4; Xen. Hell. 1. 1. 21	dvije luke, fortifikacije iz 5. st. pr. Kr., kazalište, stadion, nekropola	IG I3 261, 287, 269 IG X	ime po Heraklovom ljubavniku (schol. Ap. Rhod. 1. 1207b) Heraklo mitski osnivač (Amm. Marc. 22. 2. 3, 27. 4. 12; Zos. 1. 62. 1)
5	Karteja /Herakleja	Καρτηρία /Ἡράκλεια	Cortijo de El Rocadillo (Algeciras, Španjolska)	584/570. g.pr.Kr.	Masalija ?	/	22 ?	Str. 3. 1. 7-8; Paus. 6. 19. 3; Plin. NH 3. 3; Pompon. 2. 96; Liv. 28. 30. 3; De Bello Hisp. 26. 1-17	dio helenističkog bedema, kampanska keramika; iz republikanskog rimskog razdoblja bedem, kazalište, terme, hram s korintskim kapitelima, skulpture, keramika, novac	http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/geographie/suche?geoDBID=2385	Heraklo mitski osnivač
6	Herakleja Pontska	Ἡράκλεια Ποντική	Ereğli (Zonguldak, Turska)	560 / 554 g.pr.Kr.	Tanagra (Beotija) i Megara - ekist Gneziöh	19	1?	Just. Epit. 16. 3 (ap. Pomp. Trog); Ps. Scymn. 975-985, Xen. An. 6. 2.; Arr. Peripl. M. Eux. 15 i d.; Diod. Sic. 14. 31. 3; Ap. Rhod. Argon. (sholije); Ap. Rhod. Argon. 2. 846-850; Apollod. Bibl. 2. 5. 9; Pompon. 3; Str. 12. 3. 4; Plut. Vit. Cim. 6. 6; Plin. NH 6. 2; Xen. An. 6. 2. 8; Diog. Laert. 5. 91; Paus. 5. 26. 7; 10. 15. 1	rekognosciranje Dörner & Hoepfner 1962 - granice hore, nekropole, rimskodobni materijal (kapiteli i dijelovi monumentalne građevine), malo ostataka iz klasičnog razdoblja; ostaci rimskog hrama na akropoli i izvan grada, akvedukt, mali rimski amfiteatar, helenističko-rimski molovi u luci	/	"prvi osnivač" Heraklo (Apollod. Bibl. 2. 5. 9 Heraklo protiv Bebrika) ulaz u podzemlje (Pompon. 1. 103) Heraklo Farangit je eponimno božanstvo; Heraklo na novcu
7	Herakleja	Ἡράκλεια /Ἐρυξ	Erice (Trapani, Sicilija, Italija)	nakon 510 g.pr.Kr. - c. 490. g. pr. Kr.	Sparta - ekist Dorijej	28a	/	Hdt. 5. 42-48; 7. 158; Apollod. Bibl. 2. 5. 10; Diod. Sic. 4. 23. 3, 4. 83. 1-4 i 4. 22. 6. -23. 3; Paus. 3. 16. 4-5. i 4. 36. 3-4	/	/	"prvi osnivač" Heraklo (Diod. Sic. 4. 22. 6)
8	Neapol /Herakleja	Νεάπολις /Ἡράκλεια	Eriklice Köyü (Şarköy, Turska)	5. st.pr.Kr.	Atena	8	/	Ps. Scyl. 67; Ptol. Geog. 3. 11. 7; Tabula Peutingeriana (VIII. 5. m)	/	<i>Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores.</i> 3. ed. Berlin 1981, 1994. Fasc. 1, ed. David Lewis, <i>Decreta et tabulae magistratum</i> (nos. 1-500). IG I3 71, 270, 272, 281	/
9	Herakleja pod Sipilom	Ἡράκλεια ἐν Σιπύλω	Göktepe Köyü (Menemen, Turska)	5. st.pr.Kr.	?	14 (=13)	3 (=20?)	Polyb. 33. 13. 8, Pl. Ion 533d; Pl. Tim. 80c	rekognosciranje W. M. Ramsay pa Ersin Doğer; miljokazi i ostaci naselja, slabo očuvano; novac od 2. pol. 5. st. do kasnog carstva	Ramsay 1881	Heraklov "magnetni kamen" u dolini rijeke Herma
10	Herakleja /Bolbe	Ἡράκλεια Βόλβαι ?	?	5. st.pr.Kr.	?	18	9	Plin. NH 5. 29, 31; Procop. Aed. 4. 9. 14; Ath. 8. 334e	/	IG I3 260, 266	nimfa jezera Bolbe imala je s Heraklom sina Olinta (Ath. 8. 334e)

#	ime kolonije	grčko ime kolonije	današnje ime	osnutak	osnivač	PWRE 15	StByz	izvori	arh. ostaci	natpisi	Heraklo
11	Herakleja	Ἡράκλεια (Heraclea Lucania)	Policoro (Lukanija/Basilicata, Italija)	433/32 g.pr.Kr.	Tarent i Turij	/	6	Str. 6. 1. 14, 6. 3. 4; Diod. Sic. 12. 36. 4. 9; Antioh fr. 12 & 13, FHG 555; Plin. Nat. 3. 15; Plut. Vit. Pyrrh. 16; Liv. 22. 59. 8; Cic. Arch. 50; It. Ant. 113; Tabula Peutingeriana (VII. 1. m)	bedemi iz 2. pol. 5. st. pr. Kr., raster donjeg grada, agora, keramičarske radionice i kuće; 4/3. st. pr. Kr. Bedemi oko donjeg grada s bastionima i jarkom; hora, nekropole, svetišta izvan grada iz 5/4. st.pr. Kr. (Demetra i Kora)	Tabulae Heracleenses (IG. XIV. 645) - Uguzzoni, Arianna, & Franco Ghinatti. <i>Le tavole greche di Eraclea</i> . Università degli Studi di Padova. Pubblicazioni dell'Istituto di Storia Antica, 7. Rome 1968.	glavni gradski kult – Heraklov na novcu Heraklo i atributi - možda prikazi kultne statue
12	Herakleja Trahinska	Ἡράκλεια ἢ Τραχινία	Iraklia (Ἡράκλεια, središnja Grčka)	426 g.pr.Kr.	Sparta	4	8	Thuc. 3. 92-93, 5.51-52; Diod. Sic. 12. 59. 3-5, 12. 77. 4, 14. 38., 14. 82, 15. 57; Xen. Hell. 6. 4. 27., 2; Paus. 2. 23, 10. 20. 9, 10. 22; Liv. 28. 5. 13, 36. 16. 5; Procop. Aed. 4. 2. 17-21; Str. 9. 4. 13	Béquignon 1937 sustavno istraživanje; grobnice u stijenama (mikenske?); ostaci zidina i akropole, helenističke i rimske kuće, agora	IG IX,2 103, <i>Bulletin de correspondance hellénique</i> (BCH) i <i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i> II	Heraklo živio u Trahinu (Sofoklove <i>Trahinjanke</i>) posvećeni su mu vrući izvori u Termopilama (Str. 9. 4. 13) novac s Heraklovim atriburima glavni gradski kult
13	Hersones /Herakleja	Χερσόνησος /Ἡράκλεια	Sevastopol (Krim, Ukrajina)	421. g.pr.Kr.	Herakleja Ponska	24	/	Str. 3. 1. 4, 7. 4. 2; Ps. Scyl. 68; Ps. Scymn. 850-56	paralelni bedemi s bastionima (kraj 4. st. pr. Kr. do rimskog razdoblja); oltarni reljefi, kuće s mozaicima, radionice za preradu ribe ivina, odeon?, helenističko kazalište, rimske terme, ranokršćanske bazilike (5-7.st.), kovnica iz 4. st. pr. Kr.	<i>Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae</i> , ed. Basilus [Vasilij] Latyshev. 3 vols. St. Petersburg 1885-1901. Vol. 1, 2. ed., <i>Inscriptiones Tyriae, Olbiae, Chersonesi Tauricae</i> . St. Petersburg 1916	bastioni posvećeni Heraklu reljef Herakla s Diomedovim kobilama, Heraklov torzo od terakote i reljef od vapnenca Heraklov kult Melkartovi berili Heraklo s atributima na novcu
14	Herakleja /Aksiopol	Ἡράκλεια /Ἀξιούπολις ?	Cernavodă (Rumunjska)	sredina 4. st.pr.Kr.	Aleksandar Makedonski?	27?	/	Tabula Peutingeriana (VIII. 3. t).	helenističko naselje s nekropolama iz 4. st. pr. Kr., lokalni i helenistički materijal, crnomorski importi; rimski kastel, središte Collegium nautae universi Danubii (Dinu Adameşteanu)	/	/
15	Herakleja na Mizijskom Pontu ?	Ἡράκλεια ?	(= Herakleja / Aksiopol?)			27	/	Plin. NH 4. 19 (4. 44. u PWRE); Ael. NA 14. 25	/	/	/
16	Ilirska Herakleja ?	Ἡράκλεια ?	Rogoznica? Salona? Korčula? Rt Ploče? Hvar? (Hrvatska) Krf (Grčka)?	4. st.pr.Kr..	Dionizije Stariji ? (Diod. Sic. 15. 13. 1-5)	26	/	Ps. Scyl. 22	ostava iz Škudljivca; nalazi u ostavama grčko-ilirskog novca i slučajni nalazi	/	Hilički poluotok na Jadranu (ime po sinu Herakla i nimfe Melite, cf. Ap. Rhod. Argon. 537-43) Heraklo i atributi na novcu
17	Eolska Herakleja	Ἡράκλεια Αἰολίδος	Ayvalık (Balikesir, Turska)	4. st.pr.Kr. (Herakleja)	Mitilena	12	/	Strab. 13. 1. 51; Plin. NH 5. 32; Isoc. 4. 153; Tabula Peutingeriana (IX. 3. m). = Elateja?	/	/	/
18	Herakleja Linkestis	Ἡράκλεια Λυγκηστίς / Λύγκου (Heraclea Lyncestis)	Bitola (FYROM)	360/355 g.pr.Kr.	Filip II Makedonski ?	5	/	Plin. NH 4. 38; Str. 7. fr. 20; Polyb. 34. 12. 7; Ptol. Geog. 3. 13. 30; It. Ant. 330; Tabula Peutingeriana (VIII. 1. m)	3. st. Septimia Aurelia Heraclea - portik s natpisima i statuama, terme; dvije ranokršćanske bazilike (4. st.), mozaici 5. st. akropola bedemi, gornji i donji grad, teatar	IG X 2, 2 IGBulg. Vol 1. SEG 15	Filip II Makedonski iz roda Heraklida (Theoc. 17. 26-7)
19	Herakleja Sintika	Ἡράκλεια Σιντική (Heraclea Sintica)	Rupite (Bugarska)	360/355 g.pr.Kr.	Filip II Makedonski ?	6	23	Caes. BCiv. 3. 79 (u PWRE 3. 73. 3); Diod. Sic. 31. 8. 8.; Str. 7. fr. 36; Plin. NH. 4. 35; Liv. 42. 51, 45. 29; Ptol. Geog. 3. 12. 27; Tabula Peutingeriana (VIII. 2. m)	/	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i> . Vols. 26-41, eds. Henry W. Pleket & Ronald S. Stroud. Amsterdam 1979-1994	Filip II Makedonski iz roda Heraklida (Theoc. 17. 26-7)
20	Herakleja pod Latmom	Ἡράκλεια πρὸς Λάτμω	Kapıkırı (Mugla, Turska)	kraj 4. st.pr.Kr. Herakleja (5. st.pr.Kr. Latmo)	Plistarh? Antigonidi?	15&16	19	Ps. Scyl. 99; Str. 14. 1. 8; cf. 14. 2. 22; FHG Hecataeus, fr. 227; Plin. NH. 5. 31, 48; Paus. 5. 1. 5.; Polyaeus. Strat. 53. 1. 4; Hierocl. 688. 9; cf. Not. Episc. 1. 326	4. st. pr. Kr. bedem s bastionima i dvoja vrata, ostaci kuća, agora (Latmo); kasnoklasični suhozidano kameni bedemi, luka, raster grada, Atenin hram 3. st. pr. Kr., buleuterij, agora, gimnazij, Endimionov hram, loše sačuvano kazalište i terme iz rimskog perioda, nekropole izvan grada, novac s prikazom Atene	McCabe, Donald F. <i>Herakleia Latmia Inscriptions. Texts and List. u: The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia</i> , The Institute for Advanced Study, Princeton (1991).	/

#	ime kolonije	grčko ime kolonije	današnje ime	osnutak	osnivač	PWRE 15	StByz	izvori	arh. ostaci	natpisi	Heraklo
21	Herakleja u Akarnaniji	Ἡράκλεια της Ακαρνανίας	Vonitza (Βόνιτσα, Etolija/Akarnanija, Grčka)	4/3. st.pr.Kr.	?	2	21	Plin. NH 4. 2; Polyb. 5. 5. 14; Thuc. 2. 80	nesigurna lokacija, sačuvani neki poligonalni zidovi	CIG 1794 IG IV2, 1:95 IG IX, 12, 2:582	Heraklova statua? (Heuzey 1860, 380-83)
22	Herakleja u Atamaniji?	Ἡράκλεια? = Ἡράκλεια της Ακαρνανίας?	(= Herakleja u Akarnaniji?)		?	1	/	Liv. 38. 1. 7. 9	/	/	/
23	Herakleja u Partiji ?	Ἡράκλεια Parthiae?	Shahr-el-Rey (Tehran, Iran)	3. st.pr.Kr.	Aleksandar Makedonski? Antioh? Seleuk Nikator?	22	/	Plin. NH 6. 18; Str. 11. 9. 1; 11. 13. 6; Amm. Marc. 23. 6. 39	/	/	Aleksandar Makedonski iz roda Heraklida (Theoc. 17. 26-7)
24	Herakleja između Skitije i Indije ?	Ἡράκλεια ?	Jhelum (Pakistan)	3. st.pr.Kr.	Aleksandar Makedonski ?	22	11	Str. 15. 1. 7-9; Diod. Sic. 17. 85. 1; Arr. Anab. 4. 28. 1-2	/	/	Aleksandar Makedonski iz roda Heraklida (Theoc. 17. 26-7) Heraklovi potomci lokalni Sibi opsjedao je Aornsku stijenu (=Krišna/Baldeva)
25	Heraklion	Ἡράκλειον	Iraklio (Kreta, Grčka)	3. st.pr.Kr. (Heraklion)	?	9	17	Str. 10. 4. 7; Plin. NH 4. 22. (u PWRE 4. 59); Ptol. Geog. 3. 17. 6. (u PWRE 3. 15)	ostaci iz klasičnog perioda iz zaštitnih istraživanja	Milet. I. 3 140. 1, 37	/
26	Herakleja Salbake	Ἡράκλεια Σαλβάκη	Vakif (Denizli, Turska)	2/1. st.pr.Kr. ?	?	17	19	Ptol. Geog. 5. 2. 19; Not. Episc. 1. 324; Hierocl. 688. 11	ostaci zidina i stadiona (rimski period) i svetište izvan grada s reljefima s prikazima Artemide, Apolona, Pana, Dioniza i Herakla	McCabe, Donald F. <i>Herakleia Salbake Inscriptions. Texts and List.</i> u: <i>The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia</i> , The Institute for Advanced Study, Princeton (1991).	Heraklo na kulturnim reljefima i na natpisima kao osnivač grada (Ricl & Malay 2007)
27	Herakleja	Ἡράκλεια Cyrrhestica? = Ἡράκλεια Συρίας? = Ἡράκλεια Πιερίας?	Nebi Ouri (Zaytūnak, Sirija)	2/1. st.pr.Kr.	Seleukidi?	21	13?	Str. 16. 2. 8; Ptol. Geog. 5. 15. 13	/	/	zbog Aleksandra ?
28	Herakleja	Ἡράκλεια Πιερίας = Ἡράκλεια Συρίας?	Samandağ (Hatay, Turska)	2/1. st.pr.Kr.	Seleukidi?	20&21	15	Plin. NH 5. 79; Str. 16. 2. 8	/	IGLS 1252	zbog Aleksandra ?
29	Herakleja u Fenikiji	Ἡράκλεια Φοινίκης	Minyara (Halba, Libanon)	2/1. st.pr.Kr.	Seleukidi?	/	14	Ptol. Geog. 5. 15. 10	/	/	zbog Aleksandra ?
30	Herakleja u Siriji	Ἡράκλεια Συρίας = Ἡράκλεια Πιερίας? = Ἡράκλεια Cyrrhestica	Ras Ibn Hani (Sirija)	2/1. st.pr.Kr. (Herakleja)	Seleukidi?	21	13	/	/	/	zbog Aleksandra ?
31	Herakleja Kibistra	Ἡράκλεια Κύβιστρα /Heraclea Cybistra	Ereğli (Konya, Turska)	1. st.pr.Kr.?	?	/	/	Cic. Fam. 15. 2; Str. 12. 1. 4; Not. Epis. 10. 96	/	/	nedaleko İvriz Kaya s prikazima hetitskih i kilikijskih (?) bogova - možda Sandas (sličan Heraklu)
32	Herakleja (otok)	Ἡράκλεια	Iraklia (Ἡράκλεια, otok između Amorga i Naksas)	?	?	10&11	12	Plin. NH 4. 26. (u PWRE 4. 70)	/	IG XII, 7, 509	/
33	Herakleja "u Karpatskom moru"	Ἡράκλεια	(= Herakleja - otok između Amorga i Naksas?)		?	/	/	/	/	/	/
34	Herakleja (otok)	Herculis Insula ?	Basiluzzo (Lipari, Italija) /Alicudi?	?	?	29	16	Pompon. 2. 120; It. Ant. 517.	/	/	/
35	Herakleja u Libiji ?	Ἡράκλεια	Herakleion Akroterion (Benghazi, Libija) ?	oko 515. g. pr. Kr. ? (tada Euesperide, grč. Ευεσπερίδες)	?	/	5	St. Byz. δ' Λιβύης	/	/	novac s Heraklovim likom 4. st. pr. Kr. iz Euesperida Heraklu posvećena obala

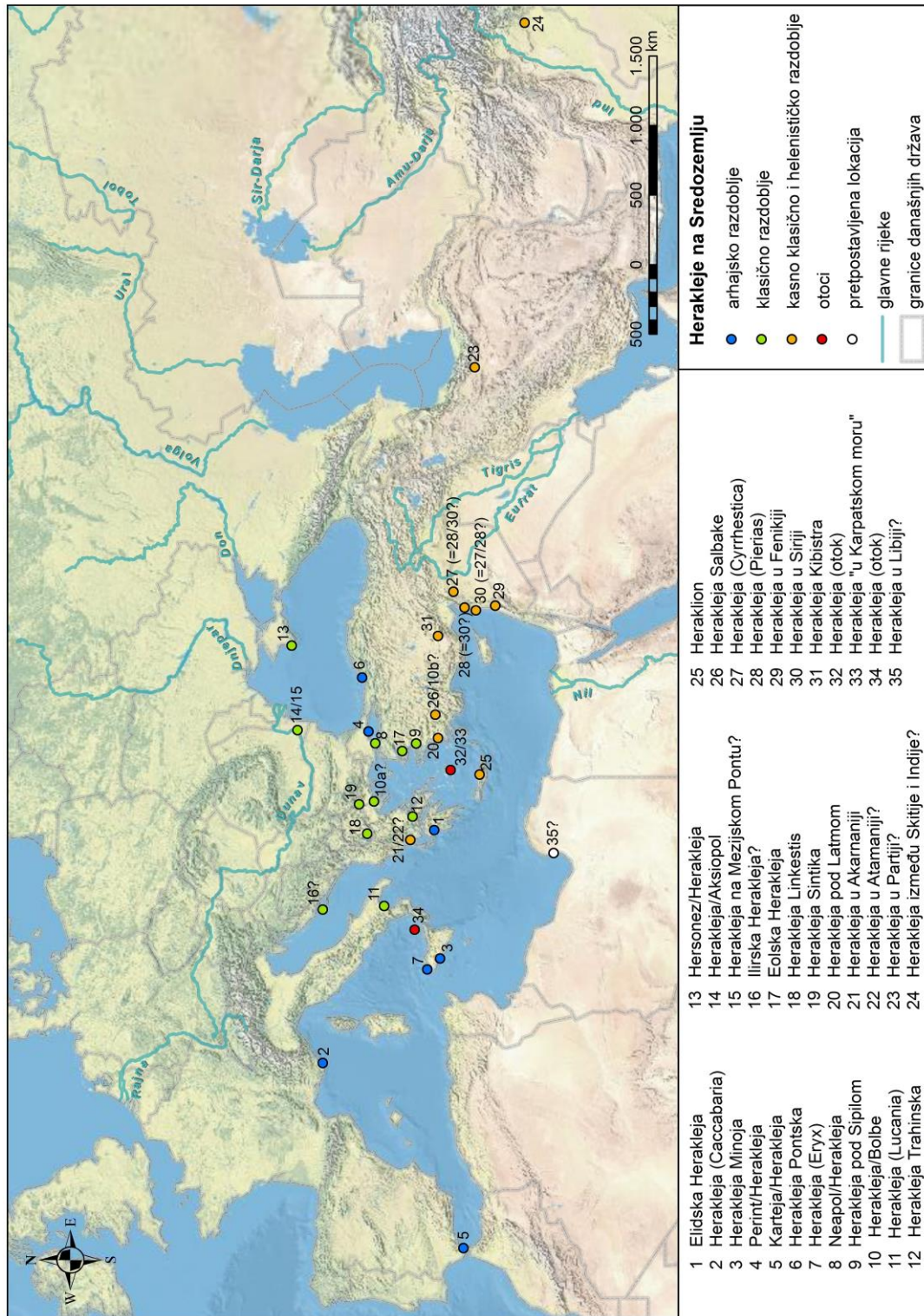
Prilog 3: Vremenske lente

	770	750	725	700	675	650	625	600	575	550	525	500	480	450	425	400	375	350	330	300	275	250	225	200	175	150	125	100	75	50	30		
Elidska Herakleja																																	
Herakleja (Heracilia Caccabania)																																	
Herakleja Minoja																																	
Perint / Herakleja																																	
Karteja / Herakleja																																	
Herakleja Pontska																																	
Herakleja (Erik)																																	
Neapol / Herakleja																																	
Herakleja pod Sipilom																																	
Herakleja / Bolbe																																	
Herakleja (Lukanija)																																	
Herakleja Trahinska																																	
Hersones / Herakleja																																	
Herakleja / Aksiopol?																																	
Herakleja na Mezijiskom Pontu ?																																	
Ilirska Herakleja ?																																	
Eolska Herakleja																																	
Herakleja Linkestis																																	
Herakleja Sintika																																	
Herakleja pod Latmom																																	
Herakleja u Akarnaniji																																	
Herakleja u Atamaniji ?																																	
Herakleja u Partiji ?																																	
Heraklion (Kreta)																																	
Herakleja između Skitije i Indije ?																																	
Herakleja Saibake																																	
Herakleja (Cynhestica) ?																																	
Herakleja (Pijerija) ?																																	
Herakleja u Fenikiji																																	
Herakleja u Siriji																																	
Ἡρακλεῖα Κιβίστρα																																	
Herakleja (otok između Amorga i Naksos)																																	
Herakleja u Karpatskom moru																																	
Herculis Insula ?																																	
Herakleja u Utbiji ?																																	

Prilog 4: Karta Heraklovih putovanja

Prilog 5: Prikaz Herakleja na Sredozemlju.

Popis priloga

Slika 1: Odvođenje Gerionovih goveda prema iskazu Pseudo – Apolodora (Apollod. Bibl. 2. 5. 10). Heraklov itinerer pretpostavljen je prema nazivima lokacija u tekstu (podcrtane na karti) u komparaciji s drugim izvorima. Za Abderu je korišten Str. 3. 4. 3. i St. Byz. s. v. „Abdera“. Preuzeto iz Jourdain-Annequin 1989a, Fig. 24.1, str. 254.	89
Slika 2: Odvođenje Gerionovih goveda prema iskazu Diodora Sicilskog (Diod. Sic. 4. 17. 1-25). Heraklov itinerer pretpostavljen je prema nazivima lokacija u tekstu (podcrtane na karti) u komparaciji s drugim izvorima. Preuzeto iz Jourdain-Annequin 1989a, Fig. 24.2, str. 254.	89
Tablica 1: Usporedba redoslijeda Heraklovih dvanaest zadataka kod Pseudo-Apolodora i Diodora Sicilskog s prikazima na metopama Zeusovog hrama u Olimpiji	40
Tablica 2: Prikaz Heraklovog djelovanja kao civilizacijskog heroja; prema: Jourdain-Annequin 1989b, 313 (prijevod autora)	94
Prilog 1: Prijevodi odabranih ulomaka	100
Prilog 2: Sažetak podataka o Heraklejama	104
Prilog 3: Vremenske lente	107
Prilog 4: Karta Heraklovih putovanja; preuzeto od: Stephanides, Dimitris M. “Greek Mythology Maps - Mythological Map of Heracles’ Journeys.” Athens: Sigma Publications, 2009. http://www.sigmapublications.gr/maps_en_enHerGr.html .	108
Prilog 5: Prikaz Herakleja na Sredozemlju. Izradio Petar Fijačko.	109

Popis izvora

- Ael. NA *Claudii Aeliani de natura animalium libri xvii, varia historia, epistolae, fragmenta, Vol 2.*
Rudolf Hercher. In Aedibus B. G. Teubneri. Lipsiae. 1866.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0590>
- Aesch. Frag. *Aeschylus, with an English translation by Herbert Weir Smyth. Vol. 2 Agamemnon. Libation-bearers. Eumenides. Fragments.*
London Heinemann, 1930.
<http://www.theoi.com/Text/AeschylusFragments.html>
- Aesch. PV *Aeschylus, with an English translation by Herbert Weir Smyth, Ph. D. in two volumes. 1. Prometheus.*
Cambridge. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1926.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0009>
- Amm. Marc. *Ammianus Marcellinus. With An English Translation.*
John C. Rolfe, Ph. D., Litt. D. Cambridge
Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1935-1940.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0081>
- Ap. Rhod. Argon. *Argonautica. Apollonius Rhodius. commentary on Apollonius: Argonautica.*
George W. Mooney. London. Longmans, Green. 1912.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0068>
- Apollod. Bibl. *Apollodorus' Library and Hyginus' Fabulae: Two Handbooks of Greek Mythology.*
R. Scott Smith & Stephen Trzaskoma. Indianapolis: Hackett Pub, 2007.
- Arist. Poet. *Aristotel. O pjesničkom umijeću.*
ed. Zdeslav Dukat. Zagreb. Školska knjiga, 2005.
- Arr. Anab. *Flavii Arriani Anabasis Alexandri.*
A. G. Roos. in aedibus B. G. Teubneri. Leipzig. 1907.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0530>
- Arr. Peripl. M. Eux. *Arriani Nicomediensis Scripta Minora.*
Rudolf Hercher & Alfred Eberhard. in aedibus B. G. Teubneri. Leipzig. 1885.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0533>
- Ath. *Athenaeus. The Deipnosophists; with an English Translation by Charles Burton Gulick.*
Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1927.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0405>
- Bacchyl. *Bacchylides. The Poems and Fragments.*
ed. Richard Claverhouse Jebb. Cambridge: University press, 1905.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0063>
- Caes. BCiv. *The Commentaries of Caesar. commentaries on the Civil War.*
ed. William Duncan. St. Louis. Edwards and Bushnell. 1856.
C. Iuli Caesaris Commentariorum, pars posterior.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0076>
ed. Renatus du Pontet. Oxonii. e Typographeo Clarendoniano. 1901.

- Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0075>
- Callim.
Callimachus. Hymni et eprigrammata.
 ed. Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff. Berlin. Weidmann. 1897.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0226>
- Kalimah. Himne ; Epigrami ; Fragmenti.*
 ed. Branimir Glavičić. Filološka biblioteka, sv. 12. Zagreb: Demetra, 2010.
- Cic. Arch.
M. Tullius Cicero. M. Tulli Ciceronis Orationes: Recognovit brevisque adnotatione critica instruxit Albertus Curtis Clark.
 Albert Clark. Oxonii. Ed. Typographeo Clarendoniano. 1909.
 Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0015>
- Cic. Fam.
The Correspondence of M. Tullius Cicero.
 Ed. R. Y. Tyrrell & L. C. Purser. Dublin University Press. 1894.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0009%3>
- Cic. Verr.
M. Tulli Ciceronis Orationes: Divinatio in Q. Caecilium. In C. Verrem Recognovit brevisque adnotatione critica instruxit Gvlielmvs Peterson Rector Vniversitatis MacGilliana.
 William Peterson. Oxford. Ed. Typographeo Clarendoniano. 1917.
 Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0012>
- Clem. Al. Strom.
Clementis Alexandrini Opera omnia, juxta edit. Oxon. 1715 / accedunt D. Nicolai Le Nourry, comentaria in omnes Clementis Alexandrini libros, accurante et recognoscente J. -P. Migne, Bibliothecae Cleri Universae, sive cursuum completorum in singulos scientiae ecclesiasticae Ramos editore. Vol. 8. Patrologia Graeca.
 Turnholti (Belgium): Typographi Brepols Editores Pontificii, 1856.
<http://www.documentacatholicaomnia.eu/>
- De Bello Hisp.
Caesar, Alexandrian, African and Spanish Wars. With an English Translation by A. G. Way.
 Cambridge Harvard University Press, 1955. <http://archive.org/details/alexandrianafri00caesuoft>.
- Dem.
Demosthenis. Orationes. 21-30
 eDiod. Sic. H. Butcher and W. Rennie. Oxonii. E Typographeo Clarendoniano. 1907 & 1921.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0073>
- Diod. Sic.
Diodorus of Sicily: In Twelve Volumes. II, Books II (continued) 15-IV, 58.
 ed. C.H. Oldfather. The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd. London, Cambridge, Mass: Harvard University Press.1953.
- Diog. Laert.
Životi i mišljenja istaknutih filozofa: u deset knjiga.
 ed. Vilhar, Albin. 3. izd. Filozofska Biblioteka. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1985.
- Eur. Alc.
Euripides. Cyclops. Alcestis. Medea.
 ed. David Kovacs. The Loeb Classical Library, LCL 12. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1994.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0087>
- Eur. Heracl.
Euripides. Children of Heracles ; Hippolytus ; Andromache ; Hecuba.
 ed. David Kovacs. Loeb Classical Library, LCL 484. Cambridge: Harvard University Press, 1995.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0103>

- Eur. HF *Euripides, Heracles in Euripidis Fabulae, vol. 2.*
Gilbert Murray. Oxford. Clarendon Press, Oxford. 1913.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0101>
- Hdt. *Herodot, Povijest.*
Dubravko Škiljan. 2. izd. Grčki i Rimski Klasici sv. 4. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.
- Hes. Sc. *The Homeric Hymns and Homerica with an English Translation by Hugh G. Evelyn-White. Shield of Heracles.*
Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1914.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0127>
- Hes. Theog; Op. *Hesiodus, Theogony and Works and Days.*
Martin L. West. The World's Classics. Oxford-London: Oxford University Press, 1989.
Poslovi i dani ; Postanak bogova ; Homerove himne.
Branimir Glavičić, ed. Filološka biblioteka Dimitrija Savića 6. Zagreb, Demetra, 2005.
- Hierocl. *Hieroclis Synecdemvs et notitiae graecae episcopatvum: Accedvnt Nili Doxapatrii Notitia patriarchatvum et locorum nomina immvtata. in aedibvs F. Nicolai, 1866.*
- Hieron. Chron. *Die Chronik des Hieronymus / Hieronymi Chronicon. Eusebius Werke 7.*
Helm, Rudolf, ed. J. C. Hinrichs, Leipzig, 1902. <http://archive.org/details/p2werkee07euse>.
- Hom. Il. *Homer, Ilijada.*
Tomo Maretić, uredio Stjepan Ivšić. 8. izd. Biblioteka Vijenac 23. Zagreb: Matica hrvatska, 1987.
- Hom. Od. *Homer, Odiseja.*
Tomo Maretić, uredio Stjepan Ivšić. 6. (Matičino 5) izd. Biblioteka Vijenac 24. Zagreb: Matica hrvatska, 1987.
- Hyg. Fab. *Apollodorus' Library and Hyginus' Fabulae: Two Handbooks of Greek Mythology.*
R. Scott Smith & Stephen Trzaskoma. Indianapolis: Hackett Pub, 2007.
- Hymn. Hom. *Poslovi i dani ; Postanak bogova ; Homerove himne.*
Branimir Glavičić, ed. Filološka biblioteka Dimitrija Savića 6. Zagreb, Demetra, 2005.
- Hsch. *Hesychii Alexandrini lexicon.*
ed. Moritz Schmidt. Sumptibus Hermanni Dufftii (Libraria Maukiana), 1867. <http://archive.org/details/hesychiialexand00schmgoog>.
- Isoc. *Isocrates with an English Translation in three volumes, by George Norlin, Ph. D., LL. D.*
Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1980.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0143%3Aspeech%3D1%3Asection%3D1>
- It. Ant. *Itinerarium Antonini Avgvsti et Hierosolymitanvm ex libris manvscriptis ediderunt G. Parthey et M. Pinder.*
Parthey, Gustav Friedrich Constantin, and Moritz Edward Pinder. Berolini, F. Nicolai, 1848.
<http://archive.org/details/itinerariumanto00pindgoog>.

- Joseph. AJ *Flavii Iosephi opera. Antiquitates Judaicae.*
B. Niese, Ed. Berlin. Weidmann. 1892.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0145>
- Just. Epit. *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus. translated, with notes, by the Rev. John Selby Watson.*
London: Henry G. Bohn, York Street, Convent Garden. 1853.
<http://www.attalus.org/info/justinus.html>
- Liv. *Livy. Books XXVIII-XXX With An English Translation. The History of Rome, Book 28.*
Frank Gardener Moore ed. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1949.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0206>
Livy. Books XXXV-XXXVII With An English Translation. The History of Rome, Book 36.
Evan T. Sage ed. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1935.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0165>
Livy. Books XXXVIII-XXXIX with an English Translation. The History of Rome, Book 38.
Evan T. Sage ed. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1936
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0166>
- Lucian Herc. *Lucian. Works. with an English Translation by A. M. Harmon.*
Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1913. 1.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0423>
- Not. Episc. *Hieroclis Synecdemys et notitiae graecae episcopatvum: Accedvnt Nili Doxapatii Notitia patriarchatvum et locorum nomina immvtata. in aedibvs F. Nicolai, 1866.*
- Ov. Met. *Publius Ovidius Naso, Metamorfoze.*
Tomo Maretić. Biblioteka Jutarnjeg Lista 15. Zagreb: Europapress holding, 2008.
- Paus. *Pausaniae Graeciae Descriptio. 3 vols.*
F. Spiro ed. Leipzig: Teubner, 1903.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0159>
- Pind. *The Odes of Pindar including the Principal Fragments with an Introduction and an English Translation by Sir John Sandys, Litt. D., FBA.*
Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1937.
<https://archive.org/details/odesofpindarsand00pinduoft>
- Pl. Ion *Plato in Twelve Volumes, Vol. 9, Ion*
translated by W. R. M. Lamb. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1925.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0180%3Atext%3DIon>
- Pl. Lg. *Platon, Zakoni.*
Veljko Gortan & Branko Bošnjak. Zagreb: Kultura, 1957.

- Pl. Tim *Plato in Twelve Volumes, Vol. 9, Timaeus*
translated by W. R. M. Lamb. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1925.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0180%3Atext%3DTim>.
- Plin. NH *Naturalis Historia. Pliny the Elder.*
Karl Friedrich Theodor Mayhoff. Lipsiae. Teubner. 1906.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0138>
- Plut. De gen. *Plutarch, Moralia. De genio Socratis.*
Gregorius N. Bernardakis. Leipzig. Teubner. 1891. 3.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:2008.01.0305>
- Plut. De mul. vir. *Plutarch, Moralia. Mulierum virtutis.*
Gregorius N. Bernardakis. Leipzig. Teubner. 1891. 3.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:2008.01.0206>
- Plut. Am. narr. *Plutarch, Moralia. Amatoriae narrationes.*
Gregorius N. Bernardakis. Leipzig. Teubner. 1891. 3.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:2008.01.0316>
- Plut. Quaest. Graec. *Plutarch. Moralia. Quaestiones Graecae.*
Frank Cole Babbitt. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1936. 4.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:2008.01.0213>
- Plut. Vit. *Usporedni Životopisi.*
Zdeslav Dukat. Biblioteka Posebna Izdanja / Nakladni Zavod Globus. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2009.
- Polyaenus. Strat. *Polyaeni Strategematon libri octo.*
Translated by Ioannes Melber, Woelfflin, Eduard von, and Rudolf Schöll, eds. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri, 1887. <http://archive.org/details/polyaenistrategie00polyuoft>.
- Polyb. *Historiae. Polybius.*
Theodorus Büttner-Wobst apud L. Dindorf. Leipzig. Teubner. 1893-.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0233>
- Pompon. *Pomponius Mela's Description of the World.*
F. E. Romer. University of Michigan Press. 1998.
<https://books.google.hr/books?id=6AplSod8IDcC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Procop. Aed. *Procopius, Vol. 7: On Buildings, General Index.*
Translated by H. B. Dewing and Glanville Downey. Cambridge Mass; London: Harvard University Press, 1940. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/4A*.html.
- Ps. Scyl. *Scylacis Caryandensis Periplus maris ad litora habitata Europae et Asiae et Libyae. in Geographi graeci minores.*
Karl Müller. Parisiis, 1855.
<https://archive.org/stream/geographi graeci00philgoog#page/n177/mode/2up>
- Ps. Scymn. *Scymni Chii Periegesis quae supersunt.*
Hermann Theodor Dittrich. Sumptibus B. G. Teubneri, 1846.
<http://archive.org/details/scymnichii perie00dittgoog>.
- Ptol. Geog. *Claudii Ptolemaei geographia.*
ed. Karl Friedrich August Nobbe. Lipsiae, Sumptibus et typis Caroli Tauchnitii, 1843.
<http://archive.org/details/claudiiptolemaei01ptol>

- Soph. *Sophocles. Vol 2: Ajax. Electra. Trachiniae. Philoctetes with an English translation by F. Storr.*
The Loeb classical library, 21. London/New York. William Heinemann Ltd; The Macmillan Company. 1913.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0195> (Trach)
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0193> (Phil)
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0191> (OT)
- Sofoklove tragedije.*
ed. Koloman Rac. Zagreb: Matica hrvatska, 1913.
- Str. *Strabo, Geographica.*
ed. A. Meineke. Teubner, Leipzig. 1877.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0197%3Abook%3D1%3Achapter%3D1%3Asection%3D1>
- Theoc. *Theocritus, Idylls.*
R. J. Cholmeley, M. A. London. George Bell & Sons. 1901.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0228%3AId.>
- Thuc. *Tukidid, Povijest Peloponeskog Rata.*
Stjepan Telar & Damir Salopek. Grčki i Rimski Klasici, sv. 9. Zagreb: Matica hrvatska, 2009.
- Xen. An. *Xenophon in Seven Volumes, 3.*
Carleton L. Brownson. Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Ltd., London. 1922.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0202>
- Xen. Hell. *Xenophontis Opera Omnia; Hellenica.*
Ed. E. C. Marchant. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 1900.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0205>.
- Xen. Mem. *Xenophontis Opera Omnia; Memorabilia.*
Ed. E. C. Marchant. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 1900.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0207>.
- Zos. *Zosimus, New History. Book 1.*
Green, W. & Chaplin, T. London, 1814
http://www.tertullian.org/fathers/zosimus01_book1.htm

Popis literature

- Adler *et al* 1966 Adler, Friedrich; Curtius, Ernst; Dörpfeld, Wilhelm; Graef, Paul; Partsch, Joseph & Rudolf Weil. *Topographie und Geschichte von Olympia*. 1. izd. 1897, Verlag A.M. Hakkert, Amsterdam, 1966.
- Alvar 1989 Alvar, Jaime. *Tartessos-Ciudad = Cádiz. Apuntes para una posible identificación*. Anejos de Gerión, vol. 11. Universidad Complutense, Madrid, 1989.
- Antonaccio 1995 Antonaccio, Carla Maria. *Colonisation: Greece on the Move 900 - 480*. u: *Cambridge Companion to Archaic Greece*, ed. H. A. Shapiro, 201–24. Cambridge University Press, Cambridge & New York, 2007.
- Antonaccio 2005 Antonaccio, Carla Maria. *Excavating Colonization*. u: *Ancient Colonizations: Analogy, Similarity and Difference*, ed. H. R. Hurst & Sara Owen, 97–113. Duckworth, London, 2005.
- Antonaccio 2007 Antonaccio, Carla Maria. *An Archaeology of Ancestors: Tomb Cult and Hero Cult in Early Greece*. Rowman & Littlefield, Boston, 1995.
- Avram, Hind & Tsetsckhladze 2004 Avram, Alexandru; Hind, John & Tsetsckhladze, Gocha. *The Black Sea Area*. u: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, 924–73. Oxford University Press, Oxford & New York, 2004.
- Bader 1983 Bader, Françoise. *Héraklés et les points cardinaux*. *Minos* 18/1983, 219–55.
- Bagnall & Derow 2008 Bagnall, Roger S., & Derow, Peter. *The Hellenistic Period: Historical Sources in Translation*. Wiley-Blackwell, Oxford, 2008.
- Barringer 2005 Barringer, Judith M. *The Temple of Zeus at Olympia, Heroes, & Athletes*. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 74, no. 2/travanj 2005, 211–41.
- Bennett & Reger 2014 Bennett, J. & Reger, G. *Places: 589802 (Heraklion). Pleiades*, 2014.
- Béquignon 1937 Béquignon, Yves. *La vallée du Spercheios: des origines au IVe siècle*. 4. izd.. Série Athènes 144. Bibliothèques de l'Ecole française d'Athènes et de Rome, Pariz, 1937.
- Boardman 1988 Boardman, John. *Herakles*. u: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC), vol. 4.I (Eros-Herakles)*, Artemis, Zürich & München, 1988, 728–838.
- Boardman 1999 Boardman, John. *The Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade*. 4. izd. Thames & Hudson, New York, 1999.

- Boardman & Bats 1995 Boardman, John, & Bats, Michel. *Les Grecs outre-mer : colonisation et commerce archaïques*. Centre Jean Bérard, Napulj, 1995.
- Boardman & Hammond 1982 Boardman, John, & Hammond, Nicholas Geoffrey Lemprière. *The Cambridge Ancient History. Volume III. Part 3, Volume III. Part 3*. Cambridge University press, Cambridge & New York, 1982.
- Boisacq 1916 Boisacq, Émile *Dictionnaire Étymologique de La Langue Grecque Étudiée Dans Ses Rapports Avec Les Autres Langues Indo-Européennes*. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1916.
- Borza 2014 Borza, EN. *Places: 491615 ('Heracleustibus')*. *Pleiades*, 2014.
- Bosch-Gimpera 1944 Bosch-Gimpera, Pere. *The Phokaians in the Far West: An Historical Reconstruction*. *The Classical Quarterly* 38, br. 1/3/travanj 1944, 53–59.
- Braund 2015 Braund, David. *Places: 226564 (Chersonesos)*. *Pleiades*, 2015.
- Bremmer 2006 Bremmer, Jan N. *The Rise of the Hero Cult & the New Simonides*. *Zeitschrift für Papyrologie Und Epigraphik* 158/siječanj 2006, 15–26.
- Brommer 1953 Brommer, Frank. *Herakles: Die Zwölf Taten des Helden in antiker Kunst und Literatur*. Böhlau-Verlag, Münster & Köln, 1953.
- Brown & Gatier 2014 Brown, J.P. & Gatier, P-L. *Places: 668262 (Herakleia?)*. *Pleiades*, 2014.
- Burkert 1979 Burkert, Walter. *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*. Sather Classical Lectures, vol. 47. University of California Press, Berkeley, 1979.
- Burkert 1985 Burkert, Walter. *Greek Religion*. Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1985.
- Bursian 1862 Bursian, Konrad. *Geographie von Griechenland* Teubner, Leipzig, 1862.
- Burstein 1976 Burstein, Stanley M. *Outpost of Hellenism: The Emergence of Heraclea on the Black Sea* University of California Press, Berkeley, 1976.
- Buttrey & McPhee 1998 Buttrey, T V & McPhee, Ian. *Cyrene VI: Part I: The Coins; Part II: Attic Pottery*. University of Pennsylvania Museum of Archaeology, Philadelphia, 1998
- Campbell 1982 Campbell, David A, ed. *Greek lyric poetry: a selection of early Greek lyric, elegiac, and iambic poetry*. Bristol Classical Press & Macmillan Education, Bristol, 1982.

- Chamorro 1987 Chamorro, Javier G. *Survey of Archaeological Research on Tartessos*. *American Journal of Archaeology* 91, br. 2/travanj 1987, 197-232
- Chinnock 1884 Chinnock, Edward James, ed. *Arrian of Nicomedia: The Anabasis of Alexander or The History of the Wars and Conquests of Alexander the Great*. Hodder & Stoughton, London, 1884.
- Chirica 1998 Chirica, Edouard. *Le culte d'Héraclès Pharangeitès à Héraclée du Pont*. *Revue des Études Grecques* vol. 111, br. 2/1998, 722–31
- Cohen 1995 Cohen, Getzel M. *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*. University of California Press, Berkeley, 1995
- Cohen 2006 Cohen, Getzel M. *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*. University of California Press, Berkeley, 2006
- Cohen 2013 Cohen, Getzel M. *The Hellenistic Settlements in the East from Armenia and Mesopotamia to Bactria and India*. University of California Press, Berkeley, 2013
- Costa 2008 Costa, Kelli Ann *Postcolonialism u: International Encyclopedia of the Social Sciences*, ed. William A Darity Jr. Macmillan Reference USA, New York, 2008
- D' Agostino 1996 D' Agostino, Bruno. *The Colonial Experience in Greek Mythology u: The Western Greeks: Classical Civilization in the Western Mediterranean*, ed. Giovanni Pugliese Carratelli. Thames & Hudson, London, 1996, 209–14
- Dahlquist 1977 Dahlquist, Allan. *Megasthenes and Indian Religion*. Motilal Banarsidass Publ., New Delhi, 1977 (reprint)
- Davies 1988 Davies, Malcolm. *Stesichorus' Geryoneis & Its Folk-Tale Origins* *The Classical Quarterly* (New Series) 38, br. 2/1988, 277–90
- Decourt, Nielsen & Helly 2004 Decourt, Jean-Claude; Nielsen, Thomas Heine & Helly, Bruno. *Thessalia and Adjacent Regions u: An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen. Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 676–731
- De Miro 1960 De Miro, Ernesto. *Eraclea Minoa u: Treccani, l'Enciclopedia Italiana, Enciclopedia dell' Arte Antica*, 1960
[http://www.treccani.it/enciclopedia/eraclea-minoa_\(Enciclopedia-dell'-Arte-Antica\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/eraclea-minoa_(Enciclopedia-dell'-Arte-Antica)/)
- De Miro 2014 De Miro, Ernesto. *Heraclea Minoa Mezzo secolo di ricerche*. Sicilia antiqua. Fascicoli monografici, 9 - 2012, Fabrizio Serra Editore, Pisa & Rim, 2014

- Doğer 1995 Doğer, Ersin. *Some Boundary Stones in Southern Aiolis*. Arkeoloji Dergisi Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir III/1995, 61–70
- Domínguez-Monedero 2006a Domínguez-Monedero, Adolfo J. *Greeks in Sicily u: Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas vol 1*, ed. Gocha R Tsetskhladze. Mnemosyne Supplementa 193 Leiden & Brill, Boston, Mass. 2006, 253–357
- Domínguez-Monedero 2006b Domínguez-Monedero, Adolfo J. *Hellenic Identity & Greek Colonisation*. Ancient West and East 4, br. 2/2006, 446–57
- Domínguez-Monedero 2011 Domínguez-Monedero, Adolfo J. *The Origins of Greek Colonisation & the Greek Polis: Some Observations*. Ancient West and East 10/2011, 195–207
- Dörner & Hoepfner 1962 Dörner, Friedrich Karl, & Hoepfner, Wolfram. *Vorläufiger Bericht über eine Reise in Bithynien 1961*. Archaologischer Anzeiger, 1962, 564–93
- Dougherty 1993 Dougherty, Carol. *The Poetics of Colonization : From City to Text in Archaic Greece*. Oxford University Press, Oxford, 1993.
- Dukat 2005 Dukat, Zdeslav. *Aristotel O pjesničkom umijeću*. Biblioteka „Kritika i esejistika“ Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Džino & Domić Kunić 2013 Džino, Danijel, & Domić Kunić, Alka. *Rimski ratovi u Iliriku: Povijesni Antinarativ*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.
- Edlund Berry & Small 2014 Edlund Berry, I.E.M., & Small, A. M. *Places: 452333 (Heraclea)*. Pleiades, 2014.
- Ercoles 2008 Ercoles, Marco. *Stesichorus PMGF S211–3 (Geryoneis, A Textual Proposal*. Greek, Roman, and Byzantine Studies 51, br. 3/kolovoz 2011, 350–62
- Ercoles 2011 Ercoles, Marco. *Stesicoro: testimonianze. Edizione critica, traduzione e commento. Con un'edizione critica delle Epistole pseudofalaridee concernenti il lirico*. Dissertation thesis, Alma Mater Studiorum Università di Bologna, 2008 <http://amsdottorato.unibo.it/826/>
- Evans 1909 Evans, Arthur. *Scripta Minoa : The Written Documents of Minoan Crete, with Special Reference to the Archives of Knossos*. Clarendon Press, Oxford, 1909.
- Farkalas 2011 Farkalas, Nikolas. *Οι πόλεις της αρχαίας Ακαρνανίας και οι επικράτειες τους*, 2011. <http://www.akarnania.net/ancienakarnania/ancienakarnania.htm>.

- Farnell 1921 Farnell, Lewis Richard. *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality; the Gifford Lectures Delivered in the University of St Andrews in the Year 1920* The Clarendon Press, Oxford, 1921.
- Figueira 2008 Figueira, Thomas. *Colonisation in the Classical Period*. u: *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas vol. 2*, ed. Gocha R Tsetskhladze. Mnemosyne Supplementa 193 Leiden & Brill, Boston, 2008, 427–523
- Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004a Fischer-Hansen, Tobias; Nielsen, Thomas Heine & Ampolo, Carmine. *Italia and Kampania*. u: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 249–320
- Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004b Fischer-Hansen, Tobias; Nielsen, Thomas Heine & Ampolo, Carmine. *Sikelia* u: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 172–248
- Flensted-Jensen 2004 Flensted-Jensen, Pernille. *Thrace from Axios to Strymon*. u: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 810-853
- Foss 2013a Foss, C. *Places: 511333 (Neapolis/Herakleia)*. Pleiades, 2013.
- Foss 2013b Foss, C. *Places: 511357 (Perinthus/Heraclea)*. Pleiades, 2013.
- Foss & Mitchell 2012 Foss, C, & Mitchell, S. *Places: 638857 (Herakleia Salbakes)* Pleiades, 2012.
- Foss, Mitchell & Reger 2012 Foss, C.; Mitchell, S. & Reger, G. *Places: 550571 (Herakleia/Elateia?)* Pleiades, 2012.
- Foss & Reger 2012 Foss, C, & Reger, G. *Places: 599640 (Heraclea Ad Latmum/Pleistarcheia)*. Pleiades, 2014.
- Foss & Reger 2014 Foss, C, & Reger, G. *Places: 599752 (Latmos)*. Pleiades, 2012
- Frazer 1894 Frazer, James George. *Adonis, Attis, Osiris; Studies in the History of Oriental Religion* Macmillan & co, limited, London, 1907.
- Frazer 1907 Frazer, James George. *The Golden Bough; a Study in Comparative Religion* Princeton Theological Seminary Library New York, Macmillan & co, London, 1894.

- Gehrke & Wirbelauer 2004 Gehrke, Hans-Joachim, & Wirbelauer, Eckhard. *Akarnania & Adjacent Areas u: An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, by Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 351–78
- Goericke-Lukić 2013 Goericke-Lukić, Hermine. *Ostava grčkog novca iz Škudljivca na otoku Hvaru*. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 45, br. 1/svibanj 2013, 299–349
- Graham 1964 Graham, A. J. *Colony and Mother City in Ancient Greece*. Manchester University Press & Barnes & Noble, Inc. New York, 1964.
- Graham 1971 Graham, A. J. *Patterns in Early Greek Colonisation*. *The Journal of Hellenic Studies* 91/siječanj 1971, 35–47
- Graham 1982 Graham, A. J. *The Colonial Expansion of Greece u: The Cambridge Ancient History Volume III Part 3, Volume III Part 3*, ed. John Boardman & Hammond, Nicholas Geoffrey Lemprière. *The Cambridge Ancient History 3*, Cambridge University press, Cambridge, 1982, 83–167
- Gronovius & de Jonge 1678 Gronovius, Jacobus & de Jonge, Jacob. *Stephanos Peri poleon = Stephanus De urbibus*. preveo Thomas de Pinedo, Typis Jacobi de Jonge, Amsterdam, 1678.
- Gruen 1986 Gruen, Erich S. *The Hellenistic World and the Coming of Rome*. University of California Press, Berkeley, 1986.
- Gwynn 1918 Gwynn, Aubrey. *The Character of Greek Colonisation*. *The Journal of Hellenic Studies* 38/1918, 88-123
- Hall 1915 Hall, H. R. *Aegean Archæology: An Introduction to the Archæology of Prehistoric Greece*. Forgotten Books, London, 2013 (online reprint, original 1915)
- Hall 2000 Hall, Jonathan M. *Ethnic Identity in Greek Antiquity*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Hammond & Scullard 1970 Hammond, N G L, & Scullard, H. H. ed. *The Oxford Classical Dictionary, 2nd Edition*. Clarendon Press, Oxford, 1970.
- Hansen 2006 Hansen, Mogens Herman. *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-State*. Oxford University Press, Oxford & New York, 2006.
- Harrison 1908 Harrison, Jane Ellen. *Prolegomena to the Study of Greek Religion*. Cambridge University Press, Cambridge, 1908.
- Harrison 1912 Harrison, Jane Ellen. *Themis, a Study of the Social Origins of Greek Religion*. Cambridge University Press, Cambridge, 1912.

- Hatzopoulos & Paschidis 2004 Hatzopoulos, Miltiades, & Paschidis, Paschalis. *Makedonia. u: An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen. Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 794–809
- Hausleiter, Keall & Roaf 2012 Hausleiter, A; Keall, E. J. & Roaf, M. *Places: 906012 (Herakleia)* Pleiades, 2012
- Hernandez 1993 Hernandez, M P Nieto. *Heracles & Pindar*. *Mètis Anthropologie Des Mondes Grecs Anciens* 8, br. 1/1993, 75–102
- Heuzey 1860 Heuzey, Léon *Le Mont Olympe et l'Acarnanie : exploration de ces deux régions, avec l'étude de leurs antiquités, de leurs populations anciennes et modernes, de leur géographie et de leur histoire*. Firmin-Didot frères, fils et Cie, Pariz, 1860
- Hoey 1979 Hoey, T F. *The Date of the 'Trachiniae'*. *Phoenix* 33, br. 3/listopad 1979, 210–32
- Hornblower & Spawforth 1996 Hornblower, Simon, & Spawforth, Antony ed. *The Oxford Classical Dictionary 3 edition*. Oxford University Press, Oxford & New York, 1996
- Hughes & Long 1857 Hughes, William, & Long, George. *An Atlas of Classical Geography*. Long's Classical Atlas, Blanchard & Lea, Philadelphia, 1857.
- Hülnden 2000 Hülnden, Oliver. *Pleistarchos und die Befestigungsanlagen von Herakleia am Latmos*. *Klio Beiträge zur alten Geschichte* 82/2000, 382–408
- Imhoof-Blumer 1878 Imhoof-Blumer, Friedrich. *Die Münzen Akarnaniens*. *Numismatische Zeitschrift* 10/1878.
- Imhoof -Blumer 1897 Imhoof-Blumer, Friedrich. *Lydische Stadtmünzen*. Schweizer Numismat Gesellschaft, 1897.
- Imhoof-Blumer 1901 Imhoof-Blumer, Friedrich. *Kleinasiatische Münzen*. Alfred Hölder, Beč, 1901.
- Isaac 1986 Isaac, Benjamin H. *The Greek Settlements in Thrace Until the Macedonian Conquest*. Brill, Leiden, 1986.
- Ivanov & Philipova 2013 Ivanov, Sotir & Philipova, Svetoslava. *Numismatic Material from the Archaeological Excavations in the Ancient City of Heraclea Sintica Located in the Hills of Kozuh, Petrich Municipality u: Heraclea Sintica: From Hellenistic Polis to Roman Civitas (4th C BC-6 Th C AD) CONFERENCE ABSTARCTS*. Petrich (Bugarska), 2013.
- Jonnes & Ameling 1994 Jonnes, Lloyd, & Ameling, Walter. *The Inscriptions of Heraclea Pontica*. Rudolf Habelt, Bonn, 1994.

- Jourdain-Annequin 1982 Jourdain-Annequin, Colette. *De l'espace de la cité à l'espace symbolique Héraclès en Occident*. Dialogues d'histoire ancienne 15, br. 1/1989, 31–48
- Jourdain-Annequin 1989a Jourdain-Annequin, Colette. *Héraclès aux portes du soir: mythe et histoire*. Centre de recherches d'histoire ancienne, vol. 89, Université de Besançon, Diffusion les Belles Lettres, Pariz, 1989.
- Jourdain-Annequin 1989b Jourdain-Annequin, Colette. *Héraclès En Occident Mythe et Histoire*. Dialogues D'histoire Ancienne 8, br. 1/1982, 227–82
- Karampelas 2010 Karampelas, Sotiris. *Ηράκλεια Ηλείας: Η αρχαία Ηράκλεια στο Πουρνάρι????????!!!!!!!*. Ηράκλεια Ηλείας, 2010 http://irakleia-ileiasblogspotcom/2010/03/blog-post_24html
- Karampelas 2012 Karampelas, Sotiris. *Ηράκλεια Ηλείας: Ηρακλής και θερμά λουτρά*. Ηράκλεια Ηλείας, 2012 <http://irakleia-ileiasblogspotcom/2012/02/blog-posthtml>
- Karampelas 2014 Karampelas, Sotiris. *Ο γλύπτης Κωλώτης και η σχέση του με την Ηλεία* Ηλειακής Πρωτοχρονιάς – Ηλειακό Πανόραμα 15/2014, 1–9
- Kerényi 1974 Kerényi, Karl. *The Heroes of the Greeks*. Thames & Hudson, London, 1974.
- King 1902 King, Leonard William. *The Seven Tablets of Creation : Or The Babylonian and Assyrian Legends Concerning the Creation of the World and of Mankind*. Luzac, London, 1902.
- Kinkel 1877 Kinkel, Gottfried. *Epicorum graecorum fragmenta*. Teubner, Leipzig, 1877.
- Kretschmer 1916 Kretschmer, Paul. *Mythische Namen 5: Herakles*. Glotta 8, br. ½/sječanj 1916, 121–29
- Leaf 1923 Leaf, Walter. *Strabo on the Troad; Book XIII, Cap. I*. Cambridge University Press, Cambridge, 1923.
- Leake 1824 Leake, William Martin. *Journal of a Tour in Asia Minor, with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of That Country Accompanied by a Map*. John Murray, London, 1824.
- Leake 1835 Leake, William Martin. *Travels in Northern Greece*. J. Rodwell, London, 1835
- Lendering 2004 Lendering, Jona. *Hydaspes (326 BCE)*. Liviusorg, 2004. <http://www.liviusorg/battle/hydaspes/>
- Lendering 2008 Lendering, Jona. *Nysa*. Liviusorg, 2008. <http://www.liviusorg/place/nysa/>

- Lepelley 2004 Lepelley, Claude. *Une inscription d'Heraclea Sintica (Macédoine) récemment découverte, révélant un rescrit de l'empereur Galère restituant ses droits à la cité*. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 146/siječanj 2004, 221-231
- Lesky 2001 Lesky, Albin. *Povijest grčke književnosti*; preveo Zdeslav Dukat. Golden marketing, Zagreb, 2001.
- Lévi-Strauss 1955 Lévi-Strauss, Claude. *The Structural Study of Myth*. The Journal of American Folklore 68, br. 270/listopad 1955), 428–44
- Levy 1934 Levy, G Rachel. *The Oriental Origin of Herakles*. The Journal of Hellenic Studies 54/siječanj 1934, 40–53
- Liddell & Scott 1940 Liddell, Henry George, & Scott, Robert. *A Greek-English Lexicon Revised and Augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the Assistance of Roderick McKenzie*. Clarendon Press, Oxford, 1940.
- Lincoln 1976 Lincoln, Bruce. *The Indo-European Cattle-Raiding Myth*. History of Religions 16, br. 1/kolovoz 1976, 42–65
- Loseby & Häussler 2012 Loseby, S, & Häussler, R. *Places: 157867 (Heraclia Caccabaria)*. Pleiades, 2012.
- Loukopoulou & Laitar 2004 Loukopoulou, Louisa, & Laitar, Adam. *Propontic Thrace u: An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 912–23
- Malinowski 1933 Malinowski, Bronislaw. *Le Mythe Dans La Psychologie Primitive*. Moeurs et Coutumes Des Mélanésien (Trois Essais Sur La Vie Sociale Des Primitifs), vol. II, Payot Éditeur, Pariz, 1933.
<http://dxdoiorg/doi:101522/clamabmyt> (preveo Samuel Jankélévitch, 2002)
- Malkin 1986 Malkin, Irad. *A Small Greek World: Networks in the Ancient Mediterranean*. Oxford University Press, Oxford & New York, 2011.
- Malkin 1987 Malkin, Irad. *Myth and Territory in the Spartan Mediterranean* Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Malkin 1996 Malkin, Irad. *Networks and the Emergence of Greek Identity*. Mediterranean Historical Review 18, br. 2 /2003, 56–74
- Malkin 1998 Malkin, Irad. *Postcolonial Concepts and Ancient Greek Colonization*. Modern Language Quarterly 65, br. 3 /2004, 341–64
- Malkin 2003a Malkin, Irad. *Religion and Colonization in Ancient Greece*. Brill, Leiden, 1987.

- Malkin 2003b Malkin, Irad. *The Polis Between Myths of Land and Territory*. The role of religion in the early Greek Polis. Third international seminar on ancient Greek cult. Swedish Institute at Athens. ed. R. Hägg, Stockholm, 1996, 9-19
- Malkin 2004 Malkin, Irad. *The Returns of Odysseus: Colonization and Ethnicity*. University of California Press, Berkeley, 1998.
- Malkin 2011 Malkin, Irad. *What's in a Name? The Eponymous Founders of Greek Colonies*. *Athenaeum* 63/1986, 114–30
- Mallory 2006 Mallory, James P. *Indoeuropljani: zagonetka njihova podrijetla : jezik, arheologija, mit*; preveo Ranko Matasović. Školska knjiga, Zagreb, 2006.
- Marino & Rigeade 2006 Marino, H el ene, & Rigeade, Catherine. *Une n ecropole hell enistique   la Pointe de Vella (Port-de-Bouc, Bouches-du-Rh one)*. Documents d'arch eologie m eridionale Protohistoire du Sud de la France, br. 28/lipanj 2006, 115–50
- Matasović 2000 Matasović, Ranko. *A Reader in Comparative Indo-European Religion*, 2010.
http://www.wffzghr/~rmatasov/PIE_Religionpdf
- Matasović 2010 Matasović, Ranko. *Kultura i knji evnost Hetita*. Matica Hrvatska, Zagreb, 2000.
- Matijašić 2009 Matijašić, Robert. *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*. Leykam Internat, Zagreb, 2009.
- Meritt, Wade-Gery & McGregor 1950 Meritt, Benjamin Dean; Wade-Gery, Henry Theodore & McGregor, Malcolm Francis. *The Athenian Tribute Lists, vol. III*. The American School of Classical Studies in Athens, Princeton, 1950.
- Mikalson 2006 Mikalson, Jon D. *Greek Religion: Continuity & Change in the Hellenistic Period*. u: *The Cambridge Companion to the Hellenistic World*, ed. Glenn R Bugh. Cambridge University Press, New York, 2006, 208–22
- Milićević Bradač 2002 Milićević Bradač, Marina. *Gr cka kolonizacija na Sredozemlju*. u: *Anti ki Grci na tlu Hrvatske: [katalog izlo be : Galerija Klovićevi dvori, 14 listopada - 12 prosinca 2010]*, ed. Vedran Barbari , Jasminka Pokle ki Stošić, & Filip Beusan, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2010, 41–51
- Milićević Bradač 2004 Milićević Bradač, Marina. *Stara Gr cka: Grci na Crnome moru*. Školska knjiga, Zagreb, 2004.
- Milićević Bradač 2010 Milićević Bradač, Marina. *The Living, the Dead, & the Graves*. *Histria Antiqua*, br. 8/2002, 53–62
- Mitchell 2012 Mitchell, S. *Places: 648614 (Cybistra)*. Pleiades, 2012.

- Mitrev 2003 Mitrev, Georg. *Civitas Heracleotarum: Heracleia Sintica or the Ancient City at the Village of Rupite (Bulgaria)*. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 145/siječanj 2003, 263–72
- Morris 1884 Morris, C. D. *The Relation of a Greek Colony to Its Mother City*. The American Journal of Philology 5, br. 4/siječanj 1884, 479–87
- Müller, Müller & Langlois 1841 Müller, Karl; Müller, Theodor & Langlois, Victor. *Fragmenta historicorum graecorum auxerunt, notis et prolegomenis illustrarunt, indici plenissimo instruxerunt Car. et Theod Mulleri Accedunt marmora parium et rosettanum, hoc cum Letronnii, illud cum C Mulleri commentariis*. Ambrosio Firmin Didot, Pariz, 1841.
- Murray 2012 Murray, W.M. *Places: 530890 (Herakleia?)*. Pleiades, 2012.
- Neutsch 1968 Neutsch, Bernhard. *Siris ed Heraclea. Nuovi scavi e ritrovamenti archeologici di Policoro*. Quaderni Urbinati Di Cultura Classica, br. 5/1968, 187-234
- Nielsen 2001 Nielsen, Finn Sivert. *Online Dictionary of Anthropology - AnthroBase: A Searchable Database of Anthropological Texts*, 2001.
<http://www.anthrobase.com/Dic/eng/index.html>
- Niemeyer 2006 Niemeyer, Hans Georg. *The Phoenicians in the Mediterranean Between Expansion and Colonisation: A Non-Greek Model of Overseas Settlement and Presence*. u: *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas vol. 1*. ed. Gocha R Tsetsckhadze. Mnemosyne Supplementa 193, Brill, Leiden & Boston, 2006.
- Nilsson 1932 Nilsson, Martin Persson. *Mycenaean Origin of Greek Mythology* University of California Press, Berkeley, 1932.
<http://sacred-textscom/cla/mog/mog13htm> (reprint 1973)
- Nilsson 1950 Nilsson, Martin Persson. *The Minoan-Mycenaean Religion and Its Survival in Greek Religion*. Biblio & Tannen Publishers, New York, 1950.
- Oberhummer 1887 Eugen Oberhummer *Akarnanien, Ambrakia, Amphilochien, Leukas im Altertum* T Ackermann, München, 1887.
- Oltenu 2012 Oltenu, Sorin. *Cetatea Axiopolis* Cernavoda Blog, June 14, 2012.
<https://cernavodawordpresscom/2012/06/14/cetatea-axiopolis/>
- Osborne 1998 Osborne, Robin. *Early Greek Colonization? The Nature of Greek Settlement in the West*. u: *Archaic Greece: New Approaches and New Evidence* ed. N R Nicolas Ralph Edmund Fisher, Hans Van Wees, & Deborah Dickmann Boedeker. Duckworth The Classical Press of Wales, London & Swansea, 1998, 251–69

- Osborne 2009 Osborne, Robin. *Greece in the Making 1200–479 BC*. Routledge, London & New York, 2009.
- Otto 2003 Otto, Brinna. *Policoro – Herakleia*. Institut Für Archäologien/Klassische und Provinzialrömische Archäologie, Universität Innsbruck, 2003.
<http://www.uibk.ac.at/klassische-archaeologie/Grabungen/Policoro/Policoro.html#herakleia>
- Page 1973 Page, Denys. *Stesichorus: The Geryoneis*. *The Journal of Hellenic Studies* 93/1973, 138-154
- Papazoglou 1961 Papazoglou, Fanoula. *Septimia Aurelia Heraclea*. *Bulletin de Correspondance Hellénique* 85, br. 1/1961, 162–75
- Parsons 1977 Parsons, P.J. *The Lille ‘Stesichorus’*. *Zeitschrift für Papyrologie Und Epigraphik* 26/siječanj 1977, 7–36
- Parsons 1990 Parsons, P.J. *Oxyrhynchus: Waste-Paper City*. *Omnibus*, 19/1990, 1-4
- Patterson 2004 Patterson, Lee E. *An Aetolian Local Myth in Pausanias?* *Mnemosyne*, 4. ser., 57, br. 3/siječanj 2004, 346–52
- Pease 1917 Pease, Arthur Stanley. *Notes on the Delphic Oracle and Greek Colonization*. *Classical Philology* 12, br. 1/siječanj 1917, 1–20
- Peck 1898 Peck, Harry Thurston. *Harper’s Dictionary of Classical Literature and Antiquities*. Harper & Brothers, New York, 1898.
- Perlman 2004 Perlman, Paula. *Crete. u: An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, by Mogens Herman Hansen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 1144–95
- Petersen 1958 Petersen, William. *A General Typology of Migration*. *American Sociological Review* 23, br. 3/lipanj 1958, 256–66
- Pickard-Cambridge 1900 Pickard-Cambridge, Arthur Wallace. *Select Fragments of the Greek Comic Poets*. Calderon Press, Oxford, 1900.
- Pollitt 1990 Pollitt, J. J. *The Art of Ancient Greece: Sources and Documents*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Poole & Gardner 1883 Poole, Reginald Stuart, & Gardner, Percy. *Catalogue of Greek Coins Thessaly to Aetolia*. The Trustees, London, 1883.
- Posamentir 2012 Posamentir, Richard. *Chersonesan Studies 1: The Polychrome Grave Stelai from the Early Hellenistic Necropolis*. University of Texas Press, Austin, 2012.
- Poulter 2012 Poulter, A.G. *Places: 216762 (Cernavoda)*. Pleiades, 2012.

- Propp 1982 Propp, Vladimir Jakovljevič. *Morfologija bajke*; preveo Ivan Čolović. Biblioteka XX vek 52, Prosveta, Beograd, 1982.
- Puhvel 1969 Puhvel, Jaan. 'Meadow of the Otherworld' in Indo-European Tradition. *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung* 83, br. 1/siječanj 1969, 64–69
- Ramsay 1881 Ramsay, William Mitchell. *The Historical Geography of Asia Minor Vol IV*. Royal Geographical Society, Supplementary Papers. John Murray, London, 1890.
- Ramsay 1890 Ramsay, William Mitchell. *Contributions to the History of Southern Aeolis*. *The Journal of Hellenic Studies* 2/siječanj 1881, 271–308
- Reger & Camp II 2012 Reger, G, & Camp II, J McK. *Places: 570290 (Herakleia)*. Pleiades, 2012.
- Ricl & Malay 2007 Ricl, Marijana, & Malay, Hasan. *Two New Public Inscriptions from Herakleia Salbake*. *Epigraphica Anatolica* 40/2007, 23–28
- Ridgway 1992 Ridgway, David. *The First Western Greeks*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Robert 1920 Robert, Carl. *Die Hera von Tiryns*. *Hermes* 55, br. 4 /listopad 1920, 373–87
- Robertson 1980 Robertson, Noel. *Heracles' 'Catabasis'*. *Hermes* 108, br. 3/siječanj 1980, 274–300
- Roller 2006 Roller, Duane W. *Through the Pillars of Herakles: Greco-Roman Exploration of the Atlantic*. Taylor & Francis, New York, 2006.
- Romer 1998 Romer, F.E. *Pomponius Mela's Description of the World*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1998.
- Rubinstein 2004 Rubinstein, Lene. *Aiolis and South-Western Mysia*. u: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 1033–52
- Rutgers 1970 Rutgers, A. J. *Hera and Herakles*. *Numen* 17, br. 3/prosinac 1970, 245–47
- Saliby *et al* 1983 Saliby, Nassib; Bounni, Adnan; Lagarce, Élisabeth & Lagarce, Jacques. *Les fouilles à Ras Ibn Hani en Syrie (campagnes de 1980, 1981 et 1892)*. *Contribution à l'étude de quelques aspects de la civilisation ugaritique*. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 127, br. 2/1983, 249–90

- Salowey 1995
Salowey, Christina A. *Herakles and Healing Cult in the Peloponnesos*. iz: *The Peloponnesian Herakles: Cult & Labors* Bryn Mawr College dissertation, 1995.
<http://www1hollinsedu/faculty/saloweyca/Saloweytexthtm>
- Sandys1915
Sandys, John Edwin. *The Odes of Pindar, Including the Principal Fragments*. Heinemann, London, 1915
- Schwanbeck & McCrindle 1877
Schwanbeck, E A, & McCrindle, John Watson. *Ancient India as Described by Megasthenés and Arrian; Being a Translation of the Fragments of the Indika of Megasthenés Collected by Dr Schwanbeck, and of the First Part of the Indika of Arrian*. Thacker, Spink, Calcutta, 1877.
- Scullion 1994
Scullion, Scott. *Olympian and Chthonian*. *Classical Antiquity* 13, br. 1/travanj 1994, 75–119
- Semple 1927
Semple, Ellen Churchill. *The Templed Promontories of the Ancient Mediterranean*. *Geographical Review* 17, br. 3/srpanj 1927, 353–86
- Senc 1988
Senc, Stjepan. *Grčko-hrvatski rječnik za škole*, 2 izd. Naprijed, Zagreb, 1988.
- Šeparović 2013
Šeparović, Tomislav. *Pregled nalaza grčko-ilirskog novca u sjevernoj Dalmaciji*. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 45, br. 1/svibanj 2013, 525–36
- Shiple & Hansen 2006
Shiple, Graham J. & Hansen, Mogens H. *The Polis & Federalism*. u: *The Cambridge Companion to the Hellenistic World*, ed. Glenn R Bugh. Cambridge University Press, New York, 2006, 52–72
- Škiljan et al 1996
Škiljan, Dubravko; Bricko, Marina; Novaković, Darko; Salopek, Damir & Šešelj, Zlatko. *Leksikon Antičkih Autora (Lexicon Scriptorum Antiquorum)*. Latina & Graeca : Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
- Smith 1854
Smith, William. *Dictionary of Greek and Roman Geography*. Little, Brown & Co , Boston, 1854.
- Stafford 2010
Stafford, Emma. *Herakles Between Gods and Heroes*. u: *The Goods of Ancient Greece: Identities and Transformations*. *Edinburgh Leventis Studies* 5, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2010, 228–44
- Stanley Jr. & Knapp 2014
Stanley Jr, F. & Knapp, R. *Places: 256063 (Carteia/Calpe/Karpessos)*, Pleiades, 2014.
- Stewart 2007
Stewart, Charles. *Creolization: History, Ethnography, Theory*. Left Coast Press, Walnut Creek CA. 2007.
- Stillwell et al 1976
Stillwell, Richard; MacDonald, William Lloyd; Holland McAllister, Marian. *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1976.

- Storch 1973
Storch, Rudolph H. *The Author of the De Bello Hispaniensi: A Cavalry Officer?* *The Classical Journal* 68, br. 4/travanj 1973, 381–83
- Sylburg 1816
Sylburg, Friedrich. *Etymologicum magnum*. JAG Weigel, Leipzig, 1816.
- Talbert 2000
Talbert, Richard J. A. *Barrington Atlas of the Greek and Roman World: Map-by-Map Directory*. Princeton University Press, Princeton NJ, 2000.
- The Basement Geographer 2012
The Basement Geographer. *The Many Alexandrias of Alexander the Great*. The Basement Geographer Blog, 2012 <http://basementgeographer.com/the-many-alexandrias-of-alexander-the-great/>
- Tod & Crooke 1920
Tod, James, & Crooke, William. *Annals and Antiquities of Rajasthan, or The Central and Western Rajput States of India*. H Milford, Oxford University Press, London, New York, 1920.
- Tomašević 1966
Tomašević, Gordana Cvetković. *Heraclea Lyncestis: Vodič*. Turističko društvo Pelisterski ezera, Bitola, 1966.
- Tsetschladze 2006
Tsetschladze, Gocha R. *Revisiting Ancient Greek Colonisation*. u: *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas, vol. 1*, ed. Gocha R Tsetschladze. Mnemosyne Supplementa 193, Brill, Leiden & Boston, Mass. 2006, xxiii – lxxxiii
- Tullon 2012
Tullon, Hubert. *Héraclès: archéologie des 'Travaux'*, 2012. http://hubert.tullon.free.fr/operaminora/public/He_racle_s_-_arche_ologie_des_Travaux.pdf
- Van Dommelen 1997
Van Dommelen, Peter. *Colonial Constructs: Colonialism and Archaeology in the Mediterranean*. *World Archaeology* 28, no. 3/veljača 1997, 305–23
- Van Dommelen 2002
Van Dommelen, Peter. *Ambiguous Matters: Colonialism & Local Identities in Punic Sardinia*. u: *The Archaeology of Colonialism*, ed. Claire L Lyons & John K Papadopoulos, Getty Publications, London, 2002, 121–47
- Vanschoonwinkel 2006
Vanschoonwinkel, Jacques. *Mycenaean Expansion*. u: *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas vol. 1* ed. Gocha R Tsetschladze. Mnemosyne Supplementa 193, Brill, Leiden & Boston Mass. 2006, 41–114
- Vickers 1995
Vickers, Michael. *Heracles Lacedaemonius: The Political Dimensions of Sophocles 'Trachiniae' & Euripides 'Heracles'*. *Dialogues D'histoire Ancienne* 21, br. 2/1995, 41–69
- von Gutschmid & Nöldeke 1888
Gutschmid, Alfred von, & Nöldeke, Theodor. *Geschichte Irans und seiner Nachbarländer von Alexander dem Grossen bis zum Untergang der Arsaciden*. H Laupp, Tübingen, 1888.

- von Wilamowitz -Moellendorff 1895 von Wilamowitz -Moellendorff, Ulrich. *Euripides Herakles*. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1895.
- Webb 1760 Webb, Philip Carteret. *An Account of a Copper Table: Containing Two Inscriptions, in the Greek and Latin Tongues : Discovered in the Year 1732, Near Heraclea, in the Bay of Tarentum, in Magna Graecia*. William Bowyer, London, 1760.
- West 1978 West, Martin L. *Hesiod Works and Days*. Oxford University Press, Oxford, 1978.
- West & Merkelbach 1967 West, Martin L. & Merkelbach, Reinhold. *Fragmenta Hesiodica Ediderunt: R Merkelbach et ML West*. Oxford University Press, Oxford, 1967.
- White 1961 White, Mary E. *Greek Colonization*. *The Journal of Economic History* 21, br. 4/1961, 443–54
- White 1991 White, Richard. *The Middle Ground Indians, Empires, and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815*. Cambridge University Press, Cambridge & New York, 1991.
- Wilkes & Fischer-Hansen 2004 Wilkes, John, & Fischer-Hansen, Tobias. *The Adriatic*. u: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, Oxford University Press, Oxford & New York, 2004, 321–37
- Wilkes 2014 Wilkes, John J. *Places: 481861 (Herakleia)*. Pleiades, 2014.
- Wilson & Leonard 1980 Wilson, R. J. A. & Leonard, A. *Field Survey at Heraclea Minoa (Agrigento), Sicily*. *Journal of Field Archaeology* 7, br. 2 /1980, 219-239
- Yarrow 2013 Yarrow, Liv Maria. *Heracles, Coinage & the West: Three Hellenistic Case-Studies*. u: *The Hellenistic West: Rethinking the Ancient Mediterranean*, ed. J R W Prag & Josephine Crawley Quinn. Cambridge University Press, Cambridge & New York, 2013, 348–459
- Zamarovský 1973 Zamarovsky, Vojtech. *Junaci Antičkih Mitova*; preveli Predrag i Mirko Jirsak. Školska knjiga, Zagreb. 1973.
- Zaninović 1992 Zaninović, Marin. *Heraclea Pharia*. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 24–25, br. 1/rujan 1992, 35–48
- Zaninović 1996 Zaninović, Marin. *Heraclea Pharia*. In *Od Helena do Hrvata*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, 45–58
- Zaninović 2008 Zaninović, Marin. *Još o hvarskoj Herakleji*. *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 1, br. 101 (December 1, 2008, 143, 143–56, 156

- Brill's New Pauly* (2006) *Brill's New Pauly* vol. II (*Dem-Ius*) & vol. IV (*Oly-Rul*). ed. Hubert Cancik & Helmuth Schneide. Brill Online, 2006. <http://referenceworks.brillonline.com>
- PWRE05-06* 1899 *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa) Halbband 5 und 6, Band III, 1 (Barbarus-Claudius)*. J.B. Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart, 1899.
- PWRE06* 1899 *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa) Halbband 6, Band III,2 (Campanus Ager-Claudius)*. J.B. Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart, 1899.
- PWRE09-10* 1903 *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa) Halbband 9 and 10, Band V, Demogenes–Ephoroi*. J.B. Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart, 1903.
- PWRE 11* 1907 *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa) Halbband 11, Band VI,1 (Ephoros-Eutychos)*. J.B. Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart, 1907.
- PWRE 15* 1912 *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa) Halbband 15, Band VIII,1 (Helikon–Hestia)*. J.B. Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart, 1912.

Internetske baze podataka

http://arachne.uni-koeln.de	Central Object database of the German Archaeological Institute (DAI)
http://cefael.efa.gr	Collections de l'École française d'Athènes en ligne
http://epigraphy.packhum.org	Packard Humanities Institute – Greek Epigraphy – Searchable Greek Inscriptions
http://muse.jhu.edu	Project MUSE
http://pleiades.stoa.org	Pleiades: A community-built gazetteer and graph of ancient places © Ancient World Mapping Center and Institute for the Study of the Ancient World
http://www.beazley.ox.ac.uk	Resources – The Classical Art Research Centre and The Beazley Archive
http://www.brill.com	New Pauly Online – Encyclopaedia of the Ancient World
http://www.jstor.org	JSTOR
http://www.persee.fr	Persée: Portail de revues en sciences humaines et sociales
http://www.perseus.tufts.edu Crane ed.	Perseus Digital Library, Tufts University, Gregory R.
http://www.attalus.org	Attalus : sources for Greek & Roman history
http://www.britannica.com/	Encyclopædia Britannica Online
http://www.documentacatholicaomnia.eu/	Documenta Catholica Omnia, Omnium Papatum, Conciliorum, Ss Patrum, Doctorum Scriptorumque Ecclesiae qui ab Aevo Apostolico ad usque Benedicti XVI Tempora Floruerunt
http://www.library.theoi.com/	Theoi E-Texts Library of Classical Greek and Roman Literature
https://archive.org	Internet Archive: Digital Library of Free Books, Movies, Music & Wayback Machine
http://www.tabula-peutingeriana.de	TABVLA PEVTINGERIANA ed. Martin Weber

Sažetak i ključne riječi

Ovaj rad želi prikazati prisutnost mita o Heraklu kroz grčku književnost paralelno s podacima o gradovima zvanim Herakleja, prikupljenim iz antičkih izvora i stručne literature. Mit o Heraklu, uz interpretacije i teorije o njegovom podrijetlu i ulozi u kultu kao heroja i boga povezuje se sa svjedočanstvima o njegovoj prisutnosti u Heraklejama, te se pokušava interpretirati veza između heroja i gradova koja se očituje u imenu. Kako se većinom radi o kolonijama, naglašena je uloga Herakla kao civilizacijskog heroja važnog u helenizaciji Sredozemlja.

Ključne riječi: Heraklo, Herakleja, kolonizacija, civilizacijski heroj, kult, mit

Abstract and key words

The purpose of this thesis is to examine the presence of the Heracles' myth throughout the history of Greek literature in addition to presenting the data regarding cities called Heraclea gathered from ancient literary sources and scientific works. The myth of Heracles, presented through interpretations and theories regarding his origins and role both as a hero and a god of the Greek cult, is compared to the testimonies about his presence in the cities of Heraclea. Here an attempt has been made to explain the relationship between the hero and the cities regarding the homonymy. As the cities mentioned are mostly colonies, the focus was on Heracles' role as a cultural hero important in the proces of Hellenization in the Mediterranean and beyond.

Key words: Heracles, Heraclea, colonisation, cultural hero, cult, myth